

R.M 56

mgr Irena Turnau

STUDIA SOCJOLOGICZNE NAD SKŁADEM LUDNOSCIOWYM MIASTA WROCLAWIA

(Wrocław - miasto przemian społecznych)

Wrocław, grudzień 1948.

1. ROZWAŻANIA WSTĘPNE.

1. Uło i warunki migracji polskiej w latach 1945 - 1948.

Trzy lata temu nastąpiły w Polsce ogromne przesunięcia ludnościowe. Kierunek ich został wyraźnie określony. Różnorodny element ludnościowy przesuwał się masowo ze wschodu na zachód. Terenem, ku któremu ruch ten był skierowany były t.zw. Ziemie Odzyskane. Istniały projekty naukowców, aby ten ruch osadniczy ująć w pewne określone przesunięcia dokładnie oznaczone dzielnicowo.¹⁾ Usiłowano także dokładnie obliczać ilość zbędnej ludności rolniczej w poszczególnych województwach Polski i wyznaczano miejsca, gdzie powinna się ona przesiedlić.

Mimo tych pewnych projektów początek masowego ruchu przesiedleńczego przypominał w najogólniejszych zarysach ruch wody rozlewającej się przede wszystkim w wydrążeniach i nierównościach terenu. Zycie uprzedzało wyliczenia uczonych. Dopiero w dalszej akcji osadniczej można było realizować projekty planowych przesunięć, ściągając nadwyżkę ludności z województw centralnych Polski i zgłaszać zapotrzebowanie na pewne grupy fachowców. Osadzanie się zaś pierwszych osadników szło w większości wypadków po linii najmniejszego oporu. Było ono uwarunkowane^w pierwszym rzędzie możliwościami gospodarczymi, które zaistniały bezpośrednio po wojnie na Ziemiach Odzyskanych. Obok masowej kolonizacji wsi zaludniały się miasta, w nich zaś zajmowano domy niezniszczone. Trudno było bowiem w pierwszym okresie osadnictwa produkować, czy chociażby remontować dalsze mieszkania.

W ramach tej masowej polskiej migracji na Ziemie Zachodnie zaludniał się i Wrocław, miasto za czasów niemieckich liczące w r. 1939 - 639.700 mieszkańców²⁾, ale zniszczone w 1945 r. prawie w 65 %³⁾. Osadnictwo we Wrocławiu mimo swej atrakcyjności ze względu na wielkość i znaczenie tego miasta w obrębie Dolnego Śląska musiało być przedmiotem planowej akcji w większym stopniu, aniżeli

1) np. Pietkiewicz i Orlicz "Plany regionalne przesiedlenia osadników rolnych na Ziemiach Odzyskanych" 1945 Biuro Studiów Osadniczo-Przesiedleńczych.

2) Adam Andrzejewski "Zagadnienia mieszkaniowe na Ziemiach Odzyskanych", str.134, zeszyt 3, Biuro Studiów Osadniczo-Przesiedleńczych.

3) tamże str.119.

w innych mniej zniszczonych ośrodkach terytorialnych. W gotowych bowiem formach materialnych - w zabudowaniach i mieszkaniach tego miasta niewiele tylko ludności mogło się zmieścić. Od samego początku trzeba było remontować, wstawiać szyby, zdobywać meble. Dlatego też osadnik, który przybył do Wrocławia z samego początku akcji osadniczej różnił się jednak od tego, który wybrał np. piękne i niezniszczone tereny okręgu Jeleniej Góry, Kłodzka czy Wałbrzycha. Element ludnościowy, który się osiedlił we Wrocławiu musiał planować na dalszą metę, liczyć na poprawę warunków życia. Zył on z początku w zniszczonym mieszkaniu, nieraz jeszcze bez wody, światła i gazu i bez komunikacji tramwajowej. Trzeba było samemu zdobyć niezbędne urządzenia techniczne. Dlatego utrzymali się we Wrocławiu przeważnie ludzie młodzi, energiczni i przyzwyczajeni do trudnych warunków życia. Ta różnorodna ludność, żyjąca w zrujnowanym mieście nadała mu pewien charakter specjalny.

2. Zagadnienia podstawowe

Od początku tej akcji osadniczo-przesiedleńczej, nasuwały się rozliczne pytania, dotyczące składu ludnościowego miasta Wrocławia. Pierwsze pytanie brzmiało: skąd się ta ludność wzięła? Najważniejszym bowiem zagadnieniem w mieście takim jak Wrocław, które powstało niemal wyłącznie z ludności napływowej jest sprawa pochodzenia tej ludności.

Pochodzenie ludności pod względem terytorialnym, a więc pochodzenie mieszkańców z różnych województw przynosi w następstwie różnice regionalne pomiędzy nimi, a także inny stosunek do miasta, inne powody i cele przyjazdu. Różnice te są oczywiście jeszcze wyraźniejsze, gdy bierze się pod uwagę ludność pochodzącą z różnych państw, co pociąga za sobą jeszcze większe różnice w jej sposobie życia.

Następnie istotnym okazało się uchwycenie pochodzenia społecznego ludności miasta Wrocławia z różnych typów osiedli, a więc ze wsi, z małego miasta, średniego miasta i dużego miasta.

Tak więc ogólne pochodzenie ludności Wrocławia pod względem regionalnym, oraz różnych typów osiedli stało się przedmiotem badań i rozważań wstępnych.

były tematem badań i rozważań wstępnych.

Następnie ~~str~~ zbadanie struktury demograficznej ludności miasta Wrocławia okazało się bardzo ważne dla poznania jego charakteru. Normalnym wynikiem każdej dobrowolnej i masowej migracji jest przewaga mężczyzn oraz ludzi młodych, a niewielka stosunkowo liczba ludzi starych oraz dzieci. Dlatego badano we Wrocławiu stosunek ilościowy ~~obu płci~~ mężczyzn i kobiet oraz liczebność poszczególnych grup wieku u mieszkańców miasta, a dalej problemy zawierania małżeństw, wielkości rodzin, oraz przyrostu naturalnego.

Charakterystyczne dla poznania miasta były dane dotyczące struktury zawodowej tak niejednolicie tworzącej się ludności miasta Wrocławia oraz przemian zawodowych, wywołanych wojną, przesiedleniem i przyjazdem do dużego miasta. W większości wypadków było to przejście z pracy na roli do fabryk. Zjawisko to zostało wywołane ogólnym uprzemysłowieniem kraju.

Następnie stwierdzono, iż Wrocław, jako miasto zniszczone i niezwykle rozległe posiada pewne dzielnice, które żyją częściowo odrębnym życiem np. osady fabryczne. Należało więc badać wiele zagadnień, biorąc pod uwagę więź społeczno-przestrzenną w poszczególnych dzielnicach miasta i uwzględniając ich odrębny charakter. Rozmieszczenie ludności w poszczególnych dzielnicach miasta zbadano przy tem z punktu widzenia jej pochodzenia i struktury zawodowej.

Starano się również uchwycić ośrodki skupienia ludności w poszczególnych dzielnicach miasta, a więc np.: kościoły, szkoły, zakłady pracy. Największe ~~fabryki odnawiają swym pracownikom całe kolonie gmachów w pobliżu, aby ułatwić im dostanie się do miejsca pracy (osiedla Pafawagu)~~.

Z zagadnieniem rozmieszczenia ludności w różnych dzielnicach miasta wiąże się problem warunków komunikacyjnych - codziennych dojazdów do miejsca pracy. Stwierdzono, iż przy wytwarzaniu się więzi społeczno-przestrzennej w poszczególnych dzielnicach miasta, osiedlach, czy najbliższych sąsiedztwach początkowo największą rolę odgrywały interesy gospodarcze, wspólna wygoda lub bezpieczeństwo, a później z czasem nawiązywały się bliższe stosunki osobiste.

Wszystkie te badania miały charakter przygotowawczy do osta-

najważniejszym zagadnieniem było t worzenie się tego miasta z ludności napływowej, tworzenie się nowych sposobów życia i nowych, lub też przeniesionych w inne warunki instytucji. Te zagadnienia musiały się stać centralnym punktem badań socjologicznych. Trzeba było uwzględnić procesy, które zachodziły w krótkim okresie ostatnich miesięcy i lat.

Wielka fala migracyjna ze wschodu na zachód była zjawiskiem wyjątkowym i nacisk położony na te obecne przemiany sprawił, iż nie ~~zwrócono~~ ^{poruszone} w tej pracy ~~należytej~~ uwagi na historyczną polskość Wrocławia i jego tradycje ^{kulturalnym}.

Nie uwzględniono również w pełni materiałów porównawczych, wykazów i danych niemieckich o dawnej strukturze zawodowej miasta. Wrocław można bowiem porównywać obecnie raczej z dzisiejszymi miastami polskimi, bo zbliża się on do nich bardziej tak składem ludnościowym jak warunkami życia.

Badania ^{na} te zajmują się więc wyłącznie Wrocławiem między rokiem 1945 a 1948, starając się w niektórych wypadkach uchwycić przemiany, jakie zaszły w ciągu tych trzech lat i przedstawić je jak najwierniej, możliwie nawet ilościowo.

Były to badania nad miastem współczesnym, miastem urzędniczym i robotniczym, centrum przemysłu i administracji oraz ważnym węzłem kolejowym. Takie jest bowiem oblicze dzisiejszego Wrocławia.

5. Charakterystyka materiału i metody, jakimi były prowadzone badania.

Praca nad ludnością miasta Wrocławia porusza te zagadnienia podstawowe bardziej lub mniej szczegółowo zależnie od możliwości uzyskania odpowiednich materiałów. Materiały, na których opierają się twierdzenia o składzie ludnościowym miasta Wrocławia zbierane były w różnych okresach czasu, ogólnie od września 1947 do lipca 1948 r. Były one uzyskane oprócz nielicznych danych oficjalnych różnymi drogami:

A. Materiały statystyczne

- 1) drogą badań statystycznych prowadzonych metodą reprezentacyjną nad kartkami meldunkowymi mieszkańców miasta Wrocławia w Wydziale Ewidencji Ludności Zarządu Miejskiego w ilości 25.600 kart, co stanowiło podówczas powyżej 10 % ogółu mieszkańców miasta. Badania te dostarczyły danych ilościowych o pochodzeniu wybranej grupy mieszkańców Wrocławia z poszczególnych województw i państw, oraz różnych typów osiedli (ze wsi, z małego lub dużego miasta), dalej o strukturze demograficznej, stosunku

ilościowym mężczyzn i kobiet, oraz różnych grup wieku ludności, a wreszcie o pochodzeniu regionalnym i pochodzeniu z różnych typów osiedli mieszkańców poszczególnych obwodów miasta (te ostatnie badania przeprowadzono na niewielkiej grupie 5.311 mieszkańców).

Badania te rozpoczęto we wrześniu, a ukończono w listopadzie 1947 r.

Przy rozpatrywaniu materiałów trudnością, jaka wysunęła się na plan pierwszy był brak rubryki, któraby informowała o miejscu zamieszkania badanych mieszkańców Wrocławia w 1939 r. Wobec tego w badaniach dotyczących pochodzenia ludności trzeba było użyć kryterium zastępczego: mianowicie zestawić miejsce urodzenia obecnych mieszkańców Wrocławia z ich ostatnim miejscem zamieszkania przed przybyciem do tego miasta. Tylko te bowiem dane można było znaleźć w kartach meldunkowych. Wyniki liczbowe tych badań wykazują, iż zestawienie miejsca urodzenia mieszkańców z miejscem, z którego przybyli oni do Wrocławia daje w przybliżeniu orientację co do pochodzenia ludności miasta.

Zestawienie miejsca urodzenia z miejscem ostatniego pobytu przed przyjazdem do Wrocławia badanych mieszkańców może się okazać mniej płodne w wypadku inteligencji mieszkającej w dużych miastach. Jest to bowiem w dzisiejszych czasach szczególnie ruchliwa warstwa społeczna. Natomiast mieszkańcy Wrocławia pochodzący ze wsi lub z małych miasteczek, a ci stanowią, jak to dalej zostanie wykazane, poważną większość mieszkańców miasta, są elementem stosunkowo mniej ruchliwym. Niejednokrotnie spędzają oni całe swe życie w jednej miejscowości lub przynajmniej w tym samym województwie. Tabela I potwierdza nam słuszność tego założenia. Mianowicie mieszkańcy Wrocławia urodzeni we wszystkich województwach Polski centralnej oraz w województwach zachodnich w ogromnej większości z tych samych województw przybyli do Wrocławia.

Porównanie liczby urodzonych w danych województwach/mieszkańców Wrocławia z ilością przybyłych, a zarazem urodzonych w tym samym województwie.

Województwa	ilość miesz- kańców Wroc- ławia, urodzo- nych w danym województwie	ilość mieszkań- ców Wrocławia przybyłych z tego samego woje- wództwa w którym się urodzili	Odsetek miesz- kańców Wrockła- wia, którzy przy- jechali z tego samego wojewódz- twa, w którym się urodzili
Warszawskie	3.450	2.296	66,8
Łódzkie	1.650	1.296	78,5
kieleckie	2.035	1.339	65,2
białostockie	690	406	56,0
lubelskie	1.432	836	58,4
pomorskie	1.025	719	69,9
poznańskie	3.756	3.126	85,8
śląskie	773	512	64,6
krakowskie	1.800	1.322	73,4
rzeszowskie	1.930	1.328	68,9
	12.541	13.189	7,3,7

Drugą poważną trudnością, jaka wysunęła się w tych badaniach masowych była niemożność przejrzenia całego dostępnego materiału. Wobec tego trzeba było przeprowadzić te badania metodą reprezen-
tacyjną. Przejrzano mianowicie 25.600 kart meldunkowych wybierając
zawsze pewną część kart z poszczególnych liter alfabetu z niezu-
pełnie jeszcze pełnej wtedy kartoteki, starając się, aby ten wy-

bór był jak najbardziej przypadkowy pod innymi względami. Reprezentacji tej nie można uważać za zupełną, gdyż kartoteka nie była skópletowana i pewna część kart przypadkowo nie była włączona do kartoteki. Mimo tych wszystkich braków badania te dostarczyły jednakże podstawy do dalszych porównań ilościowych.

2). Następnie zbadano w październiku 1947 r. 4.205 kandydatów zapisujących się na pierwszy rok Uniwersytetu i Politechniki we Wrocławiu we wrześniu 1947 r. Badania te dostarczyły danych o pochodzeniu tych kandydatów z różnych województw i typów osiedli, o ich płci i wieku, oraz o zawodzie ich ojców i dziadków. Materiał ten jest niezupełnie kompletny, gdyż pewna liczba badanych nie dostarczyła wszystkich danych.

Przy tym dane co do zawodu ojców kandydatów są nieraz fałszowane ze względu na ułatwienia w dostaniu się na studia wyższe ~~syn~~ dzieci chłopów i robotników. Tak więc materiały dotyczące zawodu ojców i dziadków kandydatów na studia wyższe są niezupełne i w pewnych wypadkach można powątpiewać w ich wariogodność.

3). Przejrzano następnie w styczniu i lutym 1948 r. akta wszystkich małżeństw zawartych we Wrocławiu w latach 1945 - 1947, co dostarczyło danych o pochodzeniu regionalnym małżonków, oraz o ich pochodzeniu z różnych typów osiedli. Przejrzano również wszystkie akta urodzeń i zgonów od 1945 do końca 1947 r. i odliczywszy dane, dotyczące ludności niemieckiej uzyskano liczby umożliwiające orientację w ruchu naturalnym i obliczenie w przybliżeniu przyrostu naturalnego u ludności miasta Wrocławia. Dla porównania zebrano również dane, dotyczące ilości ślubów, chrztów i pogrzebów w katolickich parafiach wrocławskich w latach 1945-1947.

Przez porównanie danych z obu źródeł dotyczących tego samego zagadnienia stwierdzono braki i niedokładności danych ~~dotyczących~~ Urzędu Stanu Cywilnego. W 1948 r. stwierdzono np. iż wielka liczba urodzin we Wrocławiu nie zawsze pokrywa się z istniejącym stanem rzeczy dzięki wypadkom późniejszego zarejestrowania urodzenia dziecka, kilka miesięcy lub nawet rok po jego urodzeniu. Jednakże rozważywszy krytycznie dane z obu źródeł można było zorientować się w ruchu naturalnym ~~x~~ mieszkańców miasta Wrocławia.

B. Materiały ankietowe.

5). Ankieta przeprowadzona w lutym 1948 r. we wszystkich szkołach wrocławskich: powszechnych, począwszy od czwartego oddziału włącznie, średnich ogólnokształcących i zawodowych, dostarczyła ogromnego materiału, który przez pół roku został w poważnej części opracowany. Uzyskano ogółem przeszło 9.000 odpowiedzi od

młodzieży szkolnej, co jest osiągnięciem dość znacznym. Oto tekst ankiety:

Instytut Śląski

Wrocław, Plac Uniwersytecki 7

KWESTIONARIUSZ DLA SZKOŁ

Objaśnienie.

Kwestionariusz ten ma służyć Instytutowi Śląskiemu wyłącznie do badań naukowych nad pochodzeniem i ludności miasta Wrocławia i jej rozmieszczeniem w dzielnicach miasta. Nie trzeba podawać imion i nazwisk. Nie interesuje się wcale poszczególnymi osobami: chodzi tylko o wielką ilość danych, wyczerpujące odpowiedzi od wszystkich uczniów i przybliżone adresy.

Adres we Wrocławiu: (ulica, przybliżony nr., o ile ulica jest długa).....

I - 1. Podać stałe miejsce zamieszkania rodziców w 1939 r.

Kraj lub województwo.....

Miejscowość: wieś.....

miasto:.....

2. Dlaczego rodzina przeniosła się do Wrocławia ? (wypełnia tylko młodzież Polski centralnej i dawnych województw zachodnich).....

3. Jakie było ostatnie miejsce zamieszkania przed przyjazdem do Wrocławia ?

Kraj lub województwo:.....

Miejscowość: wieś.....

miasto:.....

4. Podać wykształcenie ojca:

niższe

średnie: ogólnokształcące

zawodowe

wyższe

matki: (podkreśl właściwe)
niższe

średnie: ogólnokształcące

zawodowe

wyższe

Podać zawód ojca:

przed wojną

podczas wojny

obecnie

matki:

przed wojną

podczas wojny

obecnie

5. Czy ojciec żyje?.....

Czy matka żyje?.....

6. Czy ojciec mieszka we Wrocławiu?.....

Czy matka mieszka we Wrocławiu?.....

7. Ile masz rodzeństwa?.....

8. Ile rodzeństwa mieszka razem z tobą we Wrocławiu?:.....

9. Kto z rodziny (poza rodzicami i rodzeństwem) mieszka we Wrocławiu? (dziadkowie, wuj, ciocia).....
10. Z jakich okolic (województw) pochodzą koledzy, z którymi się przyjaźnisz? (wypisz wszystkie województwa lub kraje, z których pochodzą twoi najbliżsi przyjaciele)....
Podaj przybliżone adresy we Wrocławiu (Nazwa ul. czy placu)...
- II.-
 1. Adres kościoła, do którego chodzisz z rodziną.....
 2. Adres sklepów i targów, gdzie najczęściej kupuje się jedzenie i inne potrzebne rzeczy....
 3. Adres miejsc, gdzie chodzisz w dni wolne (kino, teatr, stadion)
 4. Adres wypożyczalni, w której pożyczasz książki do czytania....
- III-1. Kiedy przybyłeś do Wrocławia?.....
 2. Czy lubisz to miasto?.....
 3. Czy chciałbyś tu dalej mieszkać, jeśli tak, to w której dzielnicy i dlaczego?.....
 4. Co trzeba zmienić we Wrocławiu, żeby stał się idealnym miastem?....

Wyniki ankiety dostarczyły w dotychczasowym opracowaniu materiału do następujących zagadnień:

- a) pochodzenia rodziców dzieci szkolnych, odpowiadających na ankietę, z poszczególnych województw i typów osiedli (na podstawie miejsca zamieszkania w 1939 r. oraz ostatniego miejsca pobytu przed przyjazdem do Wrocławia)
- b) powodów przyjazdu do Wrocławia
- c) wykształcenia obojga rodziców i ich zawody przed wojną, podczas wojny, oraz obecnego z podziałem na pracowników umysłowych i fizycznych. W ten sposób można było poznać przemiany w strukturze zawodowej badanych, wywołane wojną i przesiedleniem.
- d) wielkości rodzin, wraz z ilością dzieci w rodzinie, oraz skupieniem dalszej rodziny we Wrocławiu
- e) trwałości dawnej więzi terytorialnej i bliskości stosunków z kolegami, poznanymi w poprzednim miejscu pobytu, z tymi, z którymi badani zetknęli się dopiero we Wrocławiu.
- f) Stosunku uczuciowego do miasta, zmian, jakie chciałoby się w nim przeprowadzić oraz przywiązania do poszczególnych dzielnic.

Na podstawie materiału, którego dostarczyła ankietę można było zbadać również strukturę zawodową ludności w poszczególnych dzielnicach miasta, oraz punkty skupienia ludności. Ankietę przeprowadzona we wszystkich szkołach wrocławskich dostarczyła więc ogromnego materiału do wszystkich niemal zagadnień istotnych dla tego miasta.

Jednakże braki w danych pochodzących z ankiety szkolnej są bardzo poważne. Przede wszystkim część zagadnień nie została jeszcze w ogóle opracowana, co wynikało z braku pracowników do wykonania żmudnych obliczeń. Odnosi się to przede wszystkim do całego punktu 11. ankiety.

Braki w danych pochodzących z ankiety szkolnej są następujące:

Dalej wszystkie dane ilościowe dotyczące pochodzenia rodziców dzieci uczęszczających do szkół powszechnych i średnich dotyczą specjalnie wyselekcjonowanej grupy mieszkańców Wrocławia. Przede wszystkim należy pamiętać, iż ankietę tę wypełniali wszyscy uczniowie począwszy od czwartej klasy szkoły powszechnej, a więc powyżej dziesiątego roku życia. Rodzice ich więc stanowią grupę mieszkańców Wrocławia zawsze po trzydziestym roku życia. Jak to w dalszej części pracy zostanie wykazane grupa ta w strukturze demograficznej Wrocławia jest stosunkowo mniej liczna. Trudno więc mówić o grupie badanych rodzin dzieci szkolnych wrocławskich, jako o grupie mieszkańców Wrocławia wybranych prawidłowo metodą reprezentacyjną, a następnie wyciągać z tych danych ogólne wnioski o pochodzeniu ludności miasta Wrocławia z określonych regionów i typów osiedli.

Dalsze, może poważniejsze jeszcze braki wynikają z bezimienności ankiety. Dzięki temu w rodzinach posiadających większą liczbę dzieci w szkołach zachodzi zawsze możliwość kilkakrotnego powtarzania się tych samych danych. Można obliczyć w przybliżeniu prawdopodobieństwo błędów na podstawie danych o ilości dzieci w badanych rodzinach wrocławskich.

Jednakże braki te wpływają specjalnie ~~waż~~ ujemnie na dane dotyczące struktury i przemian zawodowych u mieszkańców Wrocławia, ponieważ w tym wypadku materiały uzyskane z ankiety szkolnej wzięte zostały za podstawę rozważań, gdy tymczasem w wypadku badania pochodzenia regionalnego oraz pochodzenia z różnych typów osiedli mieszkańców Wrocławia materiały z ankiety szkolnej zostały uwzględnione jedynie jako materiał porównawczy.

Historia danych
Dalsze braki w materiałach uzyskanych z ankiety płyną z niejednorodności materiału i braków w opracowaniu. *ankiety* Mianowicie łatwo sprawdzić, iż liczby bezwzględne podawane w różnych tabelach, dotyczących zawodów i zestawienia ich z wykształceniem ludności są różne i różnice te są nieraz stosunkowo znaczne. Płyną one, jak już zaznaczono z niejednorodności materiału. W pewnych wypadkach dzieci wypełniające ankietę odpowiedziały tylko na część pytań, odpowiedzi te uwzględniono w pewnych tabelach. W innych natomiast tabelach liczba odpowiedzi okazała się *większe* mniejsza. Stąd płyną różnice ilościowe w poszczególnych tabelach.

samej

Ostatnim wreszcie brakiem ankiety, nie mówiąc już o trudnościach opracowania ilościowego dłuższych nieraz wypowiedzi zawartych w punkcie 3. ankiety, jest brak pytania o miejsce pracy. Brak ten odbił się na danych liczbowych, dotyczących zawodów: przemysłu i rzemiosła: Np. przy odpowiedzi, iż badanych jest ślusarzem nie można było stwierdzić z wszelką pewnością, czy ma on swój warsztat ślusarski, czy też pracuje w fabryce. Stąd dane ilościowe dotyczące przemysłu i rzemiosła są częściowo opracowywane wspólnie.

W opracowaniu ankiety trudności opracowania

Należy jeszcze zwrócić uwagę, iż podział na pracowników umysłowych i fizycznych był przeprowadzonym na podstawie ankiety i w pewnych wypadkach wątpliwych był może zrobiony nietrafnie.

Mimo tych braków wyniki ankiety szkolnej okazały się niemiernie cenne przy opracowywaniu składu ludnościowego miasta Wrocławia.

C. Materiały, pochodzące z wywiadów.

1. Następnie przeprowadzono wywiady oraz pewne badania ilościowe w parafiach wrocławskich. Te wywiady z poszczególnymi proboszczami rzuciły światło na zagadnienie tworzenia się i zwartości parafii wrocławskich, istnienia i zanikania antagonizmów pomiędzy parafianami pochodzącymi z różnych regionów Polski. Niezwykle interesująco przebiegał proces ujednostajniania nabożeństw, różnic regionalnych obrządków kościelnych, kultów pewnych obrazów i kościołów.

Stwierdzono wreszcie, iż zasięg terytorialny poszczególnych kościołów niejednokrotnie nie pokrywa się zupełnie nie tylko z przynależnością parafianina do określonej parafii, ale i z bliskością danego kościoła. To zagadnienie ma znaczenie dla socjologa-planisty.

2. Następnie przeprowadzono wywiady w 14 zakładach pracy znajdujących się we Wrocławiu. Badania te rzuciły światło na następujące zagadnienia:

- a) pochodzenia pracowników z różnych województw i typów osiedli, oraz pewne ich cechy charakteru i sposobu pracy, pozostające w związku z tym pochodzeniem.
- b) wykształcenia, struktury i przemian zawodowych u pracowników w poszczególnych zakładach pracy
- c) stanacywilnego, wielkości rodzin, przyrostu naturalnego i przeciętnego wieku pracowników
- d) stosunku ilościowego kobiet i mężczyzn, oraz pracowników umysłowych i fizycznych w poszczególnych zakładach pracy
- e) tworzenia się więzi społeczno-przestrzennej przez rozmieszczenie pracowników w różnych dzielnicach miasta, oraz ich dojazdy do miejsc pracy
- f) historii i rozwoju poszczególnych zakładów, ich narastania i spo-

sobu ściągania załogi, a wreszcie stosunku uczuciowego poszczególnych mieszkańców Wrocławia do ich miasta i tworzenie się więzi społecznej u ludności miasta Wrocławia.

Badania we wrocławskich zakładach pracy są częścią projektowanych badań nad problemem tworzenia się instytucji miejskich. Mają one oczywiście ~~wsp~~ duże braki. Zbadano stosunkowo niewielką ilość zakładów pracy, przy tym wybór ich był w wielu wypadkach uwarunkowany możliwością dostania się badających na ich teren. Następnie dokładne uzyskanie danych o każdym pracowniku było możliwe tylko w nielicznych zakładach, w innych dane ilościowe odnoszą się tylko do części pracowników, np. jakiegoś oddziału. W dwóch wypadkach dyrekcja zakładu odmówiła wglądu w kartoteki personalne i trzeba się było zadowolnić ogólnymi informacjami urzędników. Także nie wszędzie było możliwe przeprowadzenie licznieszy^{ch} wywiadów z robotnikami. Najcenniejsze były wywiady, prowadzone poza terenem zakładu. Pomimo tych trudności uzyskano jednak dość znaczną liczbę danych.

3. Oprócz wywiadów w środowisku robotniczym przeprowadzone jeszcze wywiady z innymi mieszkańcami Wrocławia. Kryteria wyboru rozmówców były następujące:

a) wybierano adresy ludzi, którzy przyjechali do Wrocławia bezpośrednio ze wsi i badano ich przystosowywanie się do środowiska wielkomiejskiego.

b) przeprowadzono wywiady z rzemieślnikami, kupcami i właścicielami drobnych przedsiębiorstw badając ich pochodzenie i sposób pracy.

c) przeprowadzono wreszcie szereg wywiadów z przedstawicielami różnych warstw społecznych, a więc urzędnikami państwowymi, nauczycielami, woźnymi, posługaczkami, czy służącymi w domach prywatnych, aby zdać ich sposób życia, warunki w jakich pracują we Wrocławiu i stosunek uczuciowy do miasta.

Ogólnie we wszystkich wywiadach szło o zbadanie przystosowania się mieszkańców do nowego otoczenia, i warunków życia i stosunku uczuciowego do Wrocławia. W ten sposób można było uchwycić tendencje do wytworzenia się więzi społecznej w środowisku wielkomiejskim.

Badania nad ludnością miasta Wrocławia były więc przeprowadzone różnymi metodami. Dla orientacji ogólnej i uchwycenia zagadnień najważniejszych zaczęto od badań statystycznych, przeszedłszy następnie do metod socjologicznych - ankiet i wywiadów. Zebrane materiały mają wiele luk i braków, zawsze są ściśle związane z okresem czasu, w jakim były robione. Wrocław jest bowiem miastem o ogromnej ruchliwoś

ci ludności i ciągle zachodzących zmianach. Jednakże wyniki tych badań pozwalają określić w przybliżeniu skład ludnościowy tego tworzącego się od paru lat wielkiego zbiorowiska ludzkiego.

--000--

II. POCHODZENIE REGIONALNE LUDNOŚCI MIASTA WROCŁAWIA.

1. Rozważania wstępne.

Uwzględniając specjalny charakter składu ludnościowego miasta Wrocławia należało w pierwszy rzędzie poznać pochodzenie jego mieszkańców, aby móc następnie przystąpić do badań o charakterze bardziej szczegółowym. W tych badaniach socjologicznych nad składem ludnościowym miasta Wrocławia zajmowano się jedynie istniejącym stanem rzeczy, dlatego nie będą tu omawiane żadne z licznych projektów co do przesiedlenia poszczególnych grup ludnościowych na Ziemię Odzyskaną.

W badaniu nad pochodzeniem regionalnym ludności miasta Wrocławia oparto się na danych o pochodzeniu tej ludności z poszczególnych województw ewentualnie państw.

Materiałów do zagadnień tego typu dostarczyć mogły jedynie badania ilościowe metodą statystyczną, które musiano oprzeć na materiałach oficjalnych, a mianowicie na kartach meldunkowych poszczególnych mieszkańców Wrocławia, które ~~te karty~~ znajdowały się w Biurze Ewidencji Ludności ~~Warządu~~ Miejskiego. Przy tym dla uzyskania wiadomości o pochodzeniu ludności miasta Wrocławia zestawiono dane dotyczące urodzenia poszczególnych mieszkańców z danymi, dotyczącymi ich ostatniego miejsca pobytu przed przyjazdem do Wrocławia.

Nie zadawalając się jednak tym materiałem ilościowym ujętym w tabelę uwzględniano zarazem dla celów porównawczych pochodzenie pod względem regionalnym kandydatów na pierwszy rok uniwersytetu i Politechniki we Wrocławiu w 1947 r., oraz wykorzystano materiał liczbowy ankiety, przeprowadzonej we wszystkich szkołach wrocławskich tak powszechnych jak i średnich różnego typu. Przy tym w ankiecie szkolnej postawiono już zapytanie o miejsce zamieszkania rodziców dzieci w 1939 r.

Ten skomplikowany materiał liczbowy opracowywano oznaczając dane o poszczególnych mieszkańcach Wrocławia systemem kreskowym na odpowiednich arkuszach zbiorczych. Następnie obliczano tabele

~~ilościowe~~ liczbowe i wreszcie ostateczne szczegółowe wyniki.

2. Ogólne dane liczbowe, dotyczące pochodzenia regionalnego mieszkańców miasta Wrocławia.

Podstawowym materiałem w rozważaniach o pochodzeniu regionalnym ludności miasta Wrocławia są podane poniżej tabele.

Tabela 1 ilustruje wyniki liczbowe badań nad wybraną metodą reprezentacyjną grupą mieszkańców miasta Wrocławia. Ukazuje ona pochodzenie badanej grupy mieszkańców Wrocławia według województwa, w którym się urodzili, oraz według województwa, podanego jako ostatecznie miejsce pobytu przed przyjazdem do Wrocławia.

województwo	Mieszkańcy Wrocławia urodzeni w danym województwie		Mieszkańcy Wrocławia przybyli z danego województwa		ilość	%
	ilość	%	ilość	%		
Warszawskie	3.450	13,6	2.806	10,8		
Łódzkie	1.650	6,5	1.671	6,5		
Kieleckie	2.035	8,0	1.645	6,4		
Lubelskie	1.432	5,7	1.222	4,7		
Białostockie	690	2,8	543	2,1		
Pomorskie	1.025	4,2	1.124	4,8		
Poznańskie	3.756	14,7	5.020	19,6		
Śląskie	773	3,1	1.050	4,1		
Krakowskie	1.800	7,0	1.964	7,6		
Rzeszowskie	1.930	7,6	1.806	7,1		
<u>przesiedleńcy</u>	18.541	73,2	18.851	73,7	18.541	
Lwowskie	2.483	9,8	1.395	5,4		
Stanisławowskie	484	1,8	151	0,6		
Tarnopolskie	680	2,7	229	0,8		
Wołyńskie	463	1,9	1170	0,6		
Poleskie	230	0,9	67	0,2		
Nowogrodzkie	170	0,6	69	0,2		
Wileńskie	710	2,8	309	1,2		
<u>repatrianci</u>	5.920	20,5	2.390	9,0		
Z.S.R.R.	480	1,5	774	3,2		
Niemcy	490	1,6	375	1,4		
Inne kraje europ.	320	1,3	130	1,5		
inne kraje pozaeu.	46	0,2	80	0,3		
<i>reemigranci</i> Ziemie Odzyskane	503	1,7	3.000	11,9	1159	5,4
<u>reemigranci i auto-</u>	503	1,7	3.000	11,9		
<u>chtoni</u>	4.839	6,3	4.359	17,3		
	25.600	100	25.600	100	25.600	100,0

2

W tabeli tej zostały wydzielone trzy zasadnicze grupy mieszkańców Wrocławia o różnym pochodzeniu regionalnym. Najliczniejszą z tych grup stanowią przesiedleńcy ze wszystkich województw centralnych oraz dawnych województw zachodnich. Następną pod względem liczebności jest zazwyczaj liczba repatriantów z dawnych województw wschodnich, zaś stosunkowo najmniejszy odsetek mieszkańców miasta Wrocławia stanowią dawni reemigranci z różnych krajów, oraz pewna liczba autochtonów.

Dla celów porównawczych uwzględnione zostały dwie następne tabele. Tabela 2 przedstawia dane o pochodzeniu regionalnym rodzin dzieci, uczęszczających do szkół powszechnych oraz średnich tak ogólnokształcących jak i zawodowych. Uzyskane one zostały z materiałów ankietowych.

Województwa	Dane ze szkół							
	powszechnych				średnich			
	rodziny zamieszkałe w danym województwie w 1939 r.		rodziny przybyłe z tego województwa do Wrocławia		rodziny zamieszkałe w danym województwie w 1939 r.		rodziny przybyłe z tego województwa do Wrocławia	
ilość	%	ilość	%	ilość	%	ilość	%	
Warszawskie	1145	20,7	969	17,6	617	17,3	476	13,8
Łódzkie	228	4,1	285	5,1	140	4,0	184	5,3
Kieleckie	373	4,7	404	7,3	227	6,4	261	7,6
Lubelskie	227	4,1	283	5,1	203	5,8	246	7,1
Białostockie	132	2,4	109	1,8	56	2,7	66	2,0
Pomorskie	165	3,0	179	3,2	105	3,0	114	3,5
Poznańskie	530	9,6	616	11,1	249	7,1	285	8,1
Śląskie	101	1,8	228	4,1	58	1,6	111	3,2
Krakowskie	203	4,8	353	6,4	195	5,5	309	8,5
Rzeszowskie	885	16,0	697	12,6	562	15,8	374	10,8
przesiedleńcy	4049	73,2	4123	74,3	2452	69,2	2423	69,9
Iwowskie	451	8,1	369	6,7	240	6,7	298	8,5
Stanisławowskie	135	2,4	65	1,2	110	3,1	57	1,6
Tarnopolskie	151	2,7	75	1,4	126	3,6	61	1,7
Wołyńskie	168	3,0	56	1,0	142	4,0	35	1,1
Poleskie	87	1,6	9	0,2	74	2,1	13	0,4
Nowogrodzkie	63	1,1	22	0,4	48	1,3	18	0,5
Wileńskie	269	4,9	165	2,9	225	6,4	136	3,9
repatrianci	1324	23,8	761	13,8	965	27,2	618	17,7
Z.S.R.R.	40	0,7	153	2,8	12	0,3	158	4,5
Niemcy	12	0,2	66	1,2	2	-	45	1,3
inne kraje europ.	71	1,3	62	1,1	39	1,1	50	1,4
inne kraje poza"	5	0,1	14	0,3	1	-	5	0,1
ziemie odzyskane	39	0,7	295	5,4	8	0,2	180	5,1
reemigranci i autochtoni	29	0,5	361	6,5	82	2,2	180	5,1
	167	3,0	656	11,9	62	1,6	438	12,4
	5.540	100	5.540	100	3.479	100	3.479	100

Tabela 3 przedstawia w liczbach względnych dane dotyczące pochodzenia regionalnego kandydatów na studia wyższe w 1947 r. podane na podstawie ich miejsca urodzenia.

Odsetek obliczony z ogólnej sumy 4.205

województwo	kandydaci na studia wyższe urodzeni w danym wojewódz- twie	%
Warszawskie	7,00	
Łódzkie	3,23	
kieleckie	8,21	
Lubelskie	6,03	
Białostockie	3,07	
Pomorskie	2,32	
Poznańskie	7,36	
Śląskie	9,05	
Krakowskie	8,08	
Rzeszowskie	8,05	
przebiegacy		45,25
Lwowskie	13,00	
Stanisławowskie	3,77	
Tarnopolskie	4,16	
Wołyńskie	3,17	
Poleskie	7,03	
Nowogrodzkie	1,12	
Wileńskie	3,20	
repatrianci		35,45
Z.S.R.R.	1,02	
Niemcy	0,10	
Inne kraje europejskie	0,67	
Inne kraje pozaeuropejskie	0,01	
Ziemie Odzyskane	0,35	
reemigranci		1,80
autochtoni		0,35
		2,45
	100,00	100,00

Rozpatrując dane ilościowe z poszczególnych źródeł stwierdzono, iż we wszystkich wynikach badań nad pochodzeniem regionalnym różnych grup ludności miasta Wrocławia przesiedleńcy stanowią zawsze najpoważniejszą liczbę. *mieszkańców.*

Ludzie pochodzący z województw Polski centralnej oraz dawnych województw zachodnich pomorskiego, poznańskiego i śląskiego stanowią w wynikach badań ogólnych nad wybraną metodą reprezentacyjną grupą mieszkańców miasta Wrocławia na podstawie danych dotyczących ich miejsca urodzenia ^{73,2} 73,2 % ogółu badanych. Na podstawie danych dotyczących ostatniego miejsca pobytu każdego z badanych liczba przesiedleńców stanowi również 73,7 %.

Porównajmy teraz dane, pochodzące z innych źródeł. Otóż materiały, dotyczące rodzin wrocławskich, a pochodzące z ankiety szkolnej dostarczają bardziej wartościowych informacji co do pochodzenia badanych, gdyż uwzględniają ich miejsce zamieszkania w 1939 r. Otóż na podstawie wszystkich danych, dotyczących zarówno miejsca zamieszkania w 1939 r. jak i miejsca z którego badane rodziny przybyły do Wrocławia liczba przesiedleńców stanowi 73,2 % oraz 74,3 %.

W wynikach danych pochodzących ze szkół średnich liczba przesiedleńców stanowi 69,2 oraz 69,9 % ogólnej liczby badanych rodzin.

Wreszcie najmniejszą liczbę przesiedleńców podają wyniki badań nad wrocławskimi kandydatami na studia wyższe, gdyż liczba ta stanowi zaledwie 45,25 % ogółu badanych. W każdym razie jednak liczba przesiedleńców jest wyższa od ilości repatriantów czy też reemigrantów.

Zanim przystąpi się do krytycznego rozważenia wyników tych badań należy rozpatrzeć dane dotyczące ilości repatriantów oraz reemigrantów wśród ludności Wrocławia. ~~Wła~~

W badaniu ilości repatriantów we Wrocławiu można brać pod uwagę jedynie ich miejsce urodzenia lub też miejsce zamieszkania w 1939 r. Przy zestawieniach obliczonych na podstawie danych z Wydziału Ewidencji Ludności liczba ludzi, urodzonych na ziemiach wschodnich wynosi 20,5 % całej liczby badanej ludności. W wynikach liczbowych ankiety, przeprowadzonej w szkołach powszechnych wrocławskich ilość rodzin mieszkających w 1939 r. na ziemiach wschodnich wynosi 23,8 % ogółu rodzin. W szkołach średnich liczba tych rodzin dochodzi do 27,2 %. Kandydaci na pierwszy rok uniwersytetu i Politechniki we Wrocławiu w 1947 r. urodzeni są w 35,45 % na ziemiach wschodnich.

Jak już wspomniano w danych pochodzenia regionalnego repatriantów nie można brać pod uwagę ich ostatniego miejsca pobytu przed

przyjezdem do Wrocławia, gdyż przechodzili oni podobnie jak warszawiacy po powstaniu różne koleje losu, zanim osiedlili się we Wrocławiu. Gdyby się brało pod uwagę liczbę repatriantów, którzy przyjechali do Wrocławia bezpośrednio z ziem wschodnich, to ilość ich w tym mieście okazałaby się ^{jeszcze} znacznie mniejsza.

Rozważając następnie liczbę reemigrantów we Wrocławiu stwierdzono na podstawie danych ogólnych, iż liczba mieszkańców Wrocławia urodzonych na obczyźnie stanowi zaledwie 4,6 % ogółu badanych.

Liczba mieszkańców Wrocławia, którzy przyjechali z zagranicy stanowi 5,4 % ogółu badanych. Osobno rozpatruje się liczbę t zw. autochtonów - ludności miejscowej. Ilość ich można obliczyć jedynie na ^{uwzględniając} podstawie miejsca urodzenia na Ziemiach Odzyskanych. Stanowią oni 1,7 % ogółu badanych.

Rozpatrując w celach porównawczych dane pochodzące ze szkół powszechnych i średnich stwierdzono, iż liczba reemigrantów zamieszkałych zagranicą w 1939 r. stanowi 2,3 lub 1,4 % ogółu badanych rodzin. Natomiast zdarzają się znacznie częstsze wypadki aktualnego przyjazdu badanych rodzin z zagranicy (5,4 , 7.4 %).

Wreszcie badani kandydaci na studia wyższe urodzili się za granicą w 1,8 % badanych, autochtoni zaś stanowią wśród nich 0,35 %.

Rozważając ogólnie wyniki ilościowe, dotyczące pochodzenia regionalnego ludności miasta Wrocławia stwierdzono z wszelką pewnością, iż spośród ^{czterech} ~~trzech~~ ^{osobach} ~~wypadków~~ pochodzenia ludności najwyższy odsetek stanowią przesiedleńcy, którzy przybyli na Ziemię Odzyskaną z ziem obecnie do Polski należących. Odsetek ich wynosi na podstawie wszystkich porównywanych źródeł około 70 %.

Przy badaniach repatriantów oprzeć się musiano na obecnych danych administracyjnych i wydzielić województwo rzeszowskie z obszaru dawnego województwa lwowskiego. Inny jest bowiem stosunek do Wrocławia i rodzaj przyciągnięcia repatrianta niż osadnika, który przyjechał np. spod Przemyśla z powodu przeludnienia wsi. Tak więc liczba mieszkańców Wrocławia urodzonych w województwie lwowskim może być większa w rzeczywistości, niż to wynika z podanych tu obliczeń.

Porównując przybliżony odsetek repatriantów 20,5 % uzyskany na podstawie obliczeń z Ewidencji Ludności z odsetkami uzyskanymi przez badanie w szkołach i wśród kandydatów na studia wyższe obserwuje się znaczniejszy odsetek repatriantów. To zjawisko można wytłumaczyć znaczniejszą liczbą inteligencji pochodzącej z ziem wschodnich ; która obecnie kształci swe dzieci w szko-

łach i na Uniwersytecie.

Jakkolwiek wszystkie te obliczenia przyjmować można jedynie z pewnym przybliżeniem, w każdym razie można twierdzić w szelką pewnością, iż liczba repatriantów we Wrocławiu jest znacznie mniejsza od ilości przesiedleńców i waha się pomiędzy 20 a 25 % całej ludności miasta.

Dla porównania nasuwa się spostrzeżenie, iż badając pochodzenie regionalne pracowników w poszczególnych zakładach pracy stwierdzono jedynie dość nieznaczny odsetek repatriantów. Poważna część fachowców jak np. krawców, kierowników różnych działów konfekcji, czy techników pochodzi z miast województw wschodnich. Jednakże w wyliczeniach ilościowych stanowią oni niewielki ~~od~~ odsetek pracowników wobec ogromnej masy niewykwalifikowanych robotników, którzy przybyli do Wrocławia z różnych województw Polski centralnej. Tak więc we wszystkich instytucjach wrocławskich liczba repatriantów jest również mniejsza zazwyczaj od ilości przesiedleńców.

Liczba reemigrantów jest we Wrocławiu bardzo nieznaczna. Stanowi ona przypuszczalnie od 4-5 % ogólnej liczby mieszkańców miasta. Na podstawie danych o ostatnim miejscu pobytu mieszkańców Wrocławia można stwierdzić jaka ich część przyjechała bezpośrednio z zagranicy. Liczba ich jest zawsze nieco wyższa od liczby reemigrantów, którą się oblicza na podstawie danych o miejscu urodzenia mieszkańców miasta.

Na podstawie danych o pochodzeniu mieszkańców miasta Wrocławia ustalić można również liczbę z t.zw. autochtonów w tym mieście na podstawie miejsca urodzenia badanych na Ziemiach Odzyskanych (0,5 % do 1,5 %). ~~Danych o ostatnim miejscu pobytu mieszkańców Wrocławia nie można brać pod uwagę, gdyż nie można dokładnie ustalić skąd badany mieszkaniec Wrocławia przyjechał przed swymi wędrówkami po ziemiach zachodnich. W karcie meldunkowej jest tylko podane ostatnie miejsce pobytu przed przyjazdem do Wrocławia.~~

Usiłując więc dać ogólną charakterystykę składu ludnościowego miasta Wrocławia pod względem pochodzenia regionalnego jego mieszkańców ustalić można ogólną liczbę przesiedleńców na 70 %-43% ogółu, liczbę repatriantów na 20 - 25 % ogółu, liczbę reemigrantów na 4 - 5 % ogółu, a liczbę autochtonów stanowi około 1 %-1,4% ogólnej liczby badanych.

3. Charakterystyka pochodzenia regionalnego mieszkańców Wrocławia z poszczególnych województw.

Gdy się zestawia dane dotyczące pochodzenia mieszkańców Wrocławia z poszczególnych województw przede wszystkim uderza w nich ogromna różnorodność ludnościowa (tabele 1,2,3). Obserwuje się bowiem pochodzenie mieszkańców Wrocławia ze wszystkich województw.

Jednakże na plan pierwszy we wszystkich wynikach tak badań ogólnych jak i ankietowych uderza odrazu we Wrocławiu przewaga przesiedleńców pochodzących z województw warszawskiego i poznańskiego, a następnie mniej już licznie, z rzeszowskiego i kieleckiego. Nie można oczywiście przyjmować tych cyfr inaczej jak w przybliżeniu i rozpatrując je trzeba stale brać pod uwagę rodzaj materiału, na podstawie którego zostały one zdobyte. W ten sposób można będzie poznać w przybliżeniu pochodzenie regionalne ludności miasta Wrocławia.

Pochodzenie mieszkańców z poszczególnych województw rozważamy najpierw w związku z tabelą pierwszą, opartą na materiale uzyskanym przy rozpatrywaniu kart meldunkowych w Wydziale Ewidencji Ludności.

Na ~~podstawie~~ ^W tej tabeli na pierwszy rzut oka uderza liczba osób, które przybyły z województwa poznańskiego. Z ostrożności trzeba wziąć za podstawę rozważań raczej liczbę osób urodzonych w poznańskim, gdyż przyjechać mogli z tego województwa także repatrianci, czy warszawiacy. Ale i ta pierwsza liczba wynosi prawie 15 % ogólnej sumy badanych mieszkańców Wrocławia.

tego masowego przyjazdu poznaniaków do Wrocławia nie można wytłumaczyć jedynie zniszczeniami wojennymi tego województwa. Odgryły tu natomiast ~~pewną~~ niewątpliwie pewną rolę dawne bliskie stosunki handlowe Poznania z Wrocławiem w zaborze pruskim, oraz przyłączenie poznańskiego do Rzeszy podczas ostatniej wojny. Poznaniacy znali niejednokrotnie dawny Wrocław. Świadomy dobór miejsca odgrywał niewątpliwie rolę przy ich przesiedleniu. Chcieli oni bowiem polepszyć swe warunki materialne oraz dążyli do pewnych awansów społecznych.

Trzeba porównać wyniki tych badań ogólnych z wynikami badań bardziej szczegółowych, ale zato obejmujących cały określony materiał. W tabeli 2, dotyczącej pochodzenia regionalnego rodzin dzieci ze szkół powszechnych i średnich miasta Wrocławia cyfry wykazują zupełnie inne dane, aniżeli poprzednio rozpatrywane wyniki badań ogólnych.

dzieci

Mianowicie ilość rodzin uczęszczających do szkół powszechnych wrocławskich a mieszkających w 1939 r. w województwie poznańskim wynosi 9,6 % ogółu badanych rodzin, przyjechało zaś z poznańskiego 11,1 % ogólnej liczby tych rodzin.

Dane dotyczące młodzieży szkół średnich wykazują jeszcze niższy odsetek poznaniaków: 7,1 % i 8,1 %.

Wreszcie odsetek kandydatów na pierwszy rok uniwersytetu i Politechniki we Wrocławiu ~~wynosi~~ urodzonych w poznańskim wynosi 7,36 %.

roznice w danych o pochodzeniu i rodach

Może trochę światła na te ~~wątpliwości~~ rzuca nam badanie nad pochodzeniem ludności, dokonywane w niektórych fabrykach wrocławskich. Operują one oczywiście stosunkowo niewielkim materiałem cyfrowym. Badano najwyżej kilkaset osób w większych fabrykach, biorąc w nich pod uwagę tylko pewne oddziały robotników. Dane te mogą jednak w pewnym stopniu wyjaśnić różnicę obu źródeł. Mianowicie we wszystkich badanych fabrykach odsetek pracowników pochodzących z poznańskiego (dane obliczane na podstawie ich miejsca zamieszkania w 1939 r.) waha pomiędzy 8 a 25 % ogółu robotników, a więc przeciętnie dane te pokrywają się z wynikiem tych kilkunastu procent mieszkańców Wrocławia pochodzących z poznańskiego, jakie dały badania ogólne.

Rodziny ~~se~~ młodzieży ze wszystkich szkół, a tym bardziej kandydatów na studia wyższe są to przeważnie ludzie, którzy co najmniej przekroczyli lat trzydzieści. Tymczasem, jak to wykażą dalej wyniki badań nad strukturą demograficzną ludności miasta Wrocławia połowę jego mieszkańców stanowią ludzie przed trzydziestką nie mający dzieci w żadnych szkołach. Dlatego właśnie badania nad ^{moż}fabrykami ^epotwierdzają w tym wypadku wyniki badań ogólnych, zaś

nie muszę obalać przybliżonej liczby wyskanej z Biura Ewid. Ludn.

badania nad szkołami wykazują niewielki odsetek poznaniaków.

Klasyfikacja
Syntetykując te wyniki badań nad pochodzeniem ludności Wrocławia z województwa poznańskiego można twierdzić z wszelką pewnością, iż poznaniacy stanowią jedną z liczniejszych grup regionalnych reprezentowanych wśród ludności Wrocławia.

Wraz z miastem Warszawa
Na podstawie danych z tabeli 1 stwierdzamy dalej, iż województwo warszawskie stoi na drugim miejscu pod względem pochodzenia regionalnego ludności miasta Wrocławia. Liczba urodzonych w tym województwie wynosi 13,6 % ogółu mieszkańców miasta. Liczba tych, którzy przybyli jest mniejsza, co się da łatwo wytłumaczyć wędrownkami warszawiaków po powstaniu. To, że ludzie ze zniszczonej Warszawy i całego tego województwa licznie przybywali do Wrocławia jest zjawiskiem zupełnie zrozumiałym.

Interesujące będzie tylko porównanie tych wyników badań z innymi. Rodzice dzieci ze szkół powszechnych wrocławskich w 20,7 % ogólnej ich ilości mieszkali przed wojną w województwie warszawskim. Ilość rodzin, które przyjechały do Wrocławia z województwa warszawskiego jest mniejsza, stanowi 17,6 % ogółu badanych. W szkołach średnich dane dotyczące zamieszkania badanych rodzin w 1939 r. wynoszą 17,3 %, a ilość rodzin, które przybyły z warszawskiego do Wrocławia wynosi 13,8 % ogółu ilości rodzin.

Oczywiście ze zniszczonej Warszawy przyjechała stosunkowo znaczna liczba inteligencji, kształcącej licznie swe dzieci w szkołach, i stąd wynika ten specjalnie znaczny odsetek warszawiaków w danych z ankiety szkolnej.

Wśród kandydatów na studia wyższe tylko 7 % urodziło się w województwie warszawskim. Ten niewielki odsetek przypuszczalnych warszawiaków możnaby próbować tłumaczyć siłą promieniowania kulturalnego stolicy., która i obecnie ściąga na uniwersytet znaczną ilość studentów.

W zakładach pracy ilość pracowników pochodzących z Warszawskiego wynosi przeciętnie około 20 % ogółu badanych. Ilość warszawiaków wśród pracowników umysłowych w jednym z oddziałów Pafawagu wynosi 61,8 % ogółu, wszędzie wielu inżynierów i techników oraz innych specjalistów pochodzi z Warszawy.

Porównując wyniki różnych badań możnaby określić ilość mieszkańców Wrocławia pochodzących z województwa warszawskiego jako najliczniejszą grupę regionalną we Wrocławiu. Wszystkie inne dodatkowe badania podkreślają jeszcze wyniki badań ogólnych.

Klub ostrożniej jako najliczniejszej obok poznańskiej.

Przy dalszym wyróżnianiu liczniej reprezentowanych wśród mieszkańców Wrocławia regionów na plan pierwszy wysuwa się województwo kieleckie. W badanej grupie mieszkańców Wrocławia ludzie urodzeni w Kieleckim stanowią 8 % całej ludności. Przyjechało z tego województwa stosunkowo mniej osób, co można wytłumaczyć szukaniem przez nich pracy w różnych miejscowościach na terenie Ziemi Odzyskanych i innymi wędrówkami spowodowanymi ogromnym zniszczeniem tego województwa przez linię ~~g~~ frontu.

Rodzice dzieci uczęszczających do szkół powszechnych w \times 6,7 % w stosunku do ogólnej liczby badanych rodzin mieszkali w kieleckim w 1939 r. Przybyło stamtąd 7,6 % ogółu rodzin. W szkołach średnich odsetek rodzin, zamieszkałych w kieleckim w 1939 r. wynosi 6,4 % , odsetek zaś tych, które przybyły bezpośrednio z kieleckiego do Wrocławia wynosi 7,6 % ogółu rodzin. Kandydaci na studia wysze rekrutują się z \times 8,2 % z województwa kieleckiego.

Tak więc po zestawieniu wszystkich danych, dotyczących tego zagadnienia stwierdzić można, iż dość znaczna liczba mieszkańców Wrocławia pochodzi z województwa kieleckiego.

Znaczna część przesiedleńców z tego województwa pracuje w fabrykach wrocławskich. W niektórych zakładach pracy do 20 % pracowników pochodzi z województwa kieleckiego. To zjawisko można wytłumaczyć z jednej strony dużym zniszczeniem tego województwa przez działania wojenne. Ludność nie mogąc gospodarować na podminowych polach i zniszczonych wioskach wyjeżdżała dość licznie na zachód.

Z drugiej strony trzeba sobie przypomnieć, iż województwo kieleckie stawało się w okresie międzywojennym dość uprzemysłowioną częścią kraju. Miało ono dobre tradycje dawnych ludwisarii, a później rozbudowę przemysłu i liczne projekty Centralnego Okręgu Przemysłowego.

Obudziło się na wsie zainteresowanie pracą w przemyśle

Dzięki temu dość znaczna liczba robotników z okolic Skarżyska i Starachowic wyruszyła na zachód w charakterze robotników wykwalifikowanych. Wielu również zawodowych kolejarzy ze Skarżyska, Kielc i Radomia pracuje obecnie w okręgu wrocławskim.

Inne grupy mieszkańców Wrocławia, pochodzących z różnych województw są nieliczne i mniej charakterystyczne. Dość znaczny odsetek mieszkańców Wrocławia pochodzi z województw rzeszowskiego i krakowskiego, a dalej łódzkiego i lubelskiego.

Odsetek mieszkańców Wrocławia, pochodzących z województwa rzeszowskiego *okazuje się* jest niejednokrotnie dość znaczny, szczególnie ^w danych dotyczących ankiety szkolnej, jednakże dane te muszą być rozpatrywane w związku z pochodzeniem części mieszkańców z województwa lwowskiego.

W każdym razie stały kontakt z Małopolską istnieje we Wrocławiu, gdy z województwa krakowskiego według wszystkich rozpatrywanych tablic cyfrowych przybyło do Wrocławia od 6 - 8,5 % ogółu mieszkańców tego miasta. Badania nad pochodzeniem regionalnym robotników w poszczególnych fabrykach dają podobne wyniki. Warto przypomnieć, iż według planu osadniczego Pietkiewicza i Orlicza przesiedleńcy z województwa krakowskiego i rzeszowskiego mieli kolonizować powiat wrocławski.

Następny pod względem liczebności wśród mieszkańców miasta Wrocławia jest przypuszczalnie region łódzki. Badania ogólne podają 0,5 % mieszkańców Wrocławia, pochodzących z województwa łódzkiego, w wynikach badań szkolnych ilość mieszkańców tego województwa wynosi 4- 5 %. Podobne dane podają wyniki badań nad zakładami pracy. Nie można było zaobserwować liczniejszego dopływu do fabryk wrocławskich mieszkańców tego województwa.

lubelskiego Dość duża grupa mieszkańców Wrocławia z pochodzi z województwa łódzkiego od 4 - 7 % ogółu mieszkańców. Ta grupa regionalna jest bardzo nielicznie reprezentowana w fabrykach.

Dane co do mieszkańców Wrocławia pochodzących z województwa pomorskiego wynoszą wszędzie 2,4 %.

Ciekawym zjawiskiem jest bardzo niewielka liczba Ślązaków we Wrocławiu. Pomimo tak bliskiego sąsiedztwa i wielu wspólnych cech, dotyczących gospodarki i warunków życia bardzo stosunkowo nieliczna grupa Ślązaków przybyła do Wrocławia. Urodzonych na Śląsku mieszkańców Wrocławia jest zaledwie 1 - 3 %, przybyło ich ze Śląska około 4 %, co można tłumaczyć wędrówkami wojennymi ludności Wrocławia i dzięki temu województwo śląskie podawane jako miejsce przybycia może być zupełnie przypadkowe.

W zakładach pracy obserwuje się zaledwie 0,5 - 2,0 % Ślązaków, jedynie zaś w kafilinerii Metali jest znaczniejsza grupa specjalistów, którzy przybyli ze Śląska. Cenieni są oni bardzo wysoko jako wykwalifikowani robotnicy. Oto wypowiedź jednego ze współtowarzyszy pracy nie będącego Ślązakiem: " Ślązacy... to pracowity naród. Różne są ludzie, proszę panią, ale przeważnie Ślązacy są najlepsi."

Wymienione już zostały wszystkie województwa Polski centralnej z wyjątkiem nielicznie reprezentowanego we Wrocławiu województwa białostockiego, oraz województwa zachodnie, które wysłały swą nadwyżkę ludnościową do Wrocławia.

Rozważając następnie liczbę repatriantów w poszczególnych województwach wschodnich stwierdzono, iż znaczną liczbą ~~mieszkańców~~ swych reprezentantów we Wrocławiu wyróżnia się województwo lwowskie. Trudno ściśle ustalić liczbę mieszkańców Wrocławia, pochodzących z tego województwa. Przed wojną teren województwa lwowskiego obejmował część obecnego województwa rzeszowskiego. Aby więc obliczyć rzeczywistą liczbę badanych urodzonych w województwie lwowskim, należy do podanej liczby badanych z województwa lwowskiego dodać mniej więcej połowę liczby mieszkańców Wrocławia urodzonych w województwie rzeszowskim. ~~W ten sposób~~ liczba mieszkańców Wrocławia urodzonych w województwie lwowskim wynosi około ~~13,5~~^{9,8} % według danych ogólnych, liczba zaś przybyłych z województwa lwowskiego wynosi w takim razie ~~około 5%~~^{około 5%} mieszkańców Wrocławia. *na podstawie kart meldu-
hary*

Porównując te cyfry z danymi uzyskanymi drogą ankiety w szkołach wrocławskich stwierdzić można, iż liczba rodzin zamieszkałych w 1939 r. w województwie lwowskim wynosi około ~~10~~^{8,1} % ogółu rodzin, liczba zaś przybyłych z tego województwa około ~~12~~^{6,7} % ogółu. W wynikach badań nad rodzinami dzieci ze szkół średnich odsetki te wynoszą ogólnie około ~~14,5~~^{6,7} % oraz ~~13~~^{8,5} %.

Wśród kandydatów na pierwszy rok uniwersytetu i Politechniki we Wrocławiu około ~~14~~¹³ % urodziło się w województwie lwowskim. Natomiast robotnicy we wrocławskich zakładach pracy pochodzący z województwa lwowskiego nie przekraczają nigdy 10-12 % robotników, a często są bardzo nieliczni.

Porównując te wszystkie ~~x~~² dane stwierdzić można z wszelką pewnością, iż odsetek mieszkańców Wrocławia pochodzących z województwa lwowskiego nie przekracza 10 % ogółu mieszkańców. Tak niska stosunkowo cyfra jest pewnością pewną rewelacją dla wielu mieszkańców Wrocławia. utarło się bowiem przekonanie o znacznej liczbie mieszkańców Wrocławia, pochodzących z województwa lwowskiego. Ta sugestia znaczniejszej ilości lwowiaków spowodowana jest prawdopodobnie dość znaczną liczbą dawnej lwowskiej inteligencji, pracującej obecnie w różnych instytucjach wrocławskich, oraz przeniesieniem do Wrocławia znacznej liczby lwowskich tramwajarzy. Przy tym lwowiacy są widocznie rucnliwym elementem wielkomiejskim, umiejący ~~na~~ nadać ton miastu.

Oprócz omawianego uprzednio województwa lwowskiego obserwuje się również napływ repatriantów z innych województw wschodnich. Te grupy regionalne nie są jednakże zbyt liczne.

Nieco znaczniejszą grupę repatriantów, która przyjechała do Wrocławia stanowią dawniejsi mieszkańcy województwa wileńskiego.

W danych z ankiety szkolnej odsetek rodzin pochodzący z tego województwa jest stosunkowo znaczny i dochodzi do 6 %. Tłumaczy się to jednak dość znaczną liczbą inteligencji z Wilna, kształcącej swe dzieci w szkołach. Ogólnie biorąc prawdopodobniejszy jest odsetek mieszkańców Wrocławia, pochodzących z wileńskiego, podanych na podstawie badań ogólnych, a mianowicie 2, 8 % ogółu mieszkańców.

Mieszkańcy Wrocławia, pochodzący z innych województw wschodnich, a więc ze stanisławowskiego, tarnopolskiego, wołyńskiego, poleskiego i nowogrodzkiego są stosunkowo bardzo nielicznie reprezentowani w tym mieście.

Stosunkowo najliczniej jest reprezentowane we Wrocławiu województwo tarnopolskie (1-3 %), następnie stanisławowskie (około 2 %), ~~za~~ ~~axiame~~ ~~województwa~~ ~~wschodnie~~ zaś mieszkańcy innych województw wschodnich stanowią od 0,5 do 1,5 % mieszkańców Wrocławia każde.

We wszystkich badanych zakładach pracy obserwuje się bardzo nieliczny odsetek repatriantów, ^{co tłumaczy} ponieważ ~~te~~ ^{ziemie} wschodnie były jak wiadomo mało uprzemysłowione.

Kończąc liczbę reemigrantów we Wrocławiu pochodzących z różnych krajów obserwuje się przede wszystkim, iż reemigranci z Związku Radzieckiego i z Niemiec stanowią od 1 - 3 % ogółu mieszkańców tego miasta, przy tem więcej repatriantów pochodzi z Z.S.R.R. niż Niemiec.

Nieznaczny odsetek mieszkańców Wrocławia stanowią ludzie pochodzący z innych krajów europejskich i pozaeuropejskich.

Najciekawsze ^{dotyczy} natomiast są dane dotyczące ludności, która albo urodziła się na Ziemiach Odzyskanych, albo mieszkała tam w 1939 r. Najwyższy odsetek urodzonych na Ziemiach Odzyskanych mieszkańców Wrocławia nie przekracza 1,7 %. ^{Innych miejscowości} Natomiast dość znaczna liczba mieszkańców Wrocławia przybyła do tego miasta z Ziemi Odzyskanych, stanowią oni 11,9 % ogółu mieszkańców Wrocławia.

Cyfra ta potwierdza jedynie fakt, iż nie można dokładnie ustalić miejsca, skąd dany mieszkaniec Wrocławia przyjechał naprawdę na Ziemię Zachodnie. W jego karcie meddunkowej nieraz jest podana tylko jakaś miejscowość, dowodząca jego wędrówki po Ziemiach Odzyskanych przez sprawdzeniem się do Wrocławia.

Tak więc w najogólniejszych zarysach przedstawia się pochodzenie regionalne ludności miasta Wrocławia.

Charakterystyka ludzi z poszczególnych województw jako pracowników lud jako mieszkańców miasta należy już raczej do zagadnienia utrzymywania się dawnych więzi społeczno-regionalnych, co będzie przedmiotem osobnych rozważań.

Liczne dane cyfrowe, zawarte w tabelach pozwalają zorientować się, z jakich regionów, a właściwie raczej, z jakich jednostek administracyjnych - województw pochodzi ludność Wrocławia.

Usiłowano również wyjaśnić, jakie zjawiska powodują nadwyżkę ilości mieszkańców Wrocławia, pochodzących z pewnych województw, jak np. warszawskiego, poznańskiego, kieleckiego czy lwowskiego.

Te rozważania ~~ogólne~~, objaśniające tabele cyfrowe usiłują dać odpowiedź na podstawowe pytanie, dotyczące mieszkańców Wrocławia: "skąd się ta ludność wzięła?".

III. POCHODZENIE MIESZKANCOW MIASTA WROCŁAWIA Z RÓŻNYCH TYPOW OSIEDLI.

1. Uwagi wstępne.

Przy badaniu pochodzenia regionalnego ludności miasta Wrocławia wysunęły się również dalsze zagadnienie. Mianowicie okazało się istotnym uchwycenie pochodzenia mieszkańców Wrocławia z różnych typów osiedli.

Zagadnienie to musi być potraktowane zupełnie oddzielnie, jakkolwiek w pewien sposób łączy się ono z problemem pochodzenia regionalnego mieszkańców Wrocławia. W badaniu pochodzenia społecznego ludności jakiegoś miasta na plan pierwszy wysuwa się zagadnienie z jakich typów osiedli, a więc czy ze wsi, czy z małego, średniego, czy też wreszcie z dużego miasta ludność ta pochodzi.

Zagadnienie to o tyle się łączy z problemem pochodzenia regionalnego mieszkańców badanego miasta, iż ludność pochodząca z jakiegoś określonego województwa może zarazem w znaczniejszej przewadze pochodzić z jakiegoś typu osiedla np. ze wsi. Wtedy przy charakterystyce pochodzenia ludności ze wsi zostaną wyróżnione pewne województwa, które skierowały do Wrocławia stosunkowo znaczniejszą nadwyżkę swej ludności rolniczej.

Zjawisko pochodzenia mieszkańców Wrocławia z różnych typów osiedli jest zagadnienie par excellence socjologicznym. Mo ono przy tym podstawowe znaczenie przy tworzeniu się skupień terytorialnych wyłącznie niemal z ludności napływowej. Pochodzenie bowiem obecnych mieszkańców Wrocławia z danych typów osiedli wywiera zawsze swój wpływ na kształtowanie się sposobu ich życia w warunkach dzisiejszych

W badaniach nad pochodzeniem mieszkańców Wrocławia z różnych typów osiedli wzięto pod uwagę kolejno ich pochodzenie: a) ze wsi, b) z małego i średniego miasta, c) z dużego miasta.

A. Pochodzenie mieszkańców Wrocławia ze wsi.

2). Dane ilościowe dotyczące pochodzenia ze wsi mieszkańców miasta

Wrocławia.

Materiałów cyfrowych do tego zagadnienia dostarczyły badania nad kartkami meldunkowymi wybranej grupy mieszkańców Wrocławia, następnie zaś dla porównania uwzględniono wyniki ankiety, przeprowadzonej w szkołach wrocławskich, dane o pochodzeniu kandydatów na studia wyższe i wreszcie dane liczbowe o pochodzeniu załogi części fabryk wrocławskich.

Poniżej podane tabele ukazują dane ilościowe. Na podstawie tych wszystkich danych, umieszczonych w tabelach można będzie rozpatrzeć odsetek ludności Wrocławia pochodzący ze wsi. Ten materiał liczbowy uzupełniają wywiady przeprowadzone z mieszkańcami Wrocławia pochodzenia wiejskiego.

Tabela 1 zestawia w liczbach względnych pochodzenie mieszkańców miasta Wrocławia z różnych rodzajów osiedli na podstawie badań nad wybraną metodą reprezentacyjną grupą mieszkańców miasta Wrocławia. Odsetek jest obliczony z ogólnej sumy 25.600.

Województwo lub kraj	Mieszkańcy Wrocławia					
	urodzeni w wsi w danym województw.	przybyli ze wsi z danego wojew.	urodzeni w małym mieście w danym wojew.	przybyli z małego miasta w danym wojew.	urodzeni w dużym mieście w danym wojew.	przybyli z dużego miasta w danym wojew.
Wielkopolskie	36,8	34,2	24,2	27,9	36,0	37,9
Łódzkie	67,5	57,1	21,6	28,0	10,9	14,9
Kieleckie	62,7	54,3	32,0	29,1	5,3	6,6
Lubelskie	49,1	41,2	41,9	41,2	9,0	17,6
Białostockie	48,9	50,8	51,1	48,2	-	-
Pomorskie	46,5	26,5	42,2	49,0	9,3	24,5
Poznańskie	65,9	60,3	29,3	37,4	4,8	2,3
Śląskie	42,3	25,9	47,1	49,9	10,6	24,2
Krakowskie	61,3	49,2	24,7	25,0	14,0	25,8
Rzeszowskie	59,4	42,5	40,6	57,5	-	-
Lwowskie	23,6	13,4	21,8	12,2	54,5	74,4
Stanisławowskie	33,0	13,9	67,0	86,1	-	-
Tarnopolskie	47,0	35,8	53,0	64,2	-	-
Wołyńskie	42,4	24,7	57,6	75,3	-	-
Poleskie	36,0	22,3	64,0	77,7	-	-
Nowogrodzkie	52,0	42,0	48,0	58,0	-	-
Wileńskie	27,5	12,3	24,8	41,4	47,7	46,3
Z.S.R.R.	26,6	29,1	42,8	59,2	36,6	10,7
Niemcy	30,9	30,6	46,5	56,0	22,6	13,4
Inne kraje europej.	22,3	10,7	52,3	69,3	25,4	20,0
Inne kraje pozaeuropej.	21,8	22,5	15,2	63,7	16,4	13,8
Ziemie Odzyskane	43,3	24,6	24,7	59,7	32,0	15,0
KAZEM	48,5	40,8	33,6	41,2	17,9	18,0

*restawia pochodzenie rodziny dzieci umarłych
jacych do wrocławskich albo pamiątkach z
wielu województw oraz typów rodzin
na podstawie miejsca zamieszkania w 1939 r.*

Tabela 2.

Województwa lub kraj	Mieszkańcy rokławia-dane z ankiety ze szkół powszechnych		Rodziny zamieszkałe w 1939 r. na wsi		Rodziny zamieszkałe w 1939 r. w małym mieście		Rodziny zamieszkałe w 1939 r. w średnim mieście		Rodziny zamieszkałe w 1939 r. w dużym mieście	
	ilość	%	ilość	%	ilość	%	ilość	%		
Warszawskie	190	16,6	133	11,6	115	10,0	707	61,8		
Łódzkie	82	36,0	29	12,7	39	17,1	78	34,2		
Kieleckie	149	40,0	86	23,1	116	31,0	22	5,9		
Lubelskie	85	37,4	53	23,4	46	20,3	43	18,9		
Białostockie	36	27,3	34	25,7	62	47,0	8	6,1		
Pomorskie	39	23,6	25	15,2	62	37,6	39	23,6		
Poznańskie	181	34,2	143	27,0	112	21,1	94	17,7		
Śląskie	13	12,8	19	18,8	54	53,5	15	14,9		
Krakowskie	87	33,0	35	13,4	62	23,6	79	30,0		
Rzeszowskie	86	9,7	30	3,4	769	86,9	722	-		
Lwowskie	98	21,7	54	11,9	72	16,0	227	50,4		
Stanisławowskie	23	17,0	23	17,0	89	56,0	-	-		
Tarnopolskie	61	40,4	45	29,8	45	29,8	-	-		
Wołyńskie	46	27,4	40	23,8	78	48,8	-	-		
Poleskie	12	13,8	16	18,5	59	67,7	-	-		
Nowogrodzkie	12	19,1	16	25,4	35	55,5	-	-		
Wileńskie	23	10,9	13	4,7	30	11,0	203	73,4		
Z.S.R.R.	12	30,0	4	10,0	11	27,5	13	32,5		
Niemcy	3	25,0	4	33,4	1	8,3	4	33,4		
Inne kraje europ.	15	21,1	13	18,3	30	42,3	13	18,3		
Inne kraje pozaeuro	1	20,0	1	20,0	1	20,0	2	40,0		
Ziemie Odzyskane	5	13,0	3	7,6	10	25,6	21	53,8		
	1259	22,7	819	14,8	1848	36,2	1560	26,3		

*restauracja dane o pochodzeniu rodzin danych
nieopracowanych do województwa i typów
miejscowości w województwie i typów
miejscowości. Na podstawie ich miejsca*

Tabela 3.

Województwa
lub kraj

Mieszkańcy Wrocławia - dane z ankiety ze szkół powszechnych
Rodziny, które przyjechały do Wrocławia

ze wsi z małego miasta z średniego mia- z dużego mia-
ta sta

	ze wsi		z małego miasta		z średniego mia- ta		z dużego mia- sta	
	ilość	%	ilość	%	ilość	%	ilość	%
Warszawskie	241	24,9	143	14,7	121	12,5	464	47,9
Łódzkie	95	33,3	33	11,6	53	18,6	104	36,5
Kieleckie	167	41,3	72	17,8	129	32,0	36	8,9
Lubelskie	92	32,5	57	20,1	73	25,8	61	21,6
Białostockie	28	25,7	30	27,5	51	46,8	-	-
Pomorskie	41	22,9	30	16,8	70	39,1	38	21,2
Poznańskie	228	37,1	161	26,1	135	21,9	92	14,9
S...skie	23	10,1	37	16,2	114	50,0	54	23,7
Krakowskie	108	30,6	40	11,3	71	20,1	134	38,0
Rzeszowskie	88	12,7	22	3,2	587	84,2	-	-
Lwowskie	97	26,3	41	11,1	95	25,7	136	36,9
Stanisławowskie	8	12,3	11	16,9	46	70,8	-	-
Warpolskiej	27	36,0	24	32,0	24	32,0	-	-
Wołyńskie	16	28,5	8	14,3	32	57,2	-	-
Poleskie	3	33,3	-	-	6	66,7	-	-
Nowogrodzkie	1	4,5	8	36,4	13	59,1	-	-
Wileńskie	9	5,5	5	3,0	15	9,1	136	82,4
Z.S.R.R.	49	32,0	34	22,2	42	27,5	28	18,3
Niemcy	21	31,8	19	28,8	13	19,7	13	19,7
Inne kraje europ.	10	16,1	10	16,1	23	37,1	19	30,7
Inne kraje pozaeu.	1	7,2	3	21,4	3	21,4	7	50,0
Ziemie Odzyskane	48	13,3	80	22,2	179	49,6	54	14,9
	1401	25,3	868	15,7	1895	33,6	1376	25,4

*restauracja dane o pochodzeniu rodzin mł.
długo ucrncajacej do wrocłauskich mł.
przednich mł. z rodziny województwa i
tytułu oiedli na podstawie ich miejsce
zamieszkania w 1939 r.*

Tabela 4.

Mieszkańcy Wrocławia - dane z ankiety ze szkół średnich
Rodziny zamieszkałe w 1939 r.

Województwo
lub kraj

	na wsi		w małym mieście		w średnim mieście		w dużym mieście	
	ilość	%	ilość	%	ilość	%	ilość	%
Warszawskie	67	11,0	76 70	12,0	80	13,0	394	64,0
Łódzkie	48	34,0	30	22,0	48	20,0	34	24,0
Kieleckie	66	29,0	52	23,0	90	40,0	419	8,0
Lubelskie	61	30,1	30	14,8	73	35,9	39	19,2
Białostockie	13	13,6	21	22,0	61	64,7	-	-
Pomorskie	99	18,0	13	12,0	43	42,0	30	28,0
Podlaskie	60	24,2	66	26,4	64	25,8	59	23,6
Śląskie	11	19,0	12	21,0	30	52,0	5	8,0
Krakowskie	48	24,6	31	15,9	55	28,2	61	31,3
Rzeszowskie	58	10,4	38	6,7	466	82,9	-	-
Lwowskie	58	25,0	24	10,0	55	23,0	103	42,0
Stanisławowskie	16	14,5	34	30,9	60	54,6	-	-
Tarnopolskie	43	34,1	21	16,7	62	49,2	-	-
Wołyńskie	26	18,3	30	21,1	86	60,6	-	-
Poleskie	9	12,2	15	20,3	50	67,5	-	-
Nowogrodzkie	9	18,8	9	18,8	30	62,4	-	-
Wileńskie	12	5,5	22	10,0	12	5,5	179	79,0
Z.S.R.R.	5	41,6	1	8,4	2	16,7	4	33,3
Niemcy	-	-	-	-	1	50,0	1	50,0
inne kraje europ	7	18,0	11	28,0	7	18,0	14	36,0
" " pozaeur:	-	-	-	-	1	100,0	-	-
ziemie Odzyskane	2	25,0	-	-	-	-	6	75,0
	638	18,3	536	15,4	1358	34,8	947	31,5

restawia dane dotyczące pochodzenia rodzin
młodzieży wernakularnej do Wrocławia w 1945 r.
według powiatów województwa i regionu
tytułu orzeczeń rekrutacji, według miejsca, z którego
rodziny przybyły do Wrocławia

Tabela 5.

Mieszkańcy Wrocławia - dane z ankiety ze szkół średnich
rodziny, które przybyły do Wrocławia

Województwo lub kraj	ze wsi		z małego miasta		z średniego mia- sta		z dużego mia- sta	
	ilość	%	ilość	%	ilość	%	ilość	%
Warszawskie	84	18,3	91	19,0	104	21,3	197	41,4
Łódzkie	44	24,0	24	13,1	53	28,7	63	34,2
Kieleckie	67	25,6	57	21,8	115	44,2	22	8,4
Lubelskie	62	25,2	35	14,2	96	39,1	53	21,5
Białostockie	11	16,6	17	25,9	38	57,5	-	-
Pomorskie	18	15,8	23	20,1	44	38,7	29	25,4
Poznańskie	61	21,4	87	30,5	86	30,1	51	18,0
Śląskie	10	9,0	21	19,0	58	52,0	22	20,0
Krakowskie	67	21,9	36	11,8	67	21,9	136	44,4
Rzeszowskie	35	9,4	20	5,4	319	95,2	-	-
Włocławskie	66	22,1	26	8,7	121	40,6	85	28,6
Stanisławowskie	8	14,0	15	26,4	34	59,6	-	-
Tarnopolskie	24	32,4	9	14,8	28	43,8	-	-
Wołyńskie	7	20,0	7	20,0	21	60,0	-	-
Poleskie	2	15,4	3	23,0	8	61,6	-	-
Nowogrodzkie	3	16,7	1	5,6	14	77,7	-	-
Wileńskie	5	3,7	10	7,3	3	2,2	118	86,8
Z.S.R.R.	59	37,0	29	18,0	42	26,0	28	19,0
Niemcy	14	31,1	8	17,8	13	28,9	10	22,2
Inne kraje eur.	14 10	31,1 20,0	15	30,0	13	26,0	12	24,0
" " pozaeur.	-	-	-	-	3	60,0	2	40,0
Ziemie Odzyskane	27	15,0	54	30,0	71	39,5	28	15,5
<hr/>								
	684	19,6	588	16,9	1351	37,5	856	26,0

Tabela 6. Dane dotyczące miejsca urodzenia kandydatów na pierwszy rok Uniwersytetu i Politechniki we Wrocławiu w r. 1947. Procent obliczony z ogólnej sumy 4.205 badanych.

Województwo lub kraj	Kandydaci urodzeni w danym województwie		
	na wsi %	w małym mieście %	w dużym mieście %
Warszawskie	27,0	25,8	47,2
Łódzkie	31,8	53,6	14,6
Kieleckie	41,1	43,0	12,9
Lubelskie	43,0	43,0	14,0
Białostockie	34,9	65,1	-
Pomorskie	27,6	48,0	24,4
Poznańskie	28,7	53,6	17,7
Śląskie	18,6	71,2	11,2
Krakowskie	34,0	49,0	17,0
Kwawskie			
Rzeszowskie	42,5	57,5	-
Lwowskie	17,9	30,1	52,0
Stanisławowskie	18,0	82,0	-
Tarnopolskie	32,0	68,0	-
Wołyńskie	31,2	68,8	-
Poleskie	20,2	79,8	-
Nowogrodzkie	56,5	43,5	-
Wileńskie	18,3	26,0	55,7
Z.S.R.R.	9,3	63,0	27,7
Niemcy	35,2	47,2	17,6
Inne kraje europ.	24,1	58,6	17,3
Inne kraje pozaeurop.	33,3	66,7	-
Ziemie Odzyskane	33,3	33,3	33,4
	29,27	50,2	20,6

Na podstawie ogólnych danych o pochodzeniu mieszkańców Wrocławia stwierdzono, że 48,5 % ogółu mieszkańców Wrocławia zostało urodzonych na wsi (tabela 1). Przybyło zaś ze wsi 40,8 % ogółu mieszkańców Wrocławia.

~~Ponieważ dane dotyczące pochodzenia pewnej części mieszkańców Wrocławia ze wsi są nieraz niepewne~~ nie można się opierać jedynie na wynikach obliczeń, dotyczących miejsca urodzenia badanych. Dlatego też za podstawę naszych rozważań przyjmuje się dane dotyczące przyjazdu pewnej części mieszkańców Wrocławia bezpośrednio ze wsi. Dane te bowiem odtwarzają w pewnym stopniu ^{spółnie bliźniaczymi rzeczami} istniejący stan rzeczy, pomimo oczywistej przypadkowości przyjazdu ze wsi pewnej części repatriantów lub warszawiaków. W każdym razie stwierdzić można, iż we Wrocławiu znajduje się ^{ok. 100 tysięcy} ~~kilkatysięcy~~ ludzi, którzy jako swój pierwszy etap po opuszczeniu wsi, wybrali, prawdopodobnie dość przypadkowo duże miasto, jakim jest Wrocław.

Porównując te dane liczbowe z odpowiedziami młodzieży na ankietę, przeprowadzoną we wszystkich szkołach wrocławskich stwierdzono znacznie mniejszy odsetek rodzin, zaledwie 22,7 %, które w 1939 r. mieszkały na wsi. (Tabela 2). Przybyło zaś do Wrocławia ze wsi 25,3 % rodzin dzieci ze szkół powszechnych (tabela 3).

W szkołach średnich obserwuje się stosunkowo znacznie mniejszy odsetek młodzieży pochodzącej ze wsi. Rodziny dzieci mieszkające w 1939 r. ~~nie~~ na wsi stanowią 18,3 % ogółu, a te, które przybyły ze wsi do Wrocławia stanowią 19,6 % ogólnej liczby rodzin (tabele 4 i 5).

Spółród kandydatów na studia wyższe tylko 20,6 % urodziło się na wsi (tabela 6).

Tak więc wszystkie dodatkowe badania wykazuje znacznie mniejszy odsetek mieszkańców Wrocławia pochodzenia wiejskiego, aniżeli ten, który został wykryty na podstawie badań ogólnych.

Dla celów porównawczych weźmiemy obecnie pod uwagę liczbę pracowników pochodzących ze wsi w poszczególnych wrocławskich zakładach pracy.

Stółż we wszystkich badanych zakładach pracy robotnicy, którzy przybyli bezpośrednio ze wsi stanowią 40 a najwięcej 80 % ogółu pracowników zakładów. Np. w jednym z wybranych oddziałów Pafawagu odsetek pracowników fizycznych pochodzących ze wsi wynosi 74,1 % ogółu. W większości zaś fabryk więcej niż połowa pracowników przybyła bezpośrednio ze wsi, przeważnie jako niewykwalifikowani robotnicy, którzy dopiero we Wrocławiu nauczyli się pracować w swoim zawodzie

3. Ilość ludności pochodzenia wiejskiego w poszczególnych grupach regionalnych spośród mieszkańców Wrocławia.

Przed rozważeniem przyczyn różnic w danych ilościowych z podzestępnymi źródłami zeźmiemy się badaniem odsetków ludności pochodzenia wiejskiego w poszczególnych grupach regionalnych, które przyjechały do Wrocławia.

Biorąc za podstawę miejsce, skąd dany mieszkaniec przybył do Wrocławia stwierdzono, iż przesiedleńcy ~~skazani~~ w poważnej części są pochodzenia wiejskiego. Ludność pochodzenia wiejskiego stanowi 60,3 % w grupie mieszkańców Wrocławia przybyłych z województwa poznańskiego. W grupie poznaniaków uchwycono więc najwyższy stosunkowo odsetek ludzi, którzy przeważnie przyjechali do Wrocławia bezpośrednio ze wsi.

W tej samej tabeli 1 należy zwrócić uwagę na 57,1 % ogółu mieszkańców, którzy przyjechali ze wsi z województwa łódzkiego, 54,3 % z kieleckiego, 50,8 % z lubelskiego, 49,2 % z krakowskiego oraz 42,5 % z rzeszowskiego. Stwierdzono więc znaczny odsetek ludności, która przybyła do Wrocławia bezpośrednio ze wsi w grupach mieszkańców tego miasta, pochodzących z poszczególnych województw Polski centralnej.

Repatrianci pochodzą raczej z małych miasteczek niż ze wsi, najwyżej 25 % ogółu ludzi, którzy przyjechali z danego województwa jest pochodzenia wiejskiego. Wyjątek stanowią pod tym względem nieliczni mieszkańcy Wrocławia, którzy przyjechali z województwa nowogrodzkiego i w 42 % pochodzą ze wsi.

Porównując te wyniki badań nad wybraną grupą ludności miasta Wrocławia z danymi co do pochodzenia kandydatów na studia wyższe w 1947 r. obserwujemy najwyższy odsetek badanych urodzonych na wsi w grupach przesiedleńców województw: lubelskiego - 43 %, kieleckiego - 41,1 %, rzeszowskiego 42,5 %, krakowskiego - 34 %, białostockiego 34,9 % oraz łódzkiego 31,8 %.

Grupa repatriantów ^{repatryantów} pochodzących ze wsi jest najliczniej reprezentowana w województwie nowogrodzkim (56,5 %) oraz tarnopolskim i wołyńskim.

Wszystkie te dane ^{opierają się} na miejscu urodzenia kandydatów na studia wyższe, dzięki czemu ich wartość jest stosunkowo mniejsza.

Rozważając wyniki ankiety, przeprowadzonej we wszystkich szkołach wrocławskich bierzemy za podstawę rozważań w tym wypadku miejsce zamieszkania w 1939 r. rodzin dzieci uczęszczających do tych

szkół. Otóż wśród rodzin dzieci, uczęszczających do szkół powszechnych, a pochodzących z województwa kieleckiego mieszkało przed wojną na wsi 40 %. Następna pod względem stosunku liczebnego rodzin pochodzących ze wsi jest grupa badanych ~~z~~ mieszkających w 1939 r. w województwie lubelskim (37,4 %), dalej w województwie łódzkim (36 %), poznańskim (34,2 %), krakowskim (33 %).

Wśród rodzin repatrianckich mieszkańcy Wrocławia pochodzący ze wsi są mniej liczni. Jedynie wśród rodzin, pochodzących z województwa tarnopolskiego 40,4 % ogółu rodzin mieszkało w 1939 r. na wsi. (Tabela 2).

Rodziny dzieci, uczęszczających do szkół średnich mniej licznie pochodzą ze wsi. Rodziny mieszkające w 1939 r. są najliczniej reprezentowane w grupie przesiedleńców z województw: łódzkiego (34 %), lubelskiego (30,1 %), kieleckiego (29 %), białostockiego (25,9 %). W grupach rodzin, pochodzących z innych województw, przede wszystkim ~~z~~ województw wschodnich, mieszkańcy Wrocławia pochodzenia wiejskiego nie przekraczają 25 % ogółu rodzin. Wyjątek stanowi pod tym względem województwo tarnopolskie, repatrianci bowiem pochodzący ze wsi stanowią 34,1 % ogółu przyjezdnych z tego województwa.

Podawane obecnie wyniki badań potwierdzają również w przybliżeniu dane z wrocławskich zakładów pracy. Robotnicy pochodzący z województwa poznańskiego, kieleckiego, łódzkiego, krakowskiego, rzeszowskiego, lubelskiego, oraz niektórych województw wschodnich pochodzą w ogromnej większości bezpośrednio ze wsi. Ta ~~przewaga~~ przewaga pracowników pochodzenia wiejskiego dochodzi do 85 % ogółu w poszczególnych grupach regionalnych.

Na podstawie wszelkich uzyskanych materiałów stwierdzić można z wszelką pewnością, iż poważna część mieszkańców Wrocławia, pochodzących bezpośrednio ze wsi przyjechała z województw poznańskiego, kieleckiego, rzeszowskiego, krakowskiego, lubelskiego i łódzkiego, oraz niektórych województw wschodnich, w szczególności z województwa tarnopolskiego. Dane te są najbardziej zastanawiające, gdy chodzi o przesiedleńców z województwa łódzkiego, w którym część kraju jest stosunkowo dość uprzemysłowiona. Istnieje możliwość, iż część badanych mieszkańców Wrocławia, którzy przyjechali ze wsi z tego województwa mieszkali przedtem w małych miasteczkach, przynajmniej przejściowo.

4. Ogólna charakterystyka pochodzenia mieszkańców Wrocławia ze wsi.

Zanim można będzie wyciągnąć jakieś wnioski z podanego w poprzednich ustępach materiału, dotyczącego pochodzenia ludności Wrocławia ze wsi należy jeszcze rozważyć wartość danych szczegółowych z posz-

czególnych źródeł dotyczących tego zagadnienia.

Otóż rozpatrując materiały z ankiety szkolnej stwierdzono, iż odsetek rodzin pochodzenia wiejskiego jest wyższy w danych ze szkół powszechnych, co można łatwo wytłumaczyć tym, iż dzieci mieszkańców pochodzenia miejskiego w chwili obecnej stosunkowo liczniej uczęszczają do szkół powszechnych niż średnich i wyższych.

Dalsze zastrzeżenie dotyczy wartości samych danych liczbowych opartych na wynikach ankiety szkolnej. Mianowicie, jak już wspomniano, wobec bezmierności ankiety szkolnej dane dotyczące pewnych rodzin powtarzały się nieraz kilkakrotnie w wypadku, gdy te rodziny posiadały kilkoro dzieci, uczęszczających do tej samej szkoły.

Dalsze zastrzeżenia nie dotyczą już prawdziwości danych liczbowych o rodzinach dzieci szkolnych, ale reprezentatywności tej grupy badanych w stosunku do reszty ludności miasta. To zastrzeżenie przyjmowania materiałów ankietowych opiera się na danych uzyskanych na temat ^{tu}struktury demograficznej miasta Wrocławia. Mianowicie na ziemi zachodnie wyruszali ze wsi przeważnie ludzie stosunkowo młodzi, bezzenni, lub nie posiadający jeszcze dzieci w wieku szkolnym. Element młody jest zawsze energiczniejszy i łatwiejszy do wszelkiej migracji, aniżeli rodziny obciążone dziećmi. Te zastrzeżenia na temat wartości danych uzyskanych z ankiety szkolnej co do mieszkańców Wrocławia pochodzenia wiejskiego, nasuwające się odrazu dzięki znajomości struktury demograficznej miasta, potwierdzają również dane dotyczące pochodzenia wiejskiego ludności Wrocławia w poszczególnych grupach regionalnych, dane cyfrowe, co do pochodzenia pracowników ze wsi, zdobyte w poszczególnych zakładach pracy, a wreszcie wyniki w wywiadów z rodzinami, pochodzącymi bezpośrednio ze wsi, tak z robotnikami, jak i innymi mieszkańcami Wrocławia należącymi do różnych warstw społecznych.

*poner party -
Karlene
poryczyy*

Dane o pochodzeniu znacznej części mieszkańców Wrocławia ze wsi w grupach przesiedleńców z ^{poznańskich} innych województw są ^{dają się wyjaśnić} zupełnie zrozumiałe. Mianowicie w województwie poznańskim zawsze pewna nadwyżka ludności wiejskiej emigrowała do miasta, aby nie dzielić i nie rozdrabniać swych gospodarstw. We wsiach województw krakowskiego, rzeszowskiego i lubelskiego istniał również dość znaczny odsetek ludności maźrolnej i bezrolnej, która powoli przesuwała się do miasta.

Niemal, że najwięcej przykładu ludzi, pochodzących bezpośrednio ze wsi dostarczyła grupa przesiedleńców, która przybyła z województwa kieleckiego. Wytłumaczyć to można z jednej strony, tak jak to już było zaznaczone, większym uprzemysłowieniem tego województwa,

a z drugiej strony zniszczeniem szeregu wsi przez pas frontowy. ~~W grupach~~ W grupach repatriantów istnieje pewna część ludzi, którzy przybyli bezpośrednio ze wsi i prawdopodobnie zupełnie przypadkowo wybrali duże miasto na swój pierwszy etap wędrówki do innych typów osiedli. U repatriantów o wyborze Wrocławia na stałe miejsce pobytu niezmiernie często decydował przypadek, namowy znajomych, czy łatwość znalezienia spoczątku mieszkania. U przesiedleńców świadomy wybór ~~przez~~ miejsca przedsięwzięcia odgrywał znacznie większą rolę.

Dalszym zagadnieniem, które należałoby rozpatrzyć jest sprawa, jaki rodzaj ludności wiejskiej przeważnie emigrował do Wrocławia. Z zebranych materiałów wynika, iż wyłącznie niemal ludność małorolna i bezrolna wędrowała do miasta. Potwierdzają to zarówno wypowiedzi kierowników fabryk, jak i wywiady z poszczególnymi mieszkańcami. Słyszysz się przeważnie takie odpowiedzi: "to są bezrolni albo małorolni, bo jak ktoby miał ziemię, toby tu przecież nie jechał". Ktoś inny zaznacza, że robotnice w fabrykach pracowały ~~przez~~ we dworach.

Przykłady dotyczące badanych rodzin pochodzenia wiejskiego potwierdzają to przypuszczenie. Wszyscy badani byli to małorolni, którzy nie mogli się utrzymać na oddziedziczonej działce, więc oddawali ją rodzinie i przenosili się do miasta. Często są to również bezrolni, czasem rzemieślnicy wiejscy, którzy taką nędzę tam cierpieli, że nędzne mieszkanie w zrujnowanym domu czynszowym w śródmieściu jest dla nich awansem społecznym.

Oto przykład wywiadu z chłopem z lubelskiego, który nie mógł się pogodzić na gospodarce ze swym szwagrem, bo mieli za mało ziemi. Słyszał "że we Wrocławiu dobrze się ludziom powodzi", więc tu przyjechał. Pracuje przy wodociągach, ma wilgotne, ciasne, niezdrowe mieszkanie, ale mimo to uważa te warunki życia za znacznie lepsze niż na wsi. Inna rodzina - młode małżeństwo ze wsi podkrakowskiej przyjechało do Wrocławia, aby móc się pobrać. We wsi, w której mieszkali nie mogliby dostać osobnej izby.

Pewna ilość mieszkańców Wrocławia pochodzenia wiejskiego była podczas wojny na robotach w Niemczech i ~~tak~~ przyzwyczaiła się do życia miejskiego.

Wieś polska była przeludniona i znaczny odsetek ludności rolniczej, który dawniej był zmuszony do emigracji zagranicę teraz wędruje dobrowolnie na ziemie zachodnie, uzyskując tu stosunkowo lepsze warunki, niż w rodzinnej wiosce. Pomysł wjazdu na zachód podsunęli badanych zwykle znajomi. ~~W~~ Wieśniacy bowiem znacznie bardziej wierzą słowom lub listom znajomych, niż gazetom. Dlatego większość mieszkańców miasta Wrocławia, pochodzących ze wsi, przyje-

chała na skutek zachęty znajomych lub rodziny, którzy pisali, że "tu jest dobrze, są i mieszkania i meble i ubrania". Zdarzały się osoby ze wsi, które jako powód przyjazdu do w dużego miasta podały, że przyjechały po to, "aby wieść życie kulturalne". (konduktor - wieśniak z poznańskiego). Takie wypowiedzi spotyka się jednak dość rzadko.

Rozważając te zagadnienia pochodzenia trzeciej części ludności Wrocławia bezpośrednio ze wsi trzeba na zakończenie przypomnieć, iż Wrocław, jako wielkie miasto o poważnych możliwościach dalszego rozwoju ściągał i za czasów niemieckich poważną liczbę wiejskiej ludności rolniczej z całego regionu.

Przyływ ludności wiejskiej do Wrocławia jako jedyne duże miasto rozwijającego się w regiony dolnośląskim istniał zawsze. Jego nadzwyczajny wzrost w latach 1945 - 1947 można wytłumaczyć przenoszeniem się nadwyżek ludnościowych ze wszystkich ~~wsi polskich~~ ^{regionów wiejskich}.

Znaczna ilość mieszkańców Wrocławia pochodzących ze wsi jest zjawiskiem korzystnym dla dalszego rozwoju miasta. Ludność ta bowiem przechodzi do zawodów pozarolniczych i jako siła robocza stanowi poważny czynnik uprzemysłowienia kraju. Zarazem nie można zapominać o fakcie, iż pochodzenie tak znacznej części ludności Wrocławia bezpośrednio ze wsi ^{musi oddać} wywiera ~~poważny wpływ~~ ^u na tworzenie się społeczeństwa wrocławskiego.

B. Pochodzenie mieszkańców Wrocławia z małych i średnich miast.

5. Wyniki liczbowe uzyskane w badaniach nad pochodzeniem mieszkańców Wrocławia z małego i średniego miasta.

potrzebowa
W badaniach wstępnych nad wybraną grupą mieszkańców Wrocławia ^{musi oddać} pojęcie ~~małego~~ ^{niezmiernie} małego miasta było ujęte ~~niezmiernie~~ ^{szereko}; chodziło bowiem o każde miasto poniżej 100 tysięcy mieszkańców. ^{Wskazywać} ~~zadając~~ ^{relatywne} sobie sprawę z niedokładności takiego sposobu rozróżnienia, dotyczącego ludności Wrocławia z różnych typów osiedli, nie można było ze względu na trudności techniczne wziąć pod uwagę bardziej szczegółowego rozróżnienia w tych badaniach. Rozróżniono natomiast małe miasta (poniżej 10 tysięcy mieszkańców) i średnie miasta (od 10 do 100 tysięcy mieszkańców) w opracowaniu wyników ankiety szkolnej oraz w badaniach ilościowych dotyczących robotników pracujących w poszczególnych zakładach pracy.

Przy omawianiu wyników badań zaczniemy więc od bardziej ogólnego ujęcia wyników badań wstępnych dotyczących ^{miast poniżej 10 tys. mieszkańców} ~~małych miasteczek~~, a dopiero później można będzie porównać te wyniki z rozróżnieniem typów osiedli na małe i średnie miasta.

Według badań ogólnych nad wybraną grupą mieszkańców Wrocławia przeprowadzonych metodą reprezentacyjną, stwierdzono, iż z małych miast przyjechało do Wrocławia 41,2 % ogółu mieszkańców (tabela 1). Nie bierzemy przy tym pod uwagę miejsca urodzenia w małych miasteczkach, gdyż może być ono bardziej przypadkowe.

50,2 % kandydatów na studia wyższe urodziło się w ~~małych~~ miastach (tabela 6).

Bardziej interesujące będzie rozróżnienie, jaki procent mieszkańców Wrocławia pochodzi z małych, a jaki ze średnich miast. Częściowe odpowiedzi dostarczają nam badania przeprowadzone w szkołach wrocławskich. Spośród rodziców dzieci uczęszczających do szkół powszechnych mieszkało w średnich miastach przed wojną 36,2 % tych rodzin, a w małych miasteczkach 14,8 % ogółu badanych. (tabela 2). Natomiast przyjechało do Wrocławia ze średnich miast 33,6 %, a z małych miast 15,7 % ogółu rodzin (tabela 3).

Rodziny dzieci uczęszczających do szkół średnich w 34,8 % mieszkały w 1939 r. w średnich miastach, a w 15,4 % - w małych miastach. Rodziny, które przyjechały do Wrocławia pochodzą w 37,5 % ze średniego miasta, a w 19,9 % z małych miasteczek. (tabela 4 i 5).

W zestawieniu danych z ankiety szkolnej uderza przede wszystkim przewaga badanych pochodzących ze średnich miast nad tymi, którzy pochodzą z małych miast poniżej 10 tysięcy mieszkańców.

Wyniki badań z zakładów pracy interesującym będzie porównać z poprzednio omawianymi wynikami uzyskanymi z ankiety szkolnej. Mianowicie robotnicy pochodzą w ogromnej większości z małych miasteczek (do 30 % pracowników fabryki), natomiast liczba robotników ze średnich miast nigdy nie przekracza 10 % ogólnej sumy pracowników.

ta wyraźna przewaga miast małych nad średnimi na podstawie ^{za} wyników z zakładów pracy nie może oczywiście stawiać pod znakiem pytania wszelkich badań bardziej ogólnych, gdyż wyniki badań nad zakładami pracy miały charakter wycinkowy i niezupełny. Są one natomiast interesujące ze względu na skład osobowy pracowników w poszczególnych fabrykach. Jak już stwierdzono uprzednio pracownicy ci są w poważnej części pochodzenia wiejskiego, a na podstawie ~~ostatnich~~ danych widzimy, iż pochodzą oni raczej z małych niż ze średnich miast. Tak więc fabryki wrocławskie ściągają przede wszystkim ludność wiejską i małomiasteczkową.

Yponieważ
100 000
mieszkańców

Ypochodzący
z miast
ogromnej
liczby

P zakładowej pracy

6. Ilość ludności Wrocławia pochodzącej z małych i średnich miast w poszczególnych grupach regionalnych.

Obecnie wysuwa się nowe zagadnienie: z jakich województw pochodzi ludność z małych i z średnich miasteczek? Na podstawie badań ogólnych, ^{stwierdzono} iż w grupach ludności pochodzącej z województw pomorskiego, śląskiego i białostockiego mieszkańcy małych miasteczek stanowią prawie połowę przyjezdnych (49 %, 49,9 %, 48,2 %). W grupie mieszkańców Wrocławia pochodzących z rzeszowskiego mieszkańcy małych miast ^{średnich} stanowią 57,5 % ogółu badanych.

We wszystkich województwach wschodnich reprezentowanych we Wrocławiu przeważają repatrianci pochodzenia małomiasteczkowego. np. w stanisławowskim ich liczba dochodzi do 86 %, a w innych województwach zawsze przekracza 60 % ogółu mieszkańców Wrocławia pochodzących z danego województwa. Wyjątek stanowi lwowskie, w którym tylko 12,8 % repatriantów przyjechało z małych miast ^{średnich}.

Wszyscy repatrianci, którzy przyjechali ze związku radzieckiego, z Niemiec lub z innych obcych krajów w 55 - 70 % pochodzą z małych miast ^{średnich}. (dane z tabeli 1.)

kandydaci na studia wyższe we Wrocławiu urodzeni w małych miasteczkach pochodzą przeważnie z województw: łódzkiego, pomorskiego, śląskiego, rzeszowskiego, białostockiego i wszystkich województw wschodnich z wyjątkiem lwowskiego i wileńskiego (tabela 6).

materiały uzyskane dzięki ankiecie przeprowadzonej w szkołach wrocławskich rozróżniają małe i średnie miasta. Otóż rodzice dzieci uczęszczających do szkół powszechnych mieszkających przed wojną w średnim mieście najczęściej znajdowali się w województwie poleskim (67,7 %), stanisławowskim (56,6 %), a dalej śląskim, pomorskim i białostockim. Rodziny pochodzące z małych miast przeważnie z tych samych województw przybyły do Wrocławia (tabela 2 i 3).

Z rodzin młodzieży uczęszczającej do szkół średnich, przybyłych do Wrocławia z małych miast największy odsetek przyjechał z poznańskiego i białostockiego. rodziny zamieszkałe w 1939 r. w średnich miastach mieszkały w znacznej liczbie w województwach: białostockim, pomorskim, kieleckim (około 50 % ogółu rodzin pochodzących z tych województw). Repatrianci nieraz w 50 % przedstawiciele poszczególnych grup regionalnych pochodzili ze średnich miast. Stosunek ilościowy tych rodzin, które przybyły do Wrocławia przedstawia się podobnie. W grupach rodzin, pochodzących z województw poznańskiego,

C. Pochodzenie ludności Wrocławia z dużych miast.

8. Ogólne wyniki badań.

1)
Rychliński daje następującą definicję dużego miasta: "Do miast wielkich będziemy zaliczali w naszych warunkach ośrodki liczące co najmniej 200.000 mieszkańców, posiadających ~~x~~ zróżniczkowaną zawodowo ludność, zróżniczkowane życie materialne i kulturalne, swoje tradycje i swoją kulturę. Miasta takie różnią się zasadniczo od kilkuset tysięcy nawet osiedli przemysłowych, w których wielkomięjskość w płaszczyźnie ~~wielko~~ demograficznej i kulturalnej tkwi jeszcze w załączku!"

Rychliński nie zalicza do dużych miast przedwojennej Łodzi. W jego definicji dzisiejszy Wrocław jest oczywiście dużym miastem, mającym znaczenie kulturalne i ludność zróżnicowaną zawodowo.

W badaniach naszych przyjęto za podstawę granicę liczbową 100 tysięcy mieszkańców dla bezwzględnego odróżnienia miast dużych od średnich. Różnica ~~więc~~ z definicją Rychlińskiego nie ogranicza się do innego kryterium liczbowego. Birze ~~okno~~ bowiem za podstawę swego rozróżnienia socjologiczną stronę zagadnienia, którą trudno było uchwycić w badaniach liczbowych.

Tak więc wszystkie miasta polskie, liczące w chwili obecnej 100.000 mieszkańców zostały określone jako duże miasta, a wszystkie poniżej tej granicy ilościowej za miasta średnie. Oczywiście ciąga to za sobą pewne wątpliwości co do charakteru wielkomięjskiego niektórych spośród tych wydzielonych miast. Jednakże różnice co do rodzaju ludności przyjezdnej nie mogą być zbyt wielkie, gdyż jak to wykażą cyfry poważna przewaga ludności Wrocławia pochodzenia wielkomięjskiego przyjechała z Warszawy, Lwowa i Wilna.

Badania ogólne wykazują, iż tylko 18 % mieszkańców Wrocławia pochodzi z dużych miast (tabela 1). W wynikach ankiety szkolnej rodziny dzieci ze szkół powszechnych mieszkające w dużych miastach w 1939 r. stanowią 26,3 % ogółu, w ilości zaś rodzin, które przyjechały do Wrocławia z dużego miasta 25,4 % ogółu. (tabela 2 i 3).

Te same niemal dane powtarzają się w wynikach ilościowych uzyskanych ze szkół średnich. Z dużych miast pochodzi 31,5 % rodzin młodzieży, a przyjechało z tego typu osiedli tylko 26 rodzin, może na skutek ich wędrówek wojennych (tabela 4 i 5). Danych dotyczących kandydatów na studia wyższe nie warto brać pod uwagę, gdyż odnoszą się one jedynie do ich miejsca urodzenia i dlatego kandydaci z dużych miast stanowią tylko 20,6 % ogółu.

1). Rychliński "Warszawa jako stolica Polski" 1936, str. 10.

Takie wyniki badań nad pochodzeniem ludności miasta Wrocławia były zupełnie do przewidzenia. Dane ilościowe, pochodzące ze szkół wykazują stosunkowo zbyt wysoki odsetek rodzin pochodzących z dużych miast w porównaniu ze stanem faktycznym, u wszystkich mieszkańców Wrocławia. Pływie to stąd, iż z dużych miast przybyła znaczna liczba inteligencji, która dotąd w najpoważniejszej liczbie kształci swe dzieci w szkołach.

Badania nad zakładami pracy wykazują, iż najwyższy odsetek pracowników, pochodzących z dużych miast nie przekracza 10 % ogółu. Jedynie badania nad pracownikami umysłowymi w jednym z oddziałów Pafawagu wykazują 55,9 % pracowników umysłowych z dużych miast, przeważnie z Warszawy.

Porównując te dwa rodzaje danych szczegółowych z wynikami badań ogólnych należy przyjąć przypuszczalnie ^{mniej niż} około 20 % ludności Wrocławia, która bądź w 1939 r. mieszkała w dużym mieście, bądź też z niego przyjechała do Wrocławia.

Najwyższy stosunkowo odsetek mieszkańców dużych miast znajdujących się obecnie we Wrocławiu pochodzi z Warszawy, Lwowa i Wilna. Ten fakt można wytłumaczyć zniszczeniem Warszawy, oraz znaczną liczbą repatriantów ze Lwowa i Wilna.

Z innych miast w Polsce najliczniej stosunkowo jest reprezentowany Kraków oraz Łódź, bardzo zaś nielicznie Poznań. ~~Na~~ Mianowicie w grupie mieszkańców Wrocławia pochodzących z Poznańskiego zaledwie 2,3 % badanych przyjechało z samego Poznania. Nieznaczna liczba mieszkańców Wrocławia pochodzi z miast śląskich oraz Lublina, Bydgoszczy i Częstochowy.

Dawni mieszkańcy trzech dużych miast: Warszawy, Lwowa i Wilna zajmują obecnie we Wrocławiu wiele odpowiedzialnych stanowisk i mogą nadawać temu miastu charakter wielkomiejski. Stanowią oni bowiem elitę kulturalną miasta (uniwersytet, władze administracyjne) mają więc możliwości czuwania nad ożywieniem życia kulturalnego tego ośrodka ~~kulturalnego~~ terytorialnego.

Iv. Struktura demograficzna ludności miasta Wrocławia.

1. Rozważania wstępne.

Rozpatrując zagadnienie struktury demograficznej ludności miasta Wrocławia rozpoczynamy od podziałów, opartych na kryteriach biologicznych i wyodrębnia się szereg kwestii, które trzeba przejść kolejno, by uzyskać charakterystykę ogólną tego miasta. Przy tym wszystkie omawiane w tej części kwestie rozpatrywane będą w ich aspekcie ilościowym.

1). Na plan pierwszy wysuwa się w tych rozważaniach problem składu ludnościowego miasta Wrocławia pod względem płci i wieku. Rozpatrzenie szczegółowe tego zagadnienia daje podstawę do dalszej charakterystyki struktury demograficznej badanego miasta.

2) Dalej dla poznania możliwości rozwoju miasta Wrocławia istotnym okazuje się zbadanie, przynajmniej w przybliżeniu ruchu naturalnego u ludności miasta, a więc stosunku ilościowego urodzin i zgonów z podaniem przyrostu naturalnego.

3) Z istnieniem zagadnienia ruchu naturalnego, a więc m.i. ilości urodzin w mieście wiąże się najściślej problem zawierania małżeństw przez mieszkańców Wrocławia. Przy tym obok aspektu ilościowego tego zagadnienia ważnym jest również z uwagi na specjalne warunki, w jakich się tworzył Wrocław badanie pochodzenia regionalnego, oraz pochodzenia z różnych rodzajów osiedli obojga małżonków.

4) Z zagadnieniami związanymi z zawieraniem małżeństw wiąże się również zagadnienie wielkości rodzin, i obliczebnie przeciętnej ilości dzieci w rodzinie.

2. Skład ludności miasta Wrocławia pod względem płci i wieku.

Zagadnienie stosunku ilościowego mężczyzn i kobiet oraz różnych grup wieku u ludności miasta Wrocławia, istotne dla struktury demograficznej badanego ośrodka terytorialnego, zostało opracowane w swym aspekcie ilościowym na podstawie badań dotyczących wybranej metodą reprezentacyjną grupy mieszkańców Wrocławia.

Podział na grupy wieku przedstawia tabelka:

Grupy wieku	Mężczyźni		Kobiety		Ogółem	
	ilość	%	ilość	%	ilość	%
I. 0-14 lat	1360	10,3	1600	13,1	2960	11,6
II. 15-29 lat	6760	51,1	6210	50,1	12970	50,6
III. 30-49 lat	4110	31,3	3460	27,1	7570	29,6
IV. 50 wzwyż	910	7,3	1190	9,7	2100	8,2
razem	13140	100,0	12460	100,0	25600	100,0

Stosunek ilościowy mężczyzn i kobiet w poszczególnych grupach wieku wskazuje następująca tabelka:

Grupy wieku	Suma mężczyzn w poszczególnych grupach wieku		Suma kobiet w poszczególnych grupach wieku		Ogółem	
	ilość	%	ilość	%	ilość	%
I. 0-14 lat	1360	46,0	1660	54,0	2960	100,0
II. 15-29 "	6760	52,1	6910	47,9	12970	100,0
III. 30-49 "	4110	54,2	3460	45,8	7570	100,0
IV. 50 wzwyż	910	43,3	1190	56,7	2100	100,0
razem	13.140	51,3	12450	48,7	25600	100,0

Przyrozpatrywaniu tych wyników ilościowych przedstawionych w tabelce uderza przede wszystkim nieznaczna nadwyżka w ilości mężczyzn w stosunku do ilości kobiet. Nadwyżka ta jest tak stosunkowo niewielka, że mogła być ona poprostu wynikiem jakiegoś przypadku, niedokładności przy wybieraniu pewnej liczby badanych do reprezentacji ludnościowej. W każdym razie jednak dane te wykazują, iż w czasie, gdy były prowadzone te badania (na jesieni 1947 r) panowała we Wrocławiu przynajmniej równowaga pomiędzy ilością mężczyzn i kobiet, co jest również zjawiskiem rzadkim we współczesnych miastach.

Dla porównania weźmy np. dane dotyczące struktury demograficznej ludności miasta Warszawy, które podaje Rychliński¹⁾.

W mieście tym w 1931 r. wypadały na 100 mężczyzn następujące ilości kobiet w poszczególnych grupach wieku:

0 - 9 lat	- 97,4	% kobiet
10 -19 "	-112,2	"
20 -29 "	-123,7	"
30-49 "	-125,3	"
50-59 "	-120,0	"
60 wzwyż	-157,9	"

Z danych tych wynika, iż tylko u dzieci warszawskich istniała przeważająca liczba chłopców, we wszystkich wyższych grupach wieku kobiety stanowią znaczną przewagę.

Willcox w "Studies in American Demography"²⁾ podaje, iż wyjątkowo w Stanach Zjednoczonych obserwuje się nieznaczną przewagę mężczyzn: 50,3 % mężczyzn na 49,7 % kobiet. W Europie jest

1) "Warszawa jako stolica Polski", Warszawa 1936, str. 108

2) New York, 1940, str. 120-125.

ogółem za mało mężczyzn, przypada ich przeciętnie 47,1 na 52,9 % kobiet.

Porównania wykazują więc, iż nawet równowaga pomiędzy ilością mężczyzn i kobiet, a tym bardziej nieznaczna przewaga ilościowa tych pierwszych, są to zjawiska ważne i godne podkreślenia, szczególnie kiedy bierzemy pod uwagę przemiany w powojennej strukturze demograficznej miast polskich, wywołane ubytkami ludnościowymi z przewagą ubytku mężczyzn.

Tak stosunkowo znaczną liczbę mężczyzn we Wrocławiu tłumaczyć można m.i. sposobem powstawania tego miasta, pionierskimi tradycjami Wrocławia. We wszystkich wielkich ruchach migracyjnych obserwowało się zawsze większą ruchliwość u mężczyzn. Nawet równowagę ilościową pomiędzy mężczyznami i kobietami w Stanach Zjednoczonych tłumaczy się niejednokrotnie dawniejszymi ruchami migracyjnymi. Przewaga mężczyzn we Wrocławiu była uwarunkowana również specjalnymi warunkami życia; wielu mężczyzn pracowało z początku samotnie, nie sprawdzając przez pewien czas rodziny z powodu trudności mieszkaniowych.

Problem stosunku ilościowego pomiędzy reprezentantami obu płci wiąże się najściślej z dalszym zagadnieniem, a mianowicie stosunkiem ilościowym poszczególnych grup wieku w strukturze demograficznej badanej grupy ludnościowej. Otóż w zestawieniach uzyskanych przez badania nad ludnością miasta Wrocławia uderza przede wszystkim ogromna przewaga w średniej grupie wieku od 15 do 49 lat, z wewnętrzną znów przewagą roczników 15-29 lat, a dość nieznaczny odsetek reprezentantów starszego pokolenia.

Rozważając przy tym podział na grupy wieku w związku z podziałem ludności pod względem płci, stwierdzamy, że zauważone zjawisko zaznacza się specjalnie silnie, gdy chodzi o mężczyzn. Spośród ogółu mężczyzn we Wrocławiu tylko 10,3 % to chłopcy do 14 roku życia, a starszych mężczyzn, powyżej 50 lat jest zaledwie 7,3 %. Ogromna zaś przewaga, to mężczyźni pomiędzy 15 a 49 rokiem życia, a więc w sile wieku i zdolności do pracy produktywnej.

Gdy ocenia się podział na grupy wieku u badanych kobiet wrocławskich, zjawisko podobne uwydatnia się tylko w słabszym nieco stopniu. Mianowicie dziewczęta poniżej 14 lat stanowią 13,1 % ogółu, liczba zaś starszych kobiet to zaledwie 9,7 % wśród ogólnej liczby badanych. Wielką przewagą ilościową przedstawia więc grupa kobiet w wieku zdolności fizjologicznej płodzenia, od 15 do 49 ~~lat~~ roku życia.

Z danych tych wynika, iż ludność Wrocławia odznacza się poważną przewagą średniej grupy wieku. Natomiast obserwuje się

stosunkowo niewielką liczbę zarówno dzieci, jak i osób starszych. Wszystkie te zjawiska występują specjalnie wyraźnie wśród mężczyzn, a w słabszym nieco stopniu uwydatniają się u kobiet.

Dla charakterystyki struktury demograficznej miasta pod względem rozbicia na grupy wieku koniecznym będzie porównanie tych wyników badań, z danymi ilościowymi, dotyczącymi innych skupień przestrzennych.

Oto porównanie w liczbach względnych układu ilościowego ludności miasta Wrocławia z danymi ogólnymi dotyczącymi tego zagadnienia w Polsce w r. 1939.¹⁾

12

Grupy wieku	Ogółem dane z Wrocławia	Ogółem dane dotyczące Polski	Mężczyźni dane u ludności Wrocławia	Mężczyźni dane u ludności Polski	Kobiety dane o ludności Wrocławia	Kobiety dane o ludności Polski
0-14 lat	11,6	32,5	10,3	33,8	13,1	31,3
15-49 "	80,2	52,5	82,4	52,4	77,2	52,6
50 wzwyż	8,2	15,0	7,3	13,8	9,7	16,1
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

W porównaniu z ogólną strukturą demograficzną Polski struktura ludności Wrocławia przedstawia się wybitnie odrębnie. Przede wszystkim rzuca się w oczy niesłychana wprost przewaga średniej grupy wieku, ludzi młodych i w wieku dojrzałym. Grupa ta stanowi około 80 % całej badanej ludności. Natomiast dzieci i ludzie starsi stanowią we Wrocławiu zaledwie 5 część całej ludności.

oel struktury Już struktura demograficzna Polski bywała określana jako *reżimo* ~~wyjątkowa~~ *na tle struktur polski* dzięki nieznacznej stosunkowo liczbie przedstawicieli starszej grupy wieku, a stosunkowo licznej średniej grupy wieku oraz grupy dzieci. Innebowiem kraje europejskie oznaczały się znacznie większą stosunkowo liczbą reprezentantów starsze pokolenia. Tak więc w tym wypadku badana ludność Wrocławia odznacza się ~~wyjątkowo~~ *na tle struktur polski* strukturą, układem grup wieku mieszkańców.

Tak znaczne różnice pomiędzy ilością mieszkańców miasta Wrocławia w poszczególnych grupach wieku obserwowano się specjalnie może w 1947 r. Obecny Wrocław utracił już prawdopodobnie częściowo swój charakter miasta, powstałego dzięki nagłej i masowej migracji. Stabilizacja stosunków spowodowała prawdopodobnie pewne przesunięcia w układzie ilościowym grup wieku. Przybyła zapewne tymczasem do

1) Mały Rocznik Statystyczny, 1939, str. 19.

Wrocławia pewna liczba osób starych, z drugiej strony zaś dzięki przewadze ludności w wieku płodności wzrosła prawdopodobnie również liczba dzieci.

Należy przy tym przypomnieć w tym miejscu zastrzeżenia, jakie były wysunięte na wstępie co do zupełności tej reprezentacji ludnościowej. Jednakże mimo ewentualnych drobnych poprawek pozostaje fakt ogromnej przewagi pewnych grup wieku, uchwyconej już po dwóch i pół latach osiedlania się Polaków we Wrocławiu. To zjawisko ^{reprezentuje} niewątpliwie strukturę demograficzną tego miasta.

Wynikiem takiego układu ludnościowego w poszczególnych grupach wieku będzie prawdopodobnie pod względem biologicznym dość wysoka rodność, dzięki przewadze ~~mieszkańców~~ grupy mieszkańców w wieku płodności. Co do umieralności z uwagi na scharakteryzowane wyżej cechy ludności Wrocławia nie można narazie określić, w jakiej mierze będzie się ona odchyłała od przeciętnej.

Ale tego rodzaju układ ilościowy poszczególnych płci obok konsekwencji biologicznych ma również pewne konsekwencje społeczne i wpływa niewątpliwie na charakter tworzącej się społeczności wrocławskiej. Tak wyraźna przewaga ludzi młodych połączona z niskim odsetkiem mieszkańców Wrocławia, należących do starszego pokolenia wywarła już niewątpliwie swój wpływ na tworzenie się pewnych więzi społecznych i zanikanie innych. Nie wchodząc narazie w bliższą analizę tego zagadnienia przypuszczać można, że struktura demograficzna miasta daje wyjaśnienie niektórych procesów zachodzących w tworzeniu się życia społecznego.

3. Dane ilościowe dotyczące struktury demograficznej u kandydatów na pierwszy rok uniwersytetu i Politechniki we Wrocławiu, oraz robotników w miejscowych zakładach pracy.

W rozdziale poprzednim podawaliśmy dane uzyskane metodą reprezentacyjną i przypuszczalnie charakterystyczne dla ogółu ludności Wrocławia. Obok tych danych ogólnych pożyteczne będzie zapoznanie się również ze strukturą demograficzną dwóch specjalnie wyselekcjonowanych grup, mianowicie: kandydatów na studia wyższe w 1947 r. oraz robotników w fabrykach wrocławskich.

Dane dotyczące struktury demograficznej kandydatów na studia wyższe ukazuje następująca tabelka:

Grupy wieku	mężczyźni		Kobiety		Ogółem	
	ilość	%	ilość	%	ilość	%
I. poniżej 18 roku	210	7,7	165	11,2	375	8,9
II. 18 - 21 lat	998	36,8	677	45,7	1675	39,4
III. 22 - 24 "	880	32,3	457	30,6	1337	31,8
IV. 25 wzwyż	637	23,2	181	12,2	818	19,9
	2725		1480		4205	

Dane te wykazują w pierwszym rzędzie dość poważną jeszcze w 1947 r. liczbę studentów starszych, opóźnionych w stosunku do normalnego toku studiów. Większą liczbę tych opóźnionych obserwuje się u mężczyzn. Kandydaci na studia wyższe, którzy ukończyli już 21 rok życia stanowią przeszło połowę (55,5 %) ogółu kandydatów. Ten stosunek w grupach wieku wypada korzystniej dla kobiet, ogółem kandydatki na studia wyższe w przeważającej liczbie nie ukończyły jeszcze 21 roku życia.

Stosunek ilościowy mężczyzn i kobiet jest korzystniejszy dla mężczyzn, którzy stanowią 64,8 % kandydatów na studia wyższe, podczas gdy kobiety stanowią 35,2 %. Zjawisko to jest wynikiem ustalonego tradycją większego stosunkowo pędu młodzieży męskiej w kierunku studiów wyższych. Stosunek ilościowy obu płci w związku z ich pochodzeniem z różnych rodzajów osiedli, uchwyconym na podstawie ich miejsca urodzenia przedstawia się następująco:

Typy osiedli	Mężczyźni		Kobiety		Ogółem	
	ilość	%	ilość	%	ilość	%
Wieś	860	31,56	330	22,30	1190	28,3
Małe miasto	1412	51,82	815	65,07	2227	53,0
Duże miasto	453	16,62	335	22,63	788	18,7
razem	2725	100,0	1480	100,0	4205	100,0

Tabela ta wykazuje przede wszystkim dość znaczną liczbę studiującej młodzieży ~~z pochodzenia wiejskiego~~ z pochodzenia wiejskiego w porównaniu np. z Warszawą przedwojenną, gdzie ze wsi pochodziło załedwie 17,3 % ogółu studiującej młodzieży.¹⁾ Największa liczba kobiet pochodzi z małych i dużych miast, u mężczyzn również przeważa grupa kandydatów pochodzenia miejskiego.

1). Rychliński "Warszawa jako stolica Polski", Warszawa 1936, str. 156-157

~~Wszystkie te dane, dotyczące badanej grupy mieszkańców Wrocławia są w specjalny sposób wyselekcjonowane i nie można na ich podstawie wysnuwać jakichś bardziej ogólnych wniosków.~~

Znacznie więcej danych dotyczących struktury demograficznej miasta dostarczają badania nad pracownikami fabryk wrocławskich. Badania te były przeprowadzone na niewielką skalę, tylko w kilkunastu zakładach pracy, dostarczyły one jednak interesującego materiału.

Wyniki badań, nad największy z istniejących we Wrocławiu zakładem pracy Pafawagiem zostały ujęte w tabelki.

Pracownicy	Mężczyźni		Kobiety		Ogółem	
	ilość	%	ilość	%	ilość	%
fizyczni	3511	78,5	294	6,5	3805	85,0
umysłowi	484	10,8	187	4,2	671	15,0
razem	9995	99,3	481	10,7	4476	100,0

Tabela ta określa stosunek ilościowy mężczyzn i kobiet wśród pracowników fizycznych i umysłowych fabryki.

Porównanie ilościowe zatrudnienia kobiet i mężczyzn w pracy umysłowej i fizycznej podaje dalsze zestawienie:

Pracownicy	mężczyźni		Kobiety		Ogółem	
	ilość	%	ilość	%	ilość	%
fizyczni	3511	92,3	294	7,7	3805	100,0
umysłowi	484	72,1	187	21,9	671	100,0

Tabela ta wykazuje, iż kobiety pracujące w Pafawagu stosunkowo w znacznej większej liczbie pracują w biurach jako pracownice umysłowe, a mniej jest kobiet pracujących fizycznie w tego rodzaju fabryce.

Stosunek ilościowy pracowników umysłowych i fizycznych w związku z płcią pracowników jest zupełnie różny zależnie od rodzaju fabryki. Np. we wszystkich fabrykach konfekcyjnych, włosa i t.p. kobiety przeważają wśród pracowników fizycznych, natomiast wśród pracowników umysłowych spotyka się więcej mężczyzn, np. wykwalifikowanych krawców.

Ogólnie więc biorąc stosunek ilościowy mężczyzn i kobiet wydaje się ściśle uwarunkowany charakterem pracy w fabryce. Stosunek ilościowy poszczególnych grup wieku został ~~zab~~ zbadany w jednym z oddziałów Pafawagu "tendrowni i Wagonach Osobowych", ogółem 554 pracowników.

Wyniki tych badań zostały ujęte w tabelę.

Grupy wieku	Pracownicy fizyczni		Pracownicy umysłowi	
	ilość	%	ilość	%
poniżej 20 lat	38	7,3	1	3,0
od 20 - 29 "	285	54,8	5	14,7
" 30 - 39 "	111	21,3	9	26,4
" 40 - 49 "	60	11,6	15	44,1
" 50 - 59 "	25	4,8	4	11,8
" 60 wzwyż "	1	0,2	-	-
razem	520	100,0	34	100,0

Tabela ta wykazuje u pracowników fizycznych znaczną liczebność grupy wieku 20 - 29 lat, co stanowi 54,8 % ogółu pracowników fizycznych. Natomiast u pracowników umysłowych najliczniejszą jest grupa od 40 - 49 lat - 44,2 %.

Z danych tych wynika, iż zupełnie inaczej przedstawia się struktura demograficzna pod względem podziału na grupy wieku u pracowników fizycznych i umysłowych. Tłumaczy się to innymi warunkami pracy. Robotnicy fizyczni to ludzie młodzi, przeważnie niewykwalifikowani, nieraz pochodzący ze wsi. Natomiast wśród pracowników umysłowych znajdują się wykwalifikowani fachowcy, inżynierowie, którzy są najczęściej ludźmi po 40 roku życia.

Z danych z innych fabryk wrocławskich obserwuje się zawsze wielką liczebność grupy pracowników pomiędzy 20 a 29 rokiem życia. Grupa ta stanowi przeważnie od 60 do 76 % ogółu pracowników. Następna grupa wieku od 30 do 49 roku życia stanowi od 20 - 40 % ogółu pracowników fizycznych. Pracownicy umysłowi są licznie reprezentowani w tej właśnie grupie wieku.

Ludzi starsi powyżej 50 lat bardzo nielicznie pracują w fabrykach. Liczba ich dochodzi najwyżej do 10 % ogółu pracowników. Liczba pracowników poniżej 20 lat, a w tym nieletni poniżej 18 lat, rzadko przekracza 10 % ogółu pracowników fabryki. Liczba nieletnich jest stosunkowo najwyższa w fabrykach konfekcyjnych, gdzie pracuje wiele młodych robotnic.

Wyniki badań nad strukturą demograficzną, w szczególności nad grupami wieku u pracowników poszczególnych fabryk wrocławskich potwierdzają przeważnie badania ogólne, dotyczące tego samego zagadnienia. Przede wszystkim bowiem grupy młodych pracowników są licznie

reprezentowane w tych zakładach pracy.

4. Ruch naturalny u ludności miasta Wrocławia.

Poznanie ruchu naturalnego u ludności miasta Wrocławia opiera się na danych dotyczących ilości urodzin i zgonów w tym mieście. Dane te w odniesieniu do ludności polskiej za lata 1945-1947 obliczone zostały na podstawie materiałów urzędu Stanu Cywilnego (odliczając ilość urodzin i zgonów u ludności niemieckiej) i porównano je następnie z danymi i chrztach i pogrzebach zarejestrowanych w parafiach wrocławskich. Oto jak się przedstawiają te dane:

	Ilość urodzin we Wrocławiu dane z Urzędu Stanu Cywilnego	Ilość chrztów we Wrocławiu dane parafialne	Ilość zgonów we Wrocławiu, dane z Urz. Sta- nu Cywilnego	Ilość pogrzebów, dane parafialne
1945	83	181	121	159
1946	2677	2745	951	1069
1947	8430	5519	2582	1242

Na pierwszy rzut oka uderzają różnice w ilości zarejestrowanych urodzin i chrztów oraz zgonów i pogrzebów w parafiach wrocławskich pomiędzy danymi pochodzącymi z parafii katolickich i z Urzędu Stanu Cywilnego. Trzeba te różnice ilościowe kolejno roważyć.

Otóż w r. 1945 uderza przewaga w ilości chrztów i pogrzebów zarejestrowanych w parafiach wrocławskich w porównaniu z ilością urodzin i zgonów, podanych na podstawie materiałów Urzędu Stanu Cywilnego. Różnicę tę można wytłumaczyć faktem, iż nie było jeszcze wtedy tak ścisłych rozporządzeń dotyczących rejestrowania urodzeń i zgonów w Urzędzie Stanu Cywilnego. Ludność, często pochodząca ze wsi, tradycyjnie chrzcila dzieci i grzebała zmarłych w kościele nie troszcząc się o urzędowe rejestracje., toteż dane parafialne są w r. 1945 bardziej zbliżone do rzeczywistego stanu rzeczy.

W r. 1946 to samo zjawisko nierejestrowania urodzin i zgonów w Urzędzie Stanu Cywilnego istnieje w dalszym ciągu, jednakże zmniejsza się ilość tych wypadków. Różnice w ilości danych pomiędzy dwoma źródłami są niewielkie. Specjalnie mała jest liczba chrztów niezarejestrowanych w Urzędzie Stanu Cywilnego. Powiększałyby ją oczywiście pewna liczba ludności o innym wyznaniu, ale mimo to pozostaje ona stosunkowo niska. Dane Urzędu Stanu Cywilnego dotyczące urodzin są najbardziej zbliżone do rzeczywistości,

ponieważ od zarejestrowania urodzenia dziecka zależało otrzymanie cennej kartki żywnościowej.

Zupełnie inaczej przedstawia się ta sprawa w r. 1947. Dane ilościowe dotyczące zgonów, zarejestrowanych w Urzędzie Stanu Cywilnego przekraczają dwukrotnie liczbę pogrzebów, podanych przez parafie wrocławskie. Niemal ten sam stosunek 8.430 : 5.519 obserwuje się w ilości podanych ~~x~~ urodzin przez Urząd Stanu Cywilnego w porównaniu z ilością chrztów, podaną przez parafie wrocławskie. Przy tym w każdym razie godny uwagi jest poważny wzrost liczby urodzin w r. 1947, który w porównaniu z r. 1946 tylko częściowo tłumaczy się wzrostem liczby ludności we Wrocławiu.

Te tak znaczne rozbieżności w danych ilościowych z porównywanymi źródłami tłumaczyć można następującymi względami:

a) Przede wszystkim we Wrocławiu znajduje się dość liczna gmina żydowska, następnie jest też ~~x~~ pewna liczba protestantów, i bezwyznaniowych. Jednakże różnice ilościowe są zbyt wielkie, ażeby je można tłumaczyć jedynie tymi względami. Odegrały tu rolę jeszcze inne czynniki.

b) Otóż ^{zbadano} zbadano, iż znaczna liczba dzieci ochrzczonych albo w 1946 r. we Wrocławiu, albo też w miejscu, skąd rodzice przybyli do Wrocławia zarejestrowano dopiero w r. 1947. Rok urodzenia dziecka niejednokrotnie nie pokrywa się z rokiem rejestracji w Urzędzie Stanu Cywilnego. Rejestracja ta następowała później. Trudno było dokładniej ustalić ilość tych przesunięć, jednakże fakt, iż one istnieją tłumaczy częściowo tę tak znaczną stosunkowo różnicę pomiędzy danymi z Urzędu Stanu Cywilnego, dotyczącymi urodzin we Wrocławiu w 1947 r., a ilością chrztów, zarejestrowanych w parafiach wrocławskich.

Trudniej wytłumaczyć ogromną różnicę jaka istnieje pomiędzy ilością zgonów zarejestrowanych w 1947 r. w urzędzie Stanu Cywilnego, a ilością pogrzebów, podanych przez parafie wrocławskie. Z jednej strony dane ksiąg parafialnych mogły jednak nie być zupełnie wyczerpujące skutkiem niezorganizowania niektórych parafii. Z drugiej strony dość znaczna część zmarłych we Wrocławiu umiera w szpitalach, a dane ilościowe o nich są podawane do wiadomości parafii, jedynie w wypadku, gdy zajmuje się tym stały kapelan szpitalny.

Wobec tych różnic w ilości zgonów podawanych z tych dwu źródeł trzeba przyjąć w tym wypadku za podstawę dalszych rozważań dane pochodzące z Urzędu Stanu Cywilnego. Dane z ksiąg parafialnych są

materiałem, który uwzględniało się dla celów porównawczych i uzupełnienia braków niektórych danych Urzędu Stanu Cywilnego.

Po rozpatrzeniu danych ilościowych dotyczących ruchu naturalnego u ludności miasta Wrocławia w dalszych wynikach badań obliczono przyrost naturalny u ludności miasta. Obliczenia te nie są przeprowadzone zupełnie dokładnie, ponieważ były one dokonane na niezupełnym materiale. Stwierdzono już, iż materiały z Urzędu Stanu Cywilnego dotyczące urodzin i zgonów posiadają pewne braki.

1946 - Za podstawę obliczeń wzięta została liczba mieszkańców miasta Wrocławia w grudniu 1946 r. i w grudniu 1947 r. Cyfry te uzyskano z Urzędu Wojewódzkiego, dane te zaś pochodzą z Wydziału Ewidencji Ludności Zarządu Miejskiego. Niewiadomo, czy są one zupełnie dokładne, natrafiono bowiem na pewne trudności w prowadzeniu od początku osadnictwa we Wrocławiu dokładnej ewidencji liczby mieszkańców. Brak zaś danych, dotyczących ilości mieszkańców Wrocławia w grudniu 1945 r. W przybliżeniu szacuje się liczbę ludności miasta na 30.000 do 50.000 mieszkańców. Nie udało się w chwili obecnej uzyskać ściślejszych danych.

Na podstawie samych zestawień danych dotyczących ruchu naturalnego u ludności miasta według danych z Urzędu Stanu Cywilnego należałoby stwierdzić w r. 1945 nieznaczny ubytek ludnościowy. (oczywiście na drodze ruchu naturalnego, a nie migracji). Ubytek ten można tłumaczyć przede wszystkim dość znaczną liczbą zgonów Polaków w r. 1945. Jako powód zgonów podane są po większej części nagłe wypadki. Formalnie można tę sprawę wytłumaczyć i w ten sposób, iż w r. 1945 nie rejestrowano jeszcze tak starannie wszystkich urodzin. Zresztą niewiele ~~rodz~~ kobiet przenosiło się w nowe i trudne warunki przed samym urodzeniem dziecka. Wielu mężczyzn dopiero później sprowadzało rodzinę.

Dane pochodzące z ksiąg parafialnych tej niewielkiej ilości parafii, jaka wtedy istniała, wykazują nieznaczną różnicę pomiędzy liczbą pogrzebów i chrztów na korzyść tych ostatnich. Dane te są może w większym stopniu zgodne z rzeczywistością wobec trudności organizacyjnych Urzędu Stanu Cywilnego.

W stosunku do ogólnej liczby mieszkańców Wrocławia w grudniu 1946 r. (203.184 mieszkańców) obliczono na podstawie danych Urzędu Stanu Cywilnego, dotyczących urodzin i zgonów za rok 1946 przyrost naturalny u ludności miasta Wrocławia w grudniu tego roku. Przyrost ten wynosi 8,49 ‰; a na podstawie danych z ksiąg parafialnych wrocławskich wynosiły nieco mniej, mianowicie 8,24 ‰.

Na podstawie obydwu źródeł przyrost naturalny u ludności miasta Wrocławia wynosi powyżej 8 ‰ w 1946 r. Zgodność danych z obu porównywanych źródeł zwiększa prawdopodobieństwo, iż te obliczenia wskazują istotnie faktyczny stan rzeczy.

W 1947 r. stosunek ilościowy urodzin i zgonów na podstawie danych z obu źródeł zupełnie się zmienia. Zwiększa się niesłychanie ilość urodzin na podstawie danych z Urzędu ~~D~~ Stanu Cywilnego. Takiego wzrostu liczby urodzin nie można wytłumaczyć samym tylko wzrostem liczby ludności. Obliczając na podstawie tych danych przyrost naturalny u ludności miasta Wrocławia w 1947 r. (liczba ludności w grudniu 1947 r. wynosiła 255.058 mieszkańców) dochodziłoby się do wyników nieprawdopodobnych - 22,92 ‰. Natomiast przyrost naturalny u ludności miasta Wrocławia obliczony na podstawie danych z parafii wrocławskich wydaje się bardziej zbliżony do rzeczywistości, bo wynosi on 16,8 ‰. musimy się tu oprzeć raczej na danych w parafii tym bardziej, że jak wspomniano, w danych z Urzędu Stanu Cywilnego ilość urodzeń notowych w 1947 r. nie jest zupełnie miarodajna.

W żadnym razie jednak nie można zaprzeczyć faktu zwiększania się liczby urodzin i podwyższenia odsetka przyrostu naturalnego u ludności miasta Wrocławia w 1947 r. w porównaniu z rokiem 1946 i osiągnięcia w r. 1947 w skali porównawczej przez miasto przyrostu bardzo wysokiego. Pewien wpływ wywarła zapewne struktura społeczna ludności miasta Wrocławia, w szczególności zaś pochodzenie znacznej części ludności ze wsi i z małych miasteczek, gdzie przyrost naturalny bywa zwykle wyższy niż w dużych miastach. Jako czynnik najważniejszy ~~wzrost~~ jednak trzeba wziąć pod uwagę strukturę demograficzną ludności Wrocławia, układ ludności według grup wieku. Wielka nadwyżka urodzin nad zgonami tłumaczy się tym, iż Wrocław ma ogromną przewagę mężczyzn i kobiet w wieku ~~x~~ o największych możliwościach rozrodczych. Jak to wykazały dawniejsze badania, kobiety pomiędzy 15 a 49 rokiem życia stanowią 77,2 % ogółu kobiet we Wrocławiu. U mężczyzn ten stosunek pomiędzy poszczególnymi grupami wieku zaznacza się jeszcze wyraźniej.

Ogółem stwierdzić można, iż w chwili obecnej Wrocław odznacza się wyjątkowo znacznym przyrostem naturalnym w porównaniu z innymi miastami.

5. Zawieranie małżeństw u ludności miasta Wrocławia.

Badania nad małżeństwami zawartymi we Wrocławiu w latach 1945-47 uzupełniają dane u ruchu naturalnym u mieszkańców tego miasta. W badaniach tych chodziło jednak nie tylko o liczbę

zawartych małżeństw. Badaliśmy pochodzenie małżonków z poszczególnych regionów (województw) i poszczególnych rodzajów osiedli, ażeby uzyskać^{te} stąd dane konfrontować z danymi uzyskanymi przez poprzednio przedstawione badania nad pochodzeniem ludności Wrocławia. Wyszło się przy tym poważne zagadnienie socjologiczne. Chodziło mianowicie o to, w jakiej mierze przy zawieraniu małżeństw dokonywało się mieszanie ludności różnego pochodzenia, jaką zaś rolę odgrywały w tym wypadku dawne więzi społeczne.

Problem ten mógł być zbadany tylko przez zestawienie pochodzenia regionalnego (z określonych województw), oraz typu osiedla (ze wsi, z małego lub z dużego miasta) małżonków. Przedwójenne miejsce zamieszkania obojga małżonków określałoby najdokładniej ich pochodzenie. Jednakże danych tych ^{jakim sposobem} nie można było ustalić na podstawie spisów, i wobec tego trzeba się było z konieczności oprzeć na mniej wartościowych danych - miejscu urodzenia małżonków. Wartość tego kryterium dla określenia pochodzenia mieszkańców Wrocławia podnosi fakt, iż znaczna część ludności przybyła z mniejszych osiedli i stała się w tych osiedlach ludnością miejscową, stale zamieszkałą w swym miejscu urodzenia.

Oto porównanie ilości małżeństw, zawartych we Wrocławiu według danych z Urzędu Stanu Cywilnego oraz danych z parafii wrocławskich.

	Dane o ilości małżeństw	
	z Urzędu Stanu Cywilnego	z parafii
1945	325	244
1946	1300	1736
1947	3354	2566

Różnice w ilości zawartych małżeństw zaznaczające się pomiędzy danymi z tych ~~dwu~~ dwu źródeł można wytłumaczyć częściowo warunkami panującymi w ciągu tych trzech lat we Wrocławiu. Jedynie w 1946 r. obserwuje się przewagę małżeństw zarejestrowanych w parafiach katolickich w stosunku do tych, które zostały podane w Urzędzie Stanu Cywilnego. Fakt ten tłumaczy się częściowo brakiem znajomości wśród mieszkańców Wrocławia przepisów o rejestrowaniu małżeństw w Urzędzie Stanu Cywilnego. Już bowiem w 1947 r. liczba małżeństw zarejestrowanych w Urzędzie Stanu Cywilnego jest znacznie wyższa niż liczba ślubów kościelnych podanych przez parafie.

Za podstawę dalszych rozważań wzięto dane z urzędu Stanu Cywilnego, dane z parafii uwzględniono dla celów porównawczych. Ogółem więc według tych danych Polacy zawarli między sobą we Wrocławiu

w latach 1945 - 1947 ogółem 4.979 małżeństw.

Zbadano pochodzenie tylko 4.615 małżeństw, ponieważ w 364 aktach brakło dokładniejszych danych. Wyniki tych badań zostały ujęte w tabelę.

Oto tabela, ukazująca pochodzenie na podstawie miejsca urodzenia mieszkańców Wrocławia (dane uzyskane z badań prowadzonych metodą reprezentacyjną - procent obliczony z ogólnej sumy 25.600 osób zbadanych) oraz osób, które zawarły we Wrocławiu w latach 1945 - 1947 związek małżeński (procent obliczony od ogólnej sumy małżeństw 4.516).

17

tereny urodzenia Województwo	Ilość mieszkańców m. Wrocławia urodzo- nych w danym woje- wództwie	Ilość mężczyzn uro- dzonych w danym wo- jewództwie, którzy zawarli małżeństwo we Wrocławiu	Ilość kobiet uro- dzonych w danym wo- jewództwie, które zawarły małżeństwo we Wrocławiu
1. Warszawskie	13,6 %	13,0 %	16,2 %
2. Łódzkie	6,5	6,6	7,4
3. Kieleckie	8,0	8,6	8,2
4. Lubelskie	5,7	4,4	4,2
5. Białostockie	2,8	1,1	1,7
6. Pomorskie	4,2	4,5	4,0
7. Poznańskie	14,7	13,5	13,5
8. Śląskie	3,1	4,0	4,5
9. Krakowskie	7,0	9,5	7,2
10. Rzeszowskie	7,6	7,6	6,2
11. Lwowskie	9,8	9,0	8,9
12. Stanisławowskie	1,8	2,2	1,5
13. Tarnopolskie	2,7	2,0	1,6
14. Wołyńskie	1,9	1,3	1,3
15. Poleskie	0,9	0,6	0,7
16. Nowogrodzkie	0,6	1,1	0,8
17. Wileńskie	2,8	2,5	2,2
18. Ziemia Odzyskana i Rzesza	3,3	4,6	6,8
19. Inne kraje	3,0	3,9	3,1
	100,0	100,0	100,0

W tabeli tej chodzi o porównanie liczby mieszkańców Wrocławia urodzonych w danym województwie z liczbą mężczyzn oraz z liczbą kobiet urodzonych w odpowiednich województwach, którzy wstąpili w związki małżeńskie we Wrocławiu. Porównanie to wykazało bardzo zbliżone odsetki x w poszczególnych kolumnach (np. urodzeni w województwie

łódzkim stanowią według ogólnych obliczeń 6,5 % ogółu, mężczyźni zaś urodzeni w województwie łódzkim, którzy zawarli małżeństwo we Wrocławiu stanowią 6,6 % ogółu, wreszcie kobiety, które zawarły małżeństwo we Wrocławiu są urodzone w tym województwie w 7,4 % ogółu).

W ten sposób badania nad małżeństwami potwierdzają na ogół wyniki poprzednich badań, dotyczących pochodzenia regionalnego ludności Wrocławia. Tak znaczne zbliżenie odsetków, jakie wykazuje tabela nie może być zjawiskiem przypadkowym.

Następna tabela wykazuje w liczbach ^{zestawienie} względnych ogólnej ilości badanych mieszkańców Wrocławia według ich miejsca urodzenia ~~xxx~~ w różnych typach osiedli, uwzględniając zarazem ich pochodzenie regionalne na podstawie miejsca urodzenia. Zestawienie to porównuje się z ogólną liczbą mężczyzn i kobiet, urodzonych w różnych województwach i typach osiedli, a wstępujących w związki małżeńskie we Wrocławiu.

tereny urodzenia	Ilość mieszk. Wrocł. urodz. na wsi, % sumy 25.600	Ilość mężcz. urodz. na wsi, % sumy 4.615	Ilość kobiet urodz. na wsi, % sumy 415	Ilość mieszk. Wrocł. urodz. w małym mieśc. % sumy 25.600	Ilość mężcz. urodz. w mał. mieśc. % sumy 4.615	Ilość kobiet urodz. w mał. mieśc. % sumy 4.615	Ilość mieszk. Wrocł. urodz. w duż. mieśc. % sumy 25.600	Ilość mężcz. urodz. w duż. mieście, % sumy 4.615	Ilość kobiet urodz. w duż. mieśc. % sumy 4.615
1. Warszawskie	36,8	28,0	28,1	24,2	26,3	24,8	39,0	46,7	57,1
2. Łódzkie	68,2	49,7	42,7	21,2	32,3	34,6	10,6	18,0	22,7
3. Kieleckie	62,7	59,7	61,2	32,0	30,5	32,5	5,3	9,8	6,3
4. Lubelskie	49,1	53,4	44,9	41,9	37,3	45,9	9,0	9,3	9,2
5. Białostockie	49,0	32,6	43,2	51,0	67,4	56,8	-	-	-
6. Pomorskie	46,4	43,5	35,4	44,3	48,0	49,4	9,3	8,5	15,2
7. Poznańskie	65,9	59,0	53,2	29,3	33,0	37,5	4,8	8,0	9,3
8. Śląskie	47,1	47,5	34,1	42,3	47,5	58,0	10,6	5,0	11,9
9. Krakowskie	61,3	49,4	47,9	24,9	32,2	34,3	13,8	18,4	17,8
10. Lwowskie	23,7	25,2	17,1	21,8	29,1	24,8	54,5	45,7	58,1
11. Rzeszowskie	59,4	56,6	57,0	40,6	43,4	43,0	-	-	-
12. Stanisławowskie	31,1	35,2	32,8	68,9	64,8	67,2			
13. Tarnopolskie	47,0	50,0	45,9	53,0	50,0	54,1			
14. Wołyńskie	42,4	42,0	45,9	57,6	58,0	54,1			
15. Poleskie	36,0	35,0	16,0	64,0	65,0	84,0			
16. Nowogrodzkie	52,0	36,0	14,3	48,0	64,0	85,7			
17. Wileńskie	27,5	26,5	17,1	24,8	26,5	15,2	47,7	50,5	67,7
18. Ziemie Odzyskane i Rzesza	37,1	23,3	18,7	35,6	40,0	23,3	27,3	36,7	58,0
19. inne kraje	18,1	21,3	18,0	42,0	48,3	50,0	39,9	30,4	32,0
Razem	48,5	43,3	38,1	33,6	36,5	36,3	17,9	20,2	25,6

W poszczególnych pozycjach tej tabeli obserwuje się dość znaczne niewątpliwie różnice w danych dotyczących urodzenia w różnych typach osiedli. Różnice te są zupełnie zrozumiałe i tłumaczą się tym, iż nie zawsze ta sama liczba spośród mieszkańców Wrocławia urodzonych w różnych typach osiedli wstępowała w związki małżeńskie w tym mieście w latach 1945 - 1947. Ogólne dane dotyczące pochodzenia małżonków z różnych typów osiedli są jednakże dość zbliżone do danych dotyczących przypuszczalnego pochodzenia pod tym względem całej ludności Wrocławia. Poza tym przy rozpatrywaniu tabeli nasuwa się ogólna uwaga, iż w związki małżeńskie we Wrocławiu wstępowała stosunkowo dość znaczna liczba mężczyzn ^{urodz} urodzonych na wsi.

Następna tabela ukazuje znów w liczbach względnych ilość mężczyzn, którzy wstąpili w związki małżeńskie z kobietami urodzonymi w tym samym, co oni województwie, oraz analogicznie ilość kobiet, które poślubiły mężczyzn, urodzonych w tym samym, co one województwie.

Tereny urodzenia Województwo	Ilość mężczyzn, zawierających związek małżeński z kobietą urodzoną w tym samym województwie %	Ilość kobiet zawierających związek małżeński z mężczyzną urodzonym w tym samym województwie. %
1. Warszawskie	53,4	43,2
2. Łódzkie	36,1	33,8
3. Kieleckie	40,0	43,3
4. Lubelskie	36,0	38,0
5. Białostockie	23,4	19,8
6. Pomorskie	31,2	34,0
7. Poznańskie	48,9	47,1
8. Śląskie	33,2	29,4
9. Krakowskie	32,0	29,4
10. Rzeszowskie	37,8	43,1
11. Lwowskie	43,2	43,2
12. Stanisławowskie	23,7	36,0
13. Tarnopolskie	27,0	36,0
14. Wołyńskie	22,2	23,0
15. Poleskie	24,0	18,6
16. Nowogrodzkie	28,0	33,9
17. Wileńskie	32,8	37,0
18. Ziemie Odzyskane i Rzesza	53,0	35,0
19. Inne kraje	10,0	12,8

Uwaga: Zestawienie dotyczy 4.615 małżeństw zarejestrowanych w Urzędzie Stanu Cywilnego we Wrocławiu w latach 1945 - 1947.

W danych dotyczących niektórych województw odsetek małżonków, którzy poślubili osoby urodzone w tym samym, co one województwie jest uderzająco znaczny. Np. dla województwa warszawskiego z miastem Warszawą wyraża się on liczbami 53,4 % i 43,2 %, dla województwa poznańskiego liczbami 48,9 % oraz 47,1 %. We wszystkich danych dotyczących małżonków urodzonych w województwach centralnych i zachodnich odsetek obojga małżonków urodzonych w tym samym województwie wynosi conajmniej 30 %, a dochodzi do 50 % ogółu małżeństw. W każdym razie stwierdzamy, iż ilość osób, zawierających związek

małżeński z osobami urodzonymi w tym samym województwie jest wyższa od ilości osób, zawierających taki związek z osobami urodzonymi na terenach któregośkolwiek z innych województw. Odsetek ten wyda się specjalnie znaczny, gdy się zważy, że zamiast właściwego kryterium miejsca pochodzenia uwzględniamy z konieczności bardziej przypadkowe kryterium miejsca ~~wzrostu~~ urodzenia w jakimś województwie.

Stwierdzony fakt oznacza, iż przy zawieraniu małżeństw odgrywały poważną rolę dawne więzi regionalne. Z drugiej strony zaznacza się także tendencja do zawierania małżeństw wśród mieszkańców Wrocławia o różnym pochodzeniu regionalnym. To zjawisko występuje specjalnie u ludności, pochodzącej z dawnych województw wachodnich.

Rozważając ilość małżeństw, pochodzących z jednakowych rodzajów osiedli stwierdza się stosunkowo znaczną ilość małżeństw, w których oboje małżonkowie są pochodzenia wiejskiego. Odsetek małżeństw, w których oboje małżonkowie pochodzą z miast poniżej 100 tys. mieszkańców wynosi 20,3 %, odsetek zaś małżeństw, w których oboje małżonkowie pochodzą z wielkich miast wynosi 9,1 %. Ogółem zaś małżeństw osób, urodzonych w jednakowym typie osiedli stanowią 56,0 % liczby ogólnej.

Pewne prawidłowości, zaznaczające się przy porównywaniu pochodzenia regionalnego i społecznego wszystkich małżeństw, zawartych we Wrocławiu w latach 1945-1947 zestawionych z wynikami innych badań dowodzą, iż oparcie się na miejscu urodzenia badanych mogło dać co do ich pochodzenia wyniki przybliżone do rzeczywistości. Wynika to przede wszystkim stąd, iż ^{Wrocławian} mieszkańcy Wrocławia, pochodzący ^{z wsi} ze wsi lub z małych miast są elementem stosunkowo rzadko zmieniającym swe miejsce zamieszkania. Bardzo często spędzali oni swe życie przed przyjazdem do Wrocławia w tym samym województwie, w którym się urodzili.

Dane, dotyczące pochodzenia zawartych we Wrocławiu małżeństw oświetlają wiele zagadnień, dotyczących struktury demograficznej miasta. Skład ludności wiejskiego i małomiasteczkowego pochodzenia odbił się korzystnie w tym trzyleciu tak na liczbie zawieranych małżeństw, jak i na ilości urodzin.

6. Wielkość rodzin u mieszkańców Wrocławia.

Badania nad zawieraniem małżeństw u ludności miasta Wrocławia prowadzą do dalszych rozważań na temat przeciętnej wielkości rodzin wśród mieszkańców miasta.

Przede wszystkim należy zaznaczyć, że materiały, jakie udało

się zebrać do tego zagadnienia są nieliczne i niezupełne. Jednakże rzucają one pewne światło na ten problem istotny w życiu badanego ośrodka terytorialnego.

Podstaw do rozważań na ten temat dostarczają materiały z ankiety przeprowadzonej wśród młodzieży szkolnej we Wrocławiu.

Tabela ukazuje nam przeciętną ilość dzieci na rodzinę

20

Ilość dzieci na rodzinę	Dane uzyskane ze szkół powszechnych		Dane uzyskane ze szkół średnich	
	ilość	%	ilość	%
jedno	1.372	25,6	952	26,4
dwoje	1.626	30,2	1413	39,2
troje	909	18,0	601	16,7
czworo	545	10,2	305	8,4
pięcioro	413	7,7	188	5,2
sześcioro	232	4,3	90	2,2
siedmioro	117	2,2	45	1,2
ośmioro	50	0,9	26	0,7
dziewięcioro	31	0,6		
dziesięcioro	15	0,3		
	5.370	100,0	3.620	100,0

Danych tych nie można przyjąć w całości i bezkrytycznie. Wiadomo bowiem, iż ankieta przeprowadzona w szkołach była bezimienna. Istnieje więc dość znaczne prawdopodobieństwo, iż w wypadku kilkorga dzieci w rodzinie dwoje z nich, a czasem i więcej uczęszczało do jednego typu szkoły i wypełniało równocześnie ankietę. W szkołach powszechnych prawdopodobieństwo tego wypadku jest o tyle mniejsze, iż dopiero uczniowie począwszy od 4-tej powszechnej udzielali odpowiedzi na ankietę.

Prawdopodobieństwo błędu zaczyna się od wypadku, gdy w rodzinie jest ^{dwójka} ~~troje~~ dzieci. W wypadku ~~dwójga~~ ^{dwójka} ~~dzieci~~ w rodzinie można przypuszczać, iż nie uczęszczą one oboje do tej samej szkoły i klasy. Rozpatrując tabele widzimy jednakże, iż odsetek jedynaków i dwójga ^{wynosi} przekracza zawsze 50 %. Tak więc błędy ^{przewidywane} znajdują się ~~bydą~~ w dalszej części tabeli począwszy od danych dotyczących trojga dzieci w rodzinie i rosną z każdym następnym szeregiem.

Rozważając więc prawdopodobieństwo tych danych, dotyczących wielkości rodzin wrocławskich, posiadających dzieci w wieku szkolnym przyjąć możemy ~~jako pewnik~~ 25,6 % jedynaków wśród uczniów w szkołach powszechnych i 26,4 % ich w szkołach średnich. Następnie z dużym prawdopodobieństwem przyjąć można 30,2 % w szkołach powszechnych, a 39,2 % w szkołach średnich rodzin, posiadających tylko dwoje dzieci. Dane co do tych wszystkich rodzin prawdopodobnie nie powtarzają się dwukrotnie w ankietach, lub powtórzenia występują stosunkowo rzadko.

Trudności i możliwe błędy rozpoczynają się w dalszych szeregach tabeli, przy tym ilość rodzin, posiadających od pięciorga do dziesięciorga dzieci musiałaby być prawdopodobnie dość wydatnie zmniejszona. Z uwag tych wynika, iż dane co do rodzin wrocławskich są pewne jedynie w wypadku jednego dziecka w rodzinie. Prawdopodobieństwo powfarzania się pewnych danych jest wprost proporcjonalne do podanych w tabeli ilości dzieci w rodzinie.

Rozpatrując w dalszym ciągu to zagadnienie trzeba zwrócić uwagę na to, iż badania nad wielkością rodzin dotyczyły dotychczas wyłącznie rodzin, w których jest przynajmniej jedno dziecko, uczęszczające do czwartego oddziału szkoły powszechnej, a więc powyżej 10 lat.

Nie posiadamy natomiast danych ilościowych, dotyczących rodzin, mających stosunkowo młodsze dzieci, z tego powodu, iż dzieci te nie mogły dać jeszcze odpowiedzi na ankietę.

Dla częściowego wyrównania tych braków przeprowadzono w pewnej liczbie wrocławskich zakładów pracy badania orientacyjne dla uchwycenia przeciętnej liczby dzieci w rodzinach robotników fabrycznych. Otóż obliczono, iż przeciętnie co najmniej ~~50~~ % pracowników fabrycznych pozostaje w stanie bezżennym, około 20 % są to małżeństwa bezdzietne, a tylko około 30 % pracowników posiada dzieci, najczęściej ^{prze} jedno, następnie zaś dwoje lub troje. Wyższa liczba dzieci ~~zda~~ się tylko w sporadycznych wypadkach.

Oto szczegółowsze dane ilościowe dotyczące wielkości rodzin u pracowników jednego z oddziałów Paławagu "Pendrowni i Wagonów Osobowych". Dane te zostały ułożone w tabelkę.

Pracowni- cy	beżżenni ilość	%	żonaci, w tym											
			bezdzietni ilość	1 dziecko na rodzinę ilość	2 dzieci na rodzinę ilość	3 dzieci na rodzinę ilość	4 i więcej dzieci ilość	razem ilość	%					
fizyczni	253	48,6	83	31,1	109	40,8	49	18,3	20	7,6	6	2,2	520	100,0
umysłowi	6	17,6	5	17,8	11	39,3	6	24,5	3	10,7	3	10,7	34	100,0

Trudno wysnuwać wnioski ogólniejsze z danych o tak małej ilości pracowników jakiejś części fabryki. Przy tym te orientacyjne dane, dotyczące wielkości rodzin u pracowników zakładu pracy nie mogą być uzupełnieniem danych o wielkości rodzin, uzyskanych na podstawie badań nad rodzinami młodzieży w szkołach powszechnych i średnich. Materiał ten nie jest porównywalny ze względu na różną strukturę demograficzną badanych grup mieszkańców. Inny jest bowiem układ grup wieku u tych badanych mieszkańców Wrocławia. Rodzice dzieci, uczęszczających do szkół muszą mieć przynajmniej 30 lat na to, aby posiadać dzieci 10-cio letnie. Także pracownicy umysłowi w fabrykach należą w ogromnej większości do starszych roczników. Natomiast wśród pracowników fizycznych w badanych zakładach pracy obserwuje się ~~nie~~ raczej element stosunkowo młody, mający przeważnie dzieci poniżej lat 10-ciu.

Na podstawie opracowanego materiału przypuszczać jednak można, iż rodziny starsze, które przyjechały do Wrocławia z dziećmi powyżej lat 10-ciu są zwykle stosunkowo niewielkie, mają najczęściej 2 lub 3 dzieci, a dość znaczny jest wśród nich odsetek jedynaków. (okóło 25 %). Tylko nieliczne rodziny posiadają większą liczbę dzieci.

Inaczej przedstawia się sprawa wielkości rodzin w młodych małżeństwach badanych pracowników fabryk wrocławskich. Małżeństwa te w znacznej części są bezdzielne, lub posiadają tylko jedno dziecko. Nieraz zostały one zawarte niedawno, dopiero po wojnie. Rzadko posiadają one więcej niż dwoje - troje dzieci.

Trudno na podstawie tego ułamkowego materiału o ogólniejsze wnioski na temat wielkości rodzin wrocławskich. Z rozważanych danych wynika, iż rodziny te są raczej niewielkie. Mogą one jednak wzrosnąć dość znacznie dzięki wysokiemu odsetkowi młodych małżeństw.

Rodziny te dzięki młodości obdżga małżonków będą się w przyszłości ~~przewidywać~~ ^{napewno} powiększać i wpłyną one na liczebność najniższej grupy wieku 0 do 18 lat, stosunkowo nielicznie reprezentowanej u ludności miasta Wrocławia.

Wszystkie te badania nad składem mieszkańców Wrocławia pod względem płci i wieku, ruchem naturalnym w tym mieście, zawieraniem małżeństw, wielkością rodzin wskazują na to, iż Wrocław jest dzięki swej strukturze demograficznej miastem, które poza trwającym nadal dopływem ludności drogą migracji ma warunki rozwoju ludnościowego w drodze naturalnej. Przy tym wkład ludności, pochodzącej ze wsi i z małych miast, odbił się, jak się zdaje, korzystnie tak na liczbie zawieranych małżeństw, jak i na liczbie urodzin.

V. STRUKTURA ZAWODOWA LUDNOŚCI MIASTA WROCŁAWIA.

1. Zagadnienia zasadnicze.

W poznaniu składu ludnościowego każdego ośrodka terytorialnego wilką rolę zawsze odgrywa zbadanie istniejącej w nim struktury zawodowej. Zagadnienie to jest istotne w określaniu charakteru miasta przede wszystkim dlatego, iż pozwala ono na uchwycenie podstaw jego istnienia - produktywnych zajęć ludności - co określa znaczenie tego miasta w produkcji całego regionu, czy też nawet kraju. *Dość panicznie to we Wrocławiu pierwsze miasto 381 zakładów przemysłowych napromiennionych łowami*

Dlatego też pierwszym *zagadnieniem* problemem, jaki będzie rozpatrywany w związku z nadaniami nad składem ludnościowym miasta Wrocławia będzie stwierdzenie istniejącego stanu rzeczy - jego obecnej struktury zawodowej w porównaniu z wykształceniem ludności.

Jednakże w badaniach tych należało również wziąć pod uwagę specjalne warunki, w jakich powstawał obecny Wrocław. Masowe migracje, ogromne przesunięcia terytorialne ludności, dzięki którym znaleźli się we Wrocławiu jego obecni mieszkańcy musiały pociągnąć za sobą poważne zmiany w strukturze zawodowej tej ludności.

Przemianę tę wywołały po części zastane na ziemiach odzyskanych osiedla i x urządzenia techniczne. musiały one wywrzeć pewien wpływ na kierunek przemian zawodowych. Oto zestawienie przedwojennej struktury zawodowej Polski centralnej z Ziemiemi Odzyskanymi:

Zawody	Polska centralna 1939 r.	Ziemi Odzyskane 1939 r.
rolnictwo	54,0	29,0
przemysł, górnictwo	24,2	31,0
handel, komunikacja, służba publiczna)	17,2	26,0
inne	<u>4,6</u>	<u>14,0</u>
	100,0	100,0

Przypominając jeszcze fakt, iż w miastach na ziemiach odzyskanych w 1939 r. mieszkało 53,0 % ludności, a w Polsce centralnej tylko 32,0 ¹⁾ można łatwiej zrozumieć ogromne przemiany w strukturze zawodowej, jakie musiało wywołać masowe przesiedlenie ludności polskiej na ziemi zachodnie.

te masowe przesunięcia z zawodów rolniczych do zawodów prze-

1) Planowanie Przestrzenne, Plan Krajowy I, Warszawa 1947, str. 168

mysłowych i usługowych dokonywały się samorzutnie w ramach zmieniających się warunków. Tym bardziej więc jest rzeczą istotną uchwycenie przemian charakteryzujących strukturę zawodową ludności miasta Wrocławia. Nasuwają się przy tym spostrzeżenia, dotyczące procesów awansu społecznego, wywołanego tymi przesunięciami. Przesunięcia zachodziły przede wszystkim w ramach jednego zawodu, najczęściej przemysłu. Mianowicie dawniej wykwalifikowani pracownicy fizyczni przechodzili do rzędu pracowników umysłowych.

Drugim istotnie również powodem przemian w strukturze zawodowej ludności całej Polski była długa wojna. Niektóre zawody wytrzymały ~~xx~~ trudną próbę przydatności i rentowności w okresie wojennym. Inne okazały się mało praktyczne w zmienionych warunkach życia. Ludzie zmuszeni warunkami do zmiany swego zawodu niejednokrotnie pozostają w nim również w chwili obecnej.

Tak więc obecna struktura zawodowa ludności miasta Wrocławia jest wynikiem wielkich przemian o charakterze masowym, wywołanych tak przesiedleniem tej ludności, jak i warunkami wojennymi. Dlatego też stwierdziwszy istniejący stan rzeczy — i obecną strukturę zawodową miasta Wrocławia trzeba będzie sięgnąć do przemian zawodowych, wywołanych u tej ludności zmienionymi warunkami życia. Wszystkie te przemiany rozpatrywane będą w swym aspekcie ilościowym.

Badanie tych przemian zawodowych dokonywało się różnymi drogami:

- 1) przez porównanie zawodów przedwojennych z obecnymi zawodami ludności;
- 2) przez badanie zmian zawodu przedwojennego, podczas wojny i stosunku tych zmian ^{do} w zawodu powojennego.
- 3) wreszcie przez badanie pochodzenia pod względem zawodowym ludności obecnie pracującej w przemyśle i handlu oraz przemian wywołanych wojną lub przesiedleniem u ludzie pracujących przed wojną w tych zawodach.

Badania te pozwalają określić pewne charakterystyczne cechy przemian zawodowych u ludności miasta Wrocławia. Wszystkie materiały, dotyczące tak obecnej struktury zawodowej ludności miasta Wrocławia, jak i jej przemian wywołanych zmianami warunków życia zostały uzyskane dzięki ankiecie, przeprowadzonej w poszczególnych szkołach wrocławskich powszechnych oraz średnich (ogólnokształcących i zawodowych). Badania te dostarczyły materiału, dotyczącego zawodu rodziców dzieci, uczęszczających do wymienionych szkół.

Pomocniczo rozpatrzono dane, dotyczące pochodzenia pod względem zawodowym kandydatów na studia wyższe, oraz wzięto pod uwagę pewne materiały, dotyczące przemian zawodowych we wrocławskich

zakładach pracy.

A. Obecna struktura zawodowa ludności miasta Wrocławia.

2. Dane dotyczące struktury zawodowej rodzin wrocławskich, posiadające dzieci w szkołach.

Tabele podane poniżej przedstawiają zawód obecny ojców i matek dzieci ze szkół powszechnych i średnich na terenie miasta Wrocławia z podziałem na pracowników myślowych i fizycznych, na podstawie materiałów uzyskanych ze szkół powszechnych.

22

Zawody ojców	Dane uzyskane ze szkół powszechnych				Ogółem		Dane uzyskane ze szkół średnich	
	pracown. umysłowi ilość	%	pracownicy fizyczni ilość	%	ilość	%	pracownicy umysłowi i fizyczni ilość	%
rolnictwo	26	13,5	166	86,5	192	4,6	188	7,1
Przemysł	59	11,6	448	88,4	507	12,2	220	8,4
rzemiosło	220	18,7	958	81,3	1178	28,5	475	18,0
komunikacja								
handel	136	52,9	121	47,1	257	6,2	180	6,8
komunikacja	218	41,1	312	58,9	530	12,8	406	15,4
milicja	6	12,8	41	87,2	47	1,1	25	1,0
wojsko	70	59,3	48	40,7	118	2,9	48	1,8
urzędnicy państw.	707	89,3	85	10,7	792	19,1	673	25,6
nauczycielstwo	69	100,0	-	-	69	1,7	99	3,8
wolne zawody	320	77,1	95	22,9	415	9,0	275	10,4
szuźba domowa	-	-	1	100,0	1	-	17	0,6
	1831	44,6	2275	55,4	4106	99,1	2606	98,9
bierni zawod.					38	0,9	29	1,1
razem					4144	100,0	2635	100,0

zawody matek	Dane uzyskane ze szkół powszechnych						Dane uzyskane ze szkół średnich pracownicy umys- łowi i fizyczni	
	pracownicy ilość	umysł. %	pracown.fizyczni ilość	%	Ugółem ilość	%	ilość	%
rolnictwo	9	36,0	14	61,0	23	0,5	23	0,7
Przemysł	14	8,2	156	91,8	170	3,5	59	1,8
rzemiosło	11	3,8	278	96,2	289	6,0	104	3,2
handel	57	35,8	102	64,2	159	3,3	82	2,5
komunikacja	4	17,4	19	82,6	23	0,5	12	0,4
milicja	-	-	2	100,0	2	-	-	-
wojsko	1	50,0	1	50,0	2	-	-	-
urząd. Państwowi	173	74,3	60	25,7	233	4,8	227	7,8
nauczycielstwo	120	100,0	-	-	120	2,5	131	4,1
wolne zawody	34	47,2	38	52,8	72	1,5	60	1,9
służba domowa	-	-	49	100,0	49	1,0	4	0,1
	423	37,1	719	62,9	1142	22,6	702	21,7
bierni zawodowo					3697	76,4	2526	78,3
razem					4839	100,0	3228	100,0

Przed wszystkim weźmy pod uwagę ogólną charakterystykę zawodową miasta rozpatrując zawody ojców rodzin. Dla lepszego scharakteryzowania struktury zawodowej ~~mi~~ Wrocławia podano w celach porównawczych zawodów ludności Warszawy w 1931 r. w liczbach względnych ¹⁾

Zawody	Ludność Warszawy 1931 r.	Ludność Wrocławia dane ze szkół pow- szechnych	Ludność Wrocławia dane ze szkół średnich
rolnictwo	0,9	4,6	7,1
przemysł, rzemiosło	40,6	40,7	26,4
handel, ubezpieczenia	18,8	6,2	0,8
komunikacja, transport	6,4	12,8	15,4
służba publiczna	18,1	24,8	32,2
służba domowa	10,1	-	0,0
wolne zawody	-	10,0	10,4
bierni zawodowo	5,1	0,9	1,1
	100,0	100,0	100,0

1) Rychliński, Warszawa jako stolica ~~z~~ Polski, 1936, str. 106

Rozważając porównawczo dane cyfrowe, dotyczące struktury zawodowej tych dwu miast Polski zaznaczyć trzeba, iż dane te nie są w pełni porównywalne. Mianowicie dane, dotyczące struktury zawodowej miasta Warszawy pochodzą z materiałów ze spisu ludności, dokonanego w 1931 r. i obejmują całą ludność miasta. Natomiast dane, dotyczące Wrocławia są mniejwartościowe. Odnoszą się one jedynie do ojców rodzin, którzy posiadają dzieci w szkołach, więc do grupy uzyskanej drogą szczególnego wydzielenia. Oprócz tego, jak to już było zaznaczone we wstępie, dzięki bezimienności ankiety istnieje możliwość występowania tego samego badanego w kilku odpowiedziach, co zmniejsza oczywiście wartość naszych danych.

Jednakże z pewnymi zastrzeżeniami możemy wnioskować ostrożnie o strukturze zawodowej miasta Wrocławia na podstawie zawodów ojców dzieci, uczęszczających specjalnie do szkół powszechnych, gdyż ojcowie ci stanowią dość szeroką grupę ludnościową ze wszystkich warstw i rodzajów pracy.

Rozważając dane dotyczące poszczególnych zawodów obserwuje się, iż przemysł z rzemiosłem wysuwają się na plan pierwszy zarówno w strukturze zawodowej Warszawy, jak i Wrocławia. Fakt ten świadczy o dość poważnych tendencjach uprzemysłowienia, rozwoju przemysłu wrocławskiego. Warszawa była przed wojną miastem w dość wysokim stopniu uprzemysłowionym, jak na ówczesne stosunki w Polsce.

Te natomiast dane ilościowe, wyrażone w liczbach względnych wykazują znaczne rozbieżności w strukturze zawodowej obu tych miast. Np. handel i ubezpieczenia, a szczególnie ten pierwszy tak bardzo rozwinięty w Warszawie przedwojennej (18,8 % ogółu mieszkańców) wykazuje zaledwie 6-7 % ~~w~~ danych o Wrocławiu. Rozbieżność ~~u~~ tę można częściowo wytłumaczyć położeniem i charakterem Warszawy, która była poważnym ośrodkiem handlowym o znaczeniu ogólnopolskim. Wytłumaczenie to nie wyczerpuje jednak tego zagadnienia i należałoby różnice te rozpatrzeć bliżej w dalszej części ~~pr~~ badań nad składem ludnościowym miasta Wrocławia.

Dalsze poważne różnice w strukturze zawodowej obu miast to różnice ilości zatrudnionych w komunikacji i w transporcie. W przedwojennej Warszawie w komunikacji pracowało 6,4 % jej mieszkańców, podczas gdy we Wrocławiu liczba zatrudnionych w komunikacji stanowi 12,8 % ogółu badanych (na podstawie danych ze szkół powszechnych). Tę tak znaczną liczbę pracowników komunikacji

trudno tłumaczyć znaczeniem Wrocławia jako węzła komunikacyjnego, gdyż pod tym względem nie wytrzymuje on w żadnym wypadku porównania z Warszawą. Liczba pracowników w komunikacji wynika raczej ze zniszczenia i konieczności odbudowy tak linii kolejowych, jak i tramwajowych we Wrocławiu i w jego okolicach. Dzięki temu znaczna stosunkowo liczba robotników znalazła zatrudnienie w tym zawodzie.

W porównaniu z Warszawą odsetek t.zw. służby publicznej w strukturze zawodowej miasta Wrocławia jest stosunkowo znacznie wyższy. W Warszawie ludzie pracujący w tym zawodzie stanowili 18,1 % ogółu czynnych zawodowo mieszkańców. We Wrocławiu liczba ich dochodzi do 24,8 % ogółu mieszkańców.

Należy zwrócić uwagę na uderzający charakter tej liczby. Warszawa jako miasto stołeczne potrzebowała znacznej liczby pracowników administracji publicznej. Natomiast tak znaczny odsetek pracowników tych we Wrocławiu jest prawdopodobnie częściowo wynikiem pewnych przerostów w dziedzinie administracji. Może wpływać one z pewnych trudności organizacyjnych, na jakie cierpiała tworząca się administracja miejska. Zagadnienie to będzie jeszcze poruszane w następnym rozdziale w związku z omawianiem rozdzielnika kart żywnościowych we Wrocławiu.

Rychliński nie wydziela w Warszawie grupy t.zw. wolnych zawodów, która we Wrocławiu, u ojców dzieci uczęszczających do szkół powszechnych stanowi 10 % ogółu badanych.

Liczba biernych zawodowo oraz służby domowej stanowi we Wrocławiu bardzo drobne odsetki w porównaniu z przedwojenną Warszawą. Przemiana ta jest prawdopodobnie wynikiem ogólnych zmian w sposobie życia w warunkach obecnych.

Natomiast uderza we Wrocławiu dość znaczna część - 4,6 % mieszkańców ~~z~~, zajmujących się rolnictwem, a właściwie prawdopodobnie ogrodnictwem na terenie miasta. Wiąże się to oczywiście z warunkami życia we Wrocławiu i nadaje mu zupełnie specjalny charakter. W tabeli ogólnej, podającej zawód przedwojenny ojców dzieci, uczęszczających do szkół powszechnych mamy dany podział na pracowników umysłowych i fizycznych. ~~rozważając~~

Rozważając stosunek ilościowy pracowników umysłowych i fizycznych w poszczególnych zawodach widzimy, iż pracownicy fizyczni stanowią mniejszość tylko w następujących zawodach: wśród urzędników, nauczycieli, w handlu, wojsku i w wolnych zawodach.

W pozostałych grupach zatrudnienia ludności pracownicy fizyczni stanowią oczywiście przeważającą większość wśród ogółu pracowników danego zawodu.

Wyniki badań, uzyskanych przez ankietę we Wrocławskich szkołach ^{średnich} tak ogólnokształcących jak i zawodowych nie zostały opracowane tak kompletnie - nie można było mianowicie uwzględnić podziału badanych na pracowników fizycznych i umysłowych - natomiast opracowano ich podział na zawody.

Ogólne wyniki tych badań pokazują pewne przesunięcia zawodowe w stosunku do młodzieży ze szkół powszechnych. Obserwuje się mianowicie wśród rodzin, posyłających dzieci do szkół średnich mniejszą stosunkowo liczbę rodzin robotniczo-rzemieślniczej (stanowią one zaledwie 26,4 % ogółu badanych), oraz mniejszą stosunkowo liczbę wojskowych. Natomiast jeszcze liczniejsza w stosunku do wyników badań ze szkół powszechnych jest grupa urzędników (25,6 % badanych), pracowników komunikacji (15,4 %) oraz wolnych zawodów (10,4 %). Przedstawiciele innych zawodów stanowią niepełne 10 % ogółu ojców młodzieży wrocławskich szkół średnich.

Wyniki badań przeprowadzonych nad kobietami, matkami dzieci uczęszczających do szkół powszechnych są nieporównywalne z poprzednimi.

Przede wszystkim, o ile badani mężczyźni, ojcowie rodzin wrocławskich są w 99 % czynni zawodowo, o tyle kobiety, matki dzieci uczęszczających do szkół powszechnych są tylko w 23,6 % czynne zawodowo, a matki dzieci, uczęszczających do szkół średnich są zaledwie w 21,3 % czynne zawodowo.

Kobiety czynne zawodowo pracują w przeważającej większości w następujących zawodach: w urzędach, szkołach, przemyśle i handlu. 76,4 % względnie 78,3 % kobiet posiadających dzieci w szkołach wrocławskich, to kobiety bierne zawodowo. Przypuszczać jednak należy, że część spośród tych kobiet posiada w obecnych warunkach niestałe zajęcie zarobkowe, których ankietę nie uchwyciła.

3. Zawody obecne mieszkańców miasta Wrocławia w porównaniu z ich wykształceniem.

Dla uwydatnienia cech charakterystycznych struktury zawodowej ludności miasta Wrocławia koniecznym okazało się zestawienie obecnego zawodu mieszkańców badanego miasta z ich wykształceniem tak ogólnym jak i zawodowym.

tabele, które podajemy poniżej są opracowane na podstawie danych uzyskanych przez badania nad rodzinami dzieci uczęszczających do wrocławskich szkół powszechnych.

Zawody obecne	Wykształcenie ojców dzieci uczęszczających do szkół powszechnych													
	niższe		średnie				wyższe		razem		X			
	umysłowi	fizyczni	umysłowi	fizyczni	umysłowi	fizyczni	umysł.	fiz.	umysł. + fiz.					
ilość	%	ilość	%	ilość	%	ilość	%	ilość	%	ilość	ilość			
rolnictwo	-	-	190	98,5	22	91,7	3	1,5	2	8,3	-	-	24	193
przemysł	2	3,7	474	97,0	49	90,7	14	3,0	3	5,6	-	-	54	488
rzemiosło	3	8,0	1135	94,7	34	92,0	63	5,3	-	-	-	-	37	1198
handel	2	1,2	119	88,8	136	82,4	15	11,2	27	16,4	-	-	165	134
komunikacja	2	1,4	436	98,0	130	92,9	9	2,0	8	5,7	-	-	140	445
milicja	2	50,0	42	100,0	2	50,0	-	-	-	-	-	-	4	42
wojsko	61	76,2	45	100,0	-	-	-	-	19	23,8	-	-	80	45
urzędnicy	3	0,4	119	100,0	617	82,6	-	-	127	17,0	-	-	747	119
nauczyciele	-	-	-	-	55	70,5	-	-	23	26,5	-	-	78	-
wolne zawody	1	0,3	108	98,2	121	37,5	2	1,8	201	62,2	-	-	323	110
służba domowa	-	-	3	100	-	-	-	-	1	100,0	-	-	1	3
bierni zawod.	-	-	512	98,3	-	-	6	0,7	10	1,0	-	-	-	528
razem	umysłowi + fizycz.		umysł. + fizycz.		umysł. + fizycz.		umysł. + fizycz.		umysł. + fiz.		umysł. + fiz.			
	3259 = 65,7 %		1278 = 25,8 %		421 = 8,5 %		4958							

-00000-

Zawody obecne	Wykształcenie matek dzieci uczęszczających do szkół powszechnych													
	niższe		średnie				wyższe		razem		X			
	umysłowe	fizyczne	umysłowe	fizyczne	umysłowe	fizyczne	umysł.	fiz.	umysł. + fiz.					
ilość	%	ilość	%	ilość	%	ilość	%	ilość	%	ilość	ilość			
rolnictwo	-	-	24	100	-	-	-	-	-	-	-	-	24	
przemysł	1	100	168	98,8	9	90,0	2	1,2	-	-	-	-	10	170
rzemiosło	1	10,0	265	94,0	9	90,0	17	6,0	-	-	-	-	10	282
handel	1	1,6	91	88,3	60	93,7	12	11,7	3	4,7	-	-	54	103
komunikacja	-	-	19	94,7	6	100	1	5,3	-	-	-	-	6	19
milicja	-	-	2	100,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
wojsko	1	100	1	100,0	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
urzędnicy	1	0,6	32	100,0	142	82,6	-	-	29	16,8	-	-	172	32
nauczycielstwo	-	-	-	-	108	87,1	-	-	16	12,9	-	-	124	-
wolne zawody	-	-	36	87,8	33	54,1	5	12,2	28	45,9	-	-	61	41
służba dom.	-	-	37	94,9	1	100	2	5,1	-	-	-	-	1	39
bierni zawod.	-	-	277	76,2	-	-	846	23,2	-	-	22	0,6	-	3644
	umysłowi + fizycz.		umysł. + fizycz.		umysł. + fizycz.		umysł. + fizycz.		umysł. + fiz.		umysł. + fiz.			
	3455 = 71,9 %		1255 = 26,1 %		98 = 2,0 %		4805							

Dla porównania weźmy pod uwagę dane o wykształceniu mieszkańców Warszawy.¹⁾ Niestety dane te mają stosunkowo mniejszą wartość skutkiem tego, że pochodzą z 19~~39~~²¹ r.

Wykształcenie	nieznane	niższe	średnie	wyższe
ludność Warszawy 1921	22,7	49,4	24,1	3,8
ludność Wrocławia 1948				
mężczyźni	-	65,7	25,8	8,5
kobiety	-	71,9	26,1	2,0

Dane te nie mogą być w pełni porównywalne, chociażby skutkiem wielkiej różnicy czasowej pomiędzy danymi z obu miast. ^{Można} Dzięki temu właśnie przeciętne wykształcenie mieszkańców Wrocławia przedstawia się stosunkowo korzystniej. Dość znaczny odsetek badanych posiada średnie a nawet wyższe wykształcenie.

Gdy się uwzględni podział na pracowników fizycznych i umysłowych możnaby się spodziewać, iż wszyscy pracownicy fizyczni posiadają zaledwie niższe wykształcenie. Zdarzają się ~~nieliczne~~ jednak nieliczne wypadki, gdy ludzie posiadający średnie wykształcenie pracują jednakże fizycznie dla uzyskania lepszych zarobków. W białaniach nad zakładami pracy spotykało się kobiety z średnim wykształceniem (seminarium nauczycielskie), które wolały pracować w fabryce, gdyż płace w ich wyuczonym zawodzie były zbyt niskie. Najwyższy stosunkowo odsetek ludzi z wyższym wykształceniem spotyka się w wolnych zawodach (62,2 %), następnie zaś w nauczycielstwie (już tylko 29,5 %), dalej wśród urzędników państwowych i w handlu.

Wśród pracowników umysłowych przeważają ludzie ze średnim wykształceniem, ale często zdarzają się wypadki pracowników umysłowych, posiadających jedynie niższe wykształcenie.

Ogólnie biorąc ojcowie dzieci uczęszczających do szkół powszechnych w 8,5 % posiadają wyższe wykształcenie, w 24,7 % średnie, reszta zaś przypada na niższe wykształcenie.

Zupełnie inaczej przedstawia się sprawa wykształcenia u matek tych dzieci, uczęszczających do szkół powszechnych. Zaledwie 2 % u ~~księżek~~ kobiet posiada wyższe wykształcenie, 26,1 % średnie, reszta zaś niższe.

Kobiety posiadające wyższe wykształcenie w większości wypadków są czynne zawodowo, pracują one najczęściej w wolnych zawodach, oraz

jako urzędniczki i nauczycielki. z ogólnej liczby kobiet~~ów~~ posiadających wyższe wykształcenie (2 %) tylko 0,6 % t.zn. niespełna 1/3 tych kobiet zajmuje się pracą domową i jest bierna zawodowo.

Ogromna przewaga kobiet ze średnim i niższym wykształceniem jest bierna zawodowo. Przy tym obserwuje się, iż specjalnie niewiele kobiet obciążonych dziećmi pracuje w charakterze służby domowej jest ich zaledwie 1 % wśród ogółu badanych kobiet.

Dane dotyczące wykształcenia rodziców dzieci uczęszczających do szkół powszechnych są stosunkowo jeszcze bardziej niepewne od danych dotyczących ich zawodu. Otóż pomijając już braki i zarzuty pod adresem stopnia reprezentatywności badanej grupy rodziców dzieci szkolnych w stosunku do całej ludności Wrocławia, oraz możliwości powtarzania się pewnych danych, zachodzi tu jeszcze jedna możliwość błędu, którą należy wziąć pod uwagę: Mianowicie dzieci, wypełniające ankietę nieraz podawały wykształcenie rodziców zupełnie inne, niż jest ono w rzeczywistości. Płynie to z poczucia autorytetu starszych, których wiadomości dzieci cenią bardzo wysoko. Dlatego też odpowiedzi dotyczące wykształcenia były przez opracowujących wyniki ankiety porównywane z danymi, dotyczącymi zawodu. W wypadku, gdy dziecko podało zawód ojca np. murarz, a wykształcenie wyższe, nie uwzględniało się tych ostatnich danych. Jednakże pewnością w pewnej liczbie wypadków błędów takich nie dało się uchwycić, i możliwość ich jest stosunkowo znaczna.

4. Ogólna charakterystyka obecnej struktury zawodowej miasta Wrocławia.

Charakterystyka ta nie może być zupełna na podstawie danych uzyskanych dzięki wynikom ankiety, przeprowadzonej wśród młodzieży ze szkół wrocławskich. Wszyscy badani są to jedynie rodzice tej młodzieży. Otóż pomijając inne braki takiego kryterium wyboru trzeba przede wszystkim wziąć pod uwagę fakt, iż rodzice dzieci w szkołach są to, poza nielicznymi wyjątkami, ludzie należący do grup wieku od 30 lat wzwyż.

Ponieważ stwierdzono w badaniach przeprowadzonych w poszczególnych zakładach pracy, iż wśród robotników niewykwalifikowanych przeważają ludzie młodzi pomiędzy 20 a 30 rokiem życia, przypuszczać należy, iż odsetek pracowników przemysłu jest wyższy u mieszkańców miasta Wrocławia czynnych zawodowo, aniżeli to wynikałoby z naszych tabel.

Natomiast stosunkowo bardzo wysoki odsetek urzędników i kolejarzy w naszych tabelach może tłumaczyć się częściowo tym, iż

właśnie w zawodach tych częściej pracują ludzie starsi od 30 lat
wzwyż.

Kompletnych danych o strukturze zawodowej ludności miasta
Wrocławia dostarczy nam dopiero projektowany spis ludności. Jednak-
że, dopóki dane z niego nie będą opracowane, można będzie wynikami
riferowanych tu badań charakteryzować strukturę zawodową miasta.

Obecnie
~~W~~ krótką charakterystykę Wrocławia pod względem układu ilości-
ciowego ludności w poszczególnych zawodach i ich znaczenia w mieś-
cie sformułować możnaby w następujący sposób:

Wrocław wykazuje tendencję rozwojową w kierunku stania się
ośrodkiem przemysłowym regionu. Przy tym większe zakłady przemysło-
we współpracują z małymi zakładami rzemieślniczymi. Rola produkcyj-
na tego miasta w regionie jest więc stosunkowo znaczna.

Wrocław jest również wielkim ośrodkiem administracyjnym, stoli-
cą województwa, oraz ważnym węzłem komunikacyjnym. Posiada więc
zakłady służby publicznej, mające znaczenie dla całego Dolnego Śląs-
ka.

Tę charakterystykę Wrocławia można zrobić na podstawie jego
struktury zawodowej. Ogromna bowiem większość czynnych zawodowo
mieszkańców badanego miasta pracuje w przemyśle, rzemiośle, w służ-
bie publicznej oraz w komunikacji.

B. Przemiany w strukturze zawodowej miasta Wrocławia wywołane
wojną, oraz przesiedleniem ~~nie~~ tej ludności do dużego
miasta.

5. Porównanie zawodów przedwojennych ludności Wrocławia z jej obecnym zatrudnieniem.

Przemiany w strukturze zawodowej ludności obecnego Wrocławia
zbadano przede wszystkim na podstawie materiałów uzyskanych z wroc-
ławskich szkół powszechnych i średnich. Na podstawie tych danych
określić można przedwojenny zawód części mieszkańców Wrocławia,
a mianowicie rodziców młodzieży uczęszczających do wszystkich
szkół wrocławskich.

W dwóch poniżej podanych tabelkach uwzględniono zawód przed-
wojenny ojców dzieci szkolnych, podając go w liczbach bezwzględ-
nych oraz względnych. Cały ten materiał porównano w następnych
tabelach z danymi uzyskanymi ~~z~~ tego samego źródła o powojennym
zawodzie badanych. Te ostatnie dane uwzględnione dla celów porów-
nawczych podane są tylko w liczbach względnych.

Podane poniżej tabelki informują nas o zawodzie ojców dzieci uczęszczających do szkół wrocławskich.

Zawody ojców przed wojną	Dane uzyskane ze szkół powszechnych					
	pracownicy umysłowi		pracownicy fizyczni		Ogółem	
	ilość	%	ilość	%	ilość	%
rolnictwo	37	13,0	248	87,0	285	100,0
przemysł	45	3,7	428	90,3	474	100,0
rzemiosło	126	10,0	1143	90,0	1265	100,0
handel	125	52,5	113	47,5	238	100,0
komunikacja	204	45,1	248	54,9	452	100,0
milicja	8	21,6	29	78,4	37	100,0
wojsko	127	55,9	100	44,1	227	100,0
urzędnicy	584	94,0	37	6,0	621	100,0
nauczycielstwo	88	100,0	-	-	88	100,0
wolne zawody	352	79,0	94	21,0	446	100,0
służba domowa	-	-	1	100,0	1	100,0
	1697	41,0	2441	59,0	4138	100,0

-00000-

Zawody ojców przed wojną	Dane uzyskane ze szkół powszechnych		Dane ze szkół średnich	
	ilość	%	ilość	%
rolnictwo	285	6,9	247	9,4
przemysł	474	11,4	211	8,0
rzemiosło	1269	30,6	516	19,6
handel	238	5,8	136	5,1
komunikacja	452	10,9	370	14,0
milicja	37	0,9	26	1,0
wojsko	227	5,5	137	5,2
urzędnicy	621	15,0	580	22,0
nauczycielstwo	88	2,1	108	4,0
wolne zawody	446	10,8	297	11,3
służba domowa	1	-	3	0,1
	4138	99,9	2631	99,8
bierni zawodowo	6	0,1	4	0,2
razem	1144	100,0	2635	100,0

W podanych poniżej tabelkach uwzględniono porównanie przedwojennego zawodu badanych z ich obecnym zatrudnieniem:

26

Zawody ojców	Dane uzyskane ze szkół powszechnych			
	pracownicy przedwojenne zawody wojenne %	umysłowi przedwojenne zawody powojenne %	pracownicy przedwojenne zawody wojenne %	fizyczni przedwojenne zawody powojenne %
Rolnictwo	13,0	13,5	87,0	86,5
przemysł	9,7	11,6	90,3	88,4
rzemiosło	10,0	18,7	90,0	81,3
handel	52,5	52,9	47,5	47,1
komunikacja	45,1	41,1	54,9	58,9
milicja	21,6	12,8	78,4	87,2
wojsko	55,9	59,3	44,1	40,7
urzędnicy	94,0	89,3	6,0	10,7
nauczycielstwo	100,0	100,0	-	-
wolne zawody	79,0	77,4	21,0	22,9
służba domowa	-	-	100,0	100,0
	41,0	44,6	59,0	55,4

-oo0oo-

Zawody ojców	Dane uzyskane ze szkół powszechnych		Dane uzyskane ze szkół średnich	
	zawody przedwojenne %	zawody powojenne %	zawody przedwojenne %	zawody powojenne %
rolnictwo	6,9	4,6	9,4	7,1
przemysł	11,4	12,2	8,0	8,4
rzemiosło	30,6	28,5	19,6	18,0
handel	5,8	4,2	5,1	6,8
komunikacja	10,9	12,8	14,0	15,4
milicja	0,9	1,1	1,0	1,0
wojsko	5,5	2,9	5,2	1,8
urzędnicy	15,0	19,1	22,0	25,6
nauczycielstwo	2,1	1,7	4,1	3,8
wolne zawody	10,8	9,0	11,3	10,4
służba domowa	-	-	0,1	0,6
razem	99,9	99,1	99,8	98,9
bierni zawodowo	0,1	0,9	0,2	1,1
razem	100,0	100,0	100,0	100,0

Porównując kolejno przemiany zawodowe w poszczególnych zawodach stwierdzić można odrazu, iż przed wojnę stosunkowo większa liczba badanych pracowała w rolnictwie. Dawniej rolnicy stanowili 6,9 % a teraz 4,6 % ogółu badanych. Obserwuje się więc ogólne przesunięcie zarówno pracowników fizycznych jak i umysłowych z rolnictwa do zawodów pozarolniczych.

W przemyśle w połączeniu z rzemiosłem obserwuje się w danych ogólnych nieznaczny odpływ badanych z tego zawodu. Przed wojną pracowało w nim ogółem 42,0 % badanych, obecnie zaś pozostało jedynie 40,7 %.

Natomiast liczba pracowników w handlu i komunikacji zwiększyła się w badanej grupie ludności, ~~za~~ zawody te przyciągnęły pracowników zatrudnionych gdzie indziej. To samo zjawisko obserwuje się również w wolnych zawodach. Przesunięcia te mogły być spowodowane zmianą zawodu już pod czas wojny. Pamiętać przy tym trzeba, iż handel oraz niektóre wolne zawody najlepiej zniszy ciężką prób rentowności i praktyczności w warunkach wojennych.

Następnie obserwuje się dość znaczny odpływ wojskowych do innych zawodów.

Odpływ ten jest również znaczny u nauczycielstwa. Liczba nauczycieli stanowiła bowiem dawniej 2,1 %, a obecnie tylko 1,7 % ogółu badanych.

Natomiast dość wydatnie zwiększyła się liczba urzędników, do administracji przeszli dość licznie badani pracujący przed wojną w innych zawodach. Wśród ogółu badanych urzędnicy państwowi stanowili przed wojną 15,0 %, a obecnie stanowią oni 19,1 % ogółu.

Rozpatrując dane dotyczące przedwojennego zawodu pjców dzieci uczęszczających do szkół średnich i porównując te dane z obecnym zawodem badanych stwierdzono, iż przemiany w strukturze zawodowej idą w tym samym kierunku.

Następuje zawsze dość znaczne przesunięcie do innych zawodów z rolnictwa i z wojska, mniej znaczny zaś odpływ pracowników z przemysłu, nauczycielstwa i wolnych zawodów.

Obserwuje się natomiast przychływ pracowników do innych zawodów: przede wszystkim do pracy w urzędach, a następnie do handlu i komunikacji.

Przewaga przedstawicieli pracowników umysłowych obserwuje się zawsze w tych samych zawodach, a więc wśród urzędników państwowych, nauczycielstwa, wolnych zawodach, a wreszcie w handlu i w służbie wojskowej.

Obok rozważanych powyżej przesunięć horyzontalnych - poziomych

w strukturze zawodowej rozpatrywane tutaj dane ilościowe wskazują również na pewne przysunięcia pionowe. Mianowicie przed wojną ogółem 41,0 % ojców dzieci uczęszczających obecnie do szkół powszechnych pracowało umysłowo, a 59,0 % fizycznie. W chwili obecnej ilość pracowników umysłowych wzrosła o 3,6 %, zaś liczba pracowników fizycznych stanowi już tylko 55,4 %. Przesunięcie to pozwala uchwycić awans społeczny pewnej części badanych mieszkańców Wrocławia w jego aspekcie ilościowym.

Obecnie zajmiemy się rozpatrywaniem tego samego zagadnienia: przesunięć zawodowych w stosunku do zawodu przedwojennego u kobiet.

Rozpatrywane obecnie tabelki określają przewojenny zawód matek dzieci uczęszczających do szkół wrocławskich, następnie zaś dają zestawienie tych danych w liczbach względnych z ich zawodem w chwili obecnej.

27

Zawody matek przed wojną	Dane uzyskane ze szkół powszechnych				Ogółem	
	ilość	%	ilość	%	ilość	%
rolnictwo	4	12,5	28	87,5	32	100,0
przemysł	9	6,6	127	93,4	136	100,0
rzemiosło	40	14,0	245	86,0	285	100,0
handel	36	27,9	93	72,1	129	100,0
komunikacja	2	20,0	8	80,0	10	100,0
milicja	-	-	-	-	-	-
wojsko	1	50,0	1	50,0	2	100,0
urzędnicy	105	65,6	55	34,4	160	100,0
nauczycielstwo	169	100,0	-	-	169	100,0
wolne zawody	29	5,1	540	94,9	569	100,0
służba domowa	-	-	33	100,0	33	100,0
	395	24,0	1142	76,0	1525	100,0

Zawody matek przed wojną	Dane uzyskane ze szkół powszechnych		Dane uzyskane ze szkół średnich	
	ilość	%	ilość	%
rolnictwo	32	0,7	30	0,9
przemysł	136	2,8	201	1,0
rzemiosło	285	5,9	82	2,5
handel	129	2,7	49	1,5
komunikacja	10	0,2	5	0,2
milicja	-	-	-	-
wojsko	2	-	-	-
urzędnicy państw.	160	3,3	87	2,7
nauczycielstwo	169	3,5	147	4,6
wolne zawody	569	11,7	58	1,8
służba domowa	33	0,7	1	-
razem	1525	29,5	490	15,2
bierni zawodowo	3314	68,5	2738	84,8
razem	4839	100,0	3228	100,0

--00000--

Zawody matek	Dane uzyskane ze szkół powszechnych			
	pracownicy umysł. zawody przed- wojenne	pracownicy fizyczni zawody przed- powojenne	pracownicy umysł. zawody przed- wojenne	pracownicy fizyczni zawody przed- powojenne
	%	%	%	%
rolnictwo	12,5	39,0	87,5	61,0
przemysł	65,6	8,2	93,4	91,8
rzemiosło	14,0	3,8	86,0	96,2
handel	27,9	35,8	72,1	64,2
komunikacja	20,0	17,4	80,0	82,6
milicja	-	-	-	100,0
wojsko	50,0	50,0	50,0	50,0
urzędnicy państw.	65,6	94,3	34,4	25,7
nauczycielstwo	100,0	100,0	-	-
wolne zawody	5,1	47,2	94,9	52,8
służba domowa	-	-	100,0	100,0
razem	24,0	37,1	76,0	62,9

Zawody matek	Dane ze szkół powszechnych		Dane ze szkół średnich	
	zawody przed-wojenne %	zawody powojenne %	zawody przed-wojenne %	zawody powojenne %
rolnictwo	0,7	0,5	0,9	0,7
przemysł	2,8	3,5	1,0	1,8
rzemiosło	5,9	6,0	2,5	3,2
handel	2,7	3,3	1,5	2,5
komunikacja	0,2	0,5	0,2	0,4
milicja	-	-	-	-
wojsko	-	-	-	-
urzędnicy państw.	3,3	4,8	2,7	7,0
nauczycielstwo	3,5	2,5	5,6	4,1
wolne zawody	11,7	1,5	1,8	1,9
służba domowa	0,7	1,0	-	0,1
	31 29,5	3 22,6	15,2	21,7
bierni zawodowo	68,5	76,4	84,8	78,3
razem	100,0	100,0	100,0	100,0

Dane ilościowe podane w tabelach wykazują, iż zmiana ~~xxx~~ sposobu życia w warunkach powojennych wywołała znaczne przemiany w strukturze zawodowej kobiet wrocławskich.

Przede wszystkim znacznie ~~stosunkowo~~ liczba matek dzieci uczęszczających do szkół powszechnych pracowała zawodowo przed wojną w porównaniu do stanu obecnego. Przed wojną biernych zawodowo było 68,5 % ogółu badanych kobiet, obecnie jest ich zaś 76,4 %. Zupełnie inaczej przedstawia się ta sprawa u matek dzieci, uczęszczających już do szkół średnich. Otóż kobiety te przed wojną w 84,8 % były bierne zawodowo, natomiast w chwili obecnej 78,3 % ogółu badanych należy nadal do grupy biernych zawodowo, ale 6,5 % ogółu stało się czynnymi zawodowo mieszkańcami miasta.

Te przeciwstawne wyniki uzyskane z obu źródeł nie pozwalają na wysnucie jakichś ogólniejszych wniosków. Zmniejszenie się liczby kobiet pracujących zawodowo wśród matek dzieci uczęszczających do szkół powszechnych można prawdopodobnie wytłumaczyć faktem, iż kobiety te nie mogą pracować obecnie w jakimś zawodzie, ponieważ posiadają one małe dzieci. Z drugiej strony ogromne trudności uzyskania jakiejś pomocy domowej zmuszają przeważnie kobiety posiadające większe rodziny do zajmowania się całym gospodarstwem domowym, co oczywiście uniemożliwia im przeważnie pracę zarobkową.

Natomiast kobiety posiadające dzieci uczęszczające już do szkół średnich łatwiej mogą się oderwać od pracy w domu i dlatego w znacznie większej liczbie pracują zawodowo obecnie, aniżeli przed wojną.

Obserwując u badanych kobiet czynnych zawodowo przesunięcia w strukturze zawodowej obserwuje się na podstawie danych uzyskanych przez badania w szkołach powszechnych i średnich nadwyżkę kobiet w porównaniu ze stanem przedwojennym w następujących zawodach: w przemyśle, handlu i w administracji.

Obserwuje się natomiast odpływ kobiet z nauczycielstwa oraz z wolnych zawodów.

Przewagę kobiet pracujących umysłowo obserwuje się jedynie w dwóch zawodach: w nauczycielstwie i w urzędach.

Rozpatrując przy tym ogólnie dane uzyskane z ankiety przeprowadzonej w szkołach powszechnych stwierdzono, iż w porównaniu z zawodami przedwojennymi obecnie większa ilość kobiet pracuje umysłowo w stosunku do pracownic fizycznych. Mianowicie przed wojną 24 % kobiet pracowało umysłowo, a 76 % fizycznie, obecnie zaś 37,1 % tych samych kobiet pracuje umysłowo, a 62,9 % fizycznie.

Z danych tych wynika, iż równocześnie w strukturze kobiet czynnych zawodowo nastąpiły w porównaniu ze stosunkami przedwojennymi pewne przesunięcia pionowe. Wypadki awansu społecznego następowały u kobiet częściej, aniżeli u mężczyzn. 13,1 % ogółu kobiet awansowało społecznie z pracownic fizycznych na umysłowe. Te pionowe przesunięcia w strukturze zawodowej następowały często drogą dokształcania fachowego na różnych kursach. Ułatwiał je również wielki i często po wojnie obserwowany brak sił wykwalifikowanych.

Dla uchwycenia wszystkich przemian w strukturze zawodowej ludności miasta Wrocławia nie wystarcza porównanie zawodów przedwojennego z powojennym.

Należy stwierdzić również, w jaki sposób przemiany w strukturze zawodowej wywołane warunkami wojennymi wpłynęły na zawód obecny badanej grupy mieszkańców miasta Wrocławia.

6. Zachowanie zawodu oraz jego zmiany u badanych mieszkańców Wrocławia, począwszy od ich zawodu przedwojennego poprzez okres wojenny aż do zawodu obecnego.

Dla okazania przemian w strukturze zawodowej ludności badanego ośrodka terytorialnego przez okres wojenny, wojnę aż do zawodu obecnego posłużymy się tutaj następującą tabelą. Ukazuje ona dane

ilościowe dotyczące tego zagadnienia. Dane te uzyskane przez opracowanie wyników ankiety przeprowadzonej w wrocławskich szkołach powszechnych. Dane ilościowe w liczbach bezwzględnych i względnych dotyczą zawodów ojców dzieci uczęszczających do szkół powszechnych.

Zawody po-wojenne	Zawody po-wojenne	Zawód przedwojenny równy powojennemu		Zawód przedwojenny nierówny powojennemu		Zawód przedwojenny nierówny powojennemu		Zawód przedwojenny nierówny powojennemu		Razem		
		ni-woj. woj. = przedw. woj. = powoj. woj. = powoj. woj. = powoj. woj. = powoj. woj. = powoj.	ilość	%	ilość	%	ilość	%	ilość		%	
rolnictwo	umys.	18	69,2	4	15,4	2	7,7	-	-	2	7,7	26
	fiz.	128	77,1	17	10,2	8	4,8	5	3,1	8	4,8	166
przemysł i rzemiosła	umys.	238	85,3	9	3,2	9	3,2	19	6,8	4	1,5	279
	fiz.	806	57,3	416	29,6	62	4,4	71	5,1	51	3,6	1406
handel	umys.	67	49,3	28	20,6	15	11,0	18	13,2	8	5,9	136
	fiz.	52	43,0	25	20,6	16	13,2	14	11,6	14	11,6	121
komunikac.	umys.	186	85,3	15	6,9	7	3,2	6	2,8	4	1,8	218
	fiz.	165	55,2	46	14,7	40	12,8	38	12,2	23	7,4	312
milicja	umys.	2	33,3	1	16,7	1	16,7	2	33,3	-	-	6
	fiz.	5	12,2	8	19,5	14	34,2	14	34,1	-	-	41
wojsko	umys.	37	52,9	15	21,4	3	4,3	4	5,7	11	15,7	70
	fiz.	12	25,0	7	14,6	15	31,3	9	18,7	5	10,4	48
urzędnicy	umys.	392	55,5	142	20,1	70	9,9	78	11,0	25	3,5	770
	fiz.	19	22,4	5	5,9	33	38,8	24	28,2	4	4,7	85
nauczyciel.	umys.	43	62,3	16	23,2	6	8,7	4	5,8	-	-	69
	fiz.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
wolne zaw.	umys.	241	75,4	56	17,5	10	3,1	8	2,5	5	1,5	320
	fiz.	66	69,5	9	9,5	9	9,5	4	4,2	7	7,3	95
służba dom.	umys.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	fiz.	-	-	1	100,0	-	-	-	-	-	-	1
bierni zaw.	umys.	-	-	6	35,3	3	17,7	8	47,0	-	-	17
	fiz.	-	-	-	-	5	23,8	16	76,2	-	-	21
razem		2477	59,8	826	19,9	328	7,9	342	8,3	171	4,1	4144

Rozpatrując kolejno dane, których dostarcza przytoczona tabela wyróżniamy 5 możliwych przypadków ze względu na zagadnienie przemian zawodowych:

1) Pierwszy wypadek zachodzi wtedy, gdy zawód przedwojenny, wojenny i powojenny badanego jest ten sam.

2) Drugi przypadek zachodzi wtedy, gdy zawód przedwojenny był równy zawodowi obecnemu, natomiast badani pracowali w innym zawodzie podczas wojny.

3) Trzeci wypadek zachodzi wtedy, gdy zawód przedwojenny był różny od tego, który jest przez badanych wykonywany obecnie. Natomiast badani pracowali ~~w~~ podczas wojny w tym samym zawodzie, co przed wojną ~~w~~ i dopiero po wojnie zmienili swe zajęcie.

4) Czwarty przypadek przemian zawodowych zachodzi wtedy, gdy każdy z wykonywanych przez badanego zawodów był różny od poprzedniego, a więc gdy pracował on w zupełnie innych zawodzie przed wojną, podczas wojny i w czasach obecnych.

5) Piąty wreszcie i ostatni przypadek możliwości przemian zawodowych, gdy wojenny zawód badanych był różny od przedwojennego i gdy zostali oni w swoim zawodzie wojennym również po wojnie.

Wyróżniwszy tych pięć możliwości różnych przemian zawodowych zachodzących w ostatnim dziesięcioleciu ~~w~~ u obecnych mieszkańców Wrocławia będziemy rozpatrywać te przemiany w poszczególnych grupach zawodowych, ~~w~~ wychodząc od zawodu powojennego badanych.

Rozpatrując kolejno dane, których dostarczyła przytoczona tabela stwierdzić można, iż spośród zbadanych przedstawicieli rolnictwa i zawodów pokrewnych we Wrocławiu w zawodzie rolniczym pracowało we wszystkich trzech wziętych pod uwagę okresach, a więc tak przed wojną, jak w czasie wojny, oraz w chwili obecnej 69,2 % pracowników umysłowych oraz 77,1 % pracowników fizycznych. Reszta badanych przeszła przez zmiany zawodu. 15,4 % ogółu pracowników umysłowych, oraz 10,2 % wszystkich pracowników fizycznych pracujących w rolnictwie zmieniło ten zawód, gdyż zostali oni ~~z~~ ^{przymuszeni} do tego warunkami wojennymi. Jednak obecnie powrócili oni do zawodu wykonywanego przed wojną. Natomiast 7,7 % pracowników umysłowych i 4,8 % pracowników fizycznych zachowało swój zawód podczas wojny, a ~~w~~ przeszło do innego zawodu dopiero po wojnie. Na koniec zaś 7,7 % pracowników umysłowych i 4,8 % pracowników fizycznych spośród dziesiętnych rolników pochodzi z zawodów nierolniczych i przeszedłszy do rolnictwa podczas wojny utrzymało się w nim również i po wojnie.

Wśród obecnych pracowników umysłowych komunikacji i transportu obserwuje się stosunkowo niewielkie przemiany zawodowe. 85,3 % spośród nich pracowało bez zmian w tym samym zawodzie; reszta zmieniła zawód podczas wojny lub też rozpoczęła pracę w komunikacji dopiero obecnie. Wszystkie te zmiany zawodu u pracowników umysłowych wydają się zupełnie drobne w porównaniu ze zmianami zawodów pracowników fizycznych komunikacji, którzy zaledwie w połowie rekrutują się z przedwojennych pracowników komunikacji. Inni albo zmienili zawód podczas wojny, albo też przed wojną pracowali w jakimś innym.

Dość znaczne przemiany zawodowe obserwuje się u milicji, która w przeważającej liczbie przeszła do tego zawodu dopiero po wojnie. Także obecni wojskowi przechodzili pod tym względem różne koleje losu.

Interesująco przedstawiają się przemiany zawodowe u urzędników państwowych. Pracownicy fizyczni, a więc przede wszystkim woźni w przeważającej liczbie przeszli do tego zawodu dopiero po wojnie. 28,2 % tych badanych zmieniał stale swój zawód przez te wszystkie okresy. Zawód woźnego nie wymaga żadnych kwalifikacji specjalnych i nie jest bardzo uciążliwy, stąd prawdopodobnie wynika tak duży napływ kandydatów, prawdopodobnie ludzi starszych do tego zawodu, w chwili obecnej.

Inaczej przebiegały przemiany zawodowe u pracowników umysłowych czyli u urzędników państwowych i samorządowych. Otóż 55,5 % urzędników pracowało stale w tym zawodzie, 20,1 % przerwało jego wykonywanie jedynie na czas wojny. Reszta zaś obecnych urzędników państwowych nie pracowała w służbie publicznej przed wojną, lecz przeszła do tego zawodu dopiero po wojnie, lub też zaczęła w nim pracować już w czasach obecnych.

Dość znaczna stosunkowo, jak na warunki okupacyjne część nauczycielstwa (62,3 %) pracowała w tym zawodzie bez przerw podczas wojny, zaś 23,2 % spośród nich zmieniło swój zawód tylko na okres wojenny. Tak więc stosunkowo nieznaczna część obecnych nauczycieli zaczęła pracować w tym zawodzie dopiero po wojnie. Już na podstawie poprzednio rozpatrywanych danych ilościowych zwracało się uwagę na niewielki napływ do tego zawodu w chwili obecnej.

Rozpatrując dane dotyczące przedstawicieli wolnych zawodów wśród mieszkańców miasta Wrocławia stwierdzono, iż przeważającą ich liczbą nie zmieniała w ogóle swego zawodu (75,4 % pracowników umysłowych, a 69,5 % pracowników fizycznych). Inni albo zmieniali zawód jedynie w warunkach wojennych, albo też przeszli do tego zawodu jedynie po wojnie.

Tylko nieliczni ojcowie rodzin byli w jednym z rozpatrywanych okresów bierni zawodowo. W większości wypadków byli to zapewne niewykwalifikowani robotnicy.

Omawiając zmiany struktury zawodowej badanej grupy obecnych mieszkańców Wrocławia rozmyślnie na samym końcu zwracamy uwagę na przemiany zachodzące u pracowników przemysłu i handlu. Zawody te dość licznie reprezentowane we Wrocławiu i zarazem odgrywające ważną rolę w każdym większym ośrodku terytorialnym były poddane

również specjalnym badaniom, których wyniki zostaną tutaj kolejno zreferowane. Przy tym jeszcze raz przypominamy, iż dane te dotyczą ojców rodzin, więc przeważnie ludzi od 30 roku życia wzwyż.

Rozpatrując dane dotyczące przemian zawodowych, jakim podlegali obecni pracownicy przemysłu i rzemiosła wrocławskiego można łatwo zauważyć, iż u pracowników umysłowych zmiany te były stosunkowo mniej znaczne. 85,3 % spośród nich pracował stale w tym samym zawodzie, tylko 3,2 % napłynęło do tego zawodu dopiero po wojnie, reszta ich zaś zmieniła zawód jedynie gdy została zmuszona do tego warunkami wojennymi. U robotników przemiany te przebiegały zupełnie inaczej. Tylko 57,3 % spośród ogółu badanych rekrutuje się w tym zawodzie spośród dawnych pracowników przemysłu, 29,6 % uległo przemianom zawodowym tylko na czas wojny, a wreszcie 3,6 % badanych przeszło do tego zawodu podczas wojny i utrzymuje się w nim obecnie. Reszta obecnych pracowników przemysłu przeszła do tego zawodu dopiero po wojnie. Stanowią oni około 9 % ogółu badanych pracowników przemysłu i rzemiosła.

Inaczej przedstawia się sprawa przemian zawodowych w handlu. Otóż zaledwie połowa pracowników umysłowych i 43 % pracowników fizycznych pracowało w tym zawodzie przed wojną zmieniając go na skutek warunków wojennych. Reszta t.j. od 30 - 40 % wszystkich obecnych pracowników handlu tak umysłowych jak i fizycznych przeszła do tego zawodu dopiero w warunkach powojennych.

Ogólnie dane te wskazywałyby, iż istniał w latach 1945-47 dość znaczny napływ pracowników do handlu, natomiast mniejszy znacznie napływ ich do przemysłu z innych gałęzi pracy zawodowej.

7. Pochodzenie pod względem zawodowym oraz przemiany zawodowe u obecnych badanych pracowników przemysłu i rzemiosła oraz handlu we Wrocławiu.

Dane ilościowe podane poprzednio oświetlają lepiej podane poniżej tabelki. Przedstawiają one zmiany zawodowe u ojców dzieci uczęszczających do wrocławskich szkół powszechnych z różnicowaniem na pracowników umysłowych i fizycznych.

Tabelka 1 ukazuje pochodzenie pod względem zawodowym obecnych pracowników przemysłu z rzemiosłem oraz handlu.

Tabelka 2 natomiast wskazuje powojenny zawód tych, którzy przed wojną pracowali w przemyśle i w handlu.

Zawód przed-wojenny badanych	praca-cow-nicy	Zawód powojenny badanych							
		przemysł i rzemiosło umysłowi		fizyczni		handel umysłowi		fizyczni	
		ilość	%	ilość	%	ilość	%	ilość	%
rolnictwo	umysł.	-	-	1	0,1	1	0,7	-	-
	fiz.	10	3,6	44	3,1	-	-	5	4,1
przemysł i rzemiosło	umysł.	48	17,2	-	-	3	22,2	-	-
	fiz.	201	77,2	1277	90,9	1	0,7	19	15,7
handel	umysł.	5	1,8	-	-	95	69,9	-	-
	fiz.	-	-	19	1,3	-	-	77	63,7
komunikacja	umysł.	1	0,37	1	0,1	-	-	-	-
	fiz.	-	-	13	0,9	-	-	77	63,7
milicja	umysł.	-	-	-	-	-	-	-	-
	fiz.	-	-	6	0,4	-	-	4	3,3
wojsko	umysł.	1	0,37	1	0,1	5	3,7	1	0,8
	fiz.	-	-	24	1,7	2	1,5	5	4,1
urzędnicy	umysł.	6	2,1	1	0,1	21	15,4	3	2,5
	fiz.	-	-	8	0,5	-	-	1	0,8
nauczycielstwo	um.	-	-	-	-	2	1,5	-	-
	fiz.	-	-	-	-	-	-	-	-
wolne zawody	umysł.	6	2,1	-	-	-	-	1	0,8
	fiz.	1	0,36	11	0,8	6	4,4	3	2,5
razem		279	100,0	1406	100,0	136	100,0	121	100,0

--00000--

Zawód powojenny badanych	praca-cow-nicy	Zawód przedwojenny badanych							
		przemysł i rzemiosło umysłowi		fizyczni		handel umysłowi		fizyczni	
		ilość	%	ilość	%	ilość	%	ilość	%
rolnictwo	umysł.	-	-	3	0,2	-	-	-	-
	fiz.	-	-	12	0,7	-	-	1	0,9
przemysł i rzemiosło	umysł.	134	77,9	-	-	5	4,0	-	-
	fiz.	-	-	1392	88,7	-	-	19	16,8
handel	umysł.	3	1,7	1	0,1	95	76,0	-	-
	fiz.	-	-	19	1,2	77	63,7	77	68,1
komunikacja	umysł.	2	1,2	-	-	-	-	-	-
	fiz.	-	-	50	3,2	-	-	6	5,3
milicja	umysł.	6	3,5	2	0,1	-	-	-	-
	fiz.	-	-	18	1,1	-	-	1	0,9
wojsko	umysł.	3	1,7	1	0,1	-	-	-	-
	fiz.	-	-	16	1,0	-	-	2	1,8
urzędnicy	umysł.	21	12,2	6	0,4	20	16,0	1	0,9
	fiz.	1	0,6	31	2,0	-	-	5	4,4
nauczyciele	umysł.	-	-	2	0,1	-	-	-	-
	fiz.	-	-	-	-	-	-	-	-
wolne zawody	umysł.	-	-	2	0,1	2	1,6	-	-
	fiz.	-	-	7	0,4	-	-	1	0,9
nierni zaw.		2	1,2	9	0,6	3	2,4	-	-
razem		172	100,0	1571	100,0	125	100,0	113	100,0

Tabelki te ukazują pewne charakterystyczne przemiany w zawodach i na szczeblach pracy zawodowej. Otóż spośród pracowników umysłowych zatrudnionych w przemyśle przed wojną zaledwie 1,2 % pracowało również w przemyśle w charakterze pracowników umysłowych. Natomiast wśród pozostałych obecnych pracowników umysłowych w przemyśle to dawni przedwojenni pracownicy fizyczni tego zawodu; reszta pracowników umysłowych rekrutuje się z dawnych urzędników i przedstawicieli wolnych zawodów oraz rolników. Tak znaczny odsetek dawnych pracowników fizycznych przemysłu lub też rzemieślników dowodzi bardzo liczących wypadków awansu społecznego u tych pracowników. Stali się oni majstrami, wykwalifikowanymi technikami, i w braku sił roboczych przeszli na wyższe stanowiska-pracowników umysłowych fabryki. Tak samo dawni rolnicy, dokształcający się przypuszczalnie na kursach organizowanych w fabryce stali się pracownikami umysłowymi.

Rozpatrując te dane należy stale pamiętać, iż klasyfikacja statystyczna rozdzielająca badanych na pracowników fizycznych i umysłowych może w wielu wypadkach zawodzić.

Obserwując te znaczne przemiany w strukturze zawodowej pracowników przemysłowych nie można zapominać, iż są to ludzie po 30, ojcowie co najmniej dziesięcioletnich dzieci. Przypuszczalnie częstszy awans społeczny następuje w grupach młodych.

Rozpatrując dane dotyczące pochodzenia zawodowego obecnych pracowników fizycznych przemysłu, stwierdzono iż ~~99~~ 90,9 % ~~prax~~ robotników pracowało przed wojną w tym samym zawodzie. Obserwuje się więc bardzo stosunkowo nieznaczny napływ do przemysłu z innych zawodów, przede wszystkim z rolnictwa, handlu u wojska.

Zupełnie inaczej przedstawia się pochodzenie pod względem zawodowym obecnych pracowników w handlu. Otóż spośród pracowników umysłowych 69,9 % zajmowało się handlem już przed wojną, reszta pracowników napływała do tego zawodu przede wszystkim z 15,4 % z urzędów, następnie zaś z wolnych zawodów, z wojska, przemysłu i nauczycielstwa. U pracowników fizycznych 63,7 % spośród nich pracowało w handlu przed wojną, 15,7 % napłynęło z przemysłu, dość znaczna część z zawodów rolniczych ze wsi, reszta zaś ~~w~~ z przedwojennej policji, wojska czy wolnych zawodów.

Z danych tych wynika, iż o ile w przemyśle raczej utrzymali się w wielu wypadkach dawni pracownicy, o tyle handlem zajęli się ludzie nieraz zupełnie nowi w tym zawodzie, nie mający żadnych kwalifikacji zawodowych. Ten stan rzeczy wynikał niewątpliwie ze znacznie lepszych zarobków, jakie można było osiągnąć w handlu,

podczas gdy płace tak w przemyśle, jak i w służbie publicznej były stosunkowo niskie.

Druga tabela ilustruje nam w dalszym ciągu rozważane zjawiska. Dowiadujemy się mianowicie, co się stało z przedwojennymi pracownikami przemysłu i handlu.

Stwierdzono, iż 77,9% ^{przedwojennych} pracowników umysłowych pracuje obecnie w tym samym zawodzie, reszta przeszła przede wszystkim w 12,2% do urzędów, następnie do milicji, wojska, komunikacji i handlu.

Spośród pracowników fizycznych zatrudnionych przed wojną w przemyśle i rzemiośle 88,7% utrzymało się w tym zawodzie, reszta przesunęła się do innych zawodów, przede wszystkim zajęła się handlem.

Natomiast u pracowników zatrudnionych przed wojną w handlu zaledwie 76,0% pozostało w tym zawodzie, reszta zaś przeszła przede wszystkim w 16,0% do urzędów, reszta do przemysłu czy wolnych zawodów.

Ciekawe są przesunięcia w strukturze zawodowej, gdy chodzi o urzędników i pracowników przedsiębiorstw handlowych. Nastąpiła tu pewna wymiana pracowników. Ta sama liczba, która z urzędów przeszła obecnie do handlu, odpłynęła z przedwojennego handlu do obecnych urzędów.

Wszystkie wyżej przytoczone tabele ilustrują pewne przemiany zawodowe, jakie zaszły u badanej grupy mieszkańców Wrocławia na skutek wojny i przesiedlenia.

8. Przemiany zawodowe obserwowane we wrocławskich zakładach pracy.

Dla uzupełnienia ilościowych zestawień, dotyczących przemian w strukturze zawodowej u obecnej ludności miasta Wrocławia, a obejmujących zagadnienie zawodów rodziców dzieci uczęszczających do szkół wrocławskich ważne będzie rozważenie tych zjawisk na podstawie badań we wrocławskich zakładach pracy.

Otóż na podstawie tych badań stwierdzono, iż we wrocławskich zakładach pracy pracuje pięć różnych rodzajów pracowników fizycznych.

a) Przeważającą liczbę pracowników fizycznych każdej fabryki stanowią młodzi pracownicy niewykwalifikowani, w większości wypadków pochodzący ze wsi. Przed wojną, a nieraz i podczas wojny należeli oni do t.zw. potencjalnych rezerw ludnościowych w strukturze zawodowej kraju; byli oni bierni zawodowo z powodu młodego wieku.

We wszystkich zbadanych zakładach pracy robotnicy tego rodzaju stanowili co najmniej 50 % ogółu pracowników fizycznych. Do tej grupy zaliczyć można również zdemobilizowanych młodych wojskowych, którzy także pracują jako robotnicy niewykwalifikowani.

b) Osobno należy zwrócić uwagę na starszych stosunkowo robotników niewykwalifikowanych przemysłu, którzy przybyli masowo z różnych wsi Polski centralnej oraz dawnych województw zachodnich. Stanowili oni rezerwy ludnościowe i przesiedlili się na zachód w poszukiwaniu pracy. Są to nadwyżki ludności polskiej pochodzenia wiejskiego.

c) Następną grupę pracowników we wrocławskich zakładach pracy stanowią ludzie, którzy już kiedyś przed wojną, lub na robotach w Niemczech pracowali w fabryce, jednakże fabryki te były innego typu, aniżeli zakłady pracy, w których pracują oni obecnie. Pracownicy ci nie mając wykształcenia fachowego w branży przemysłowej w której pracują obecnie, znają jednak ogólnie system pracy w fabryce i dzięki temu łatwiej przystosowują się do zmienionego jej typu. Do takich robotników należą również reemigranci z zagranicy przede wszystkim z Francji. Mają oni bardzo dobrą opinię u swych przełożonych. Oto jak ich oceniają fachowcy z Rafinerii Metali: "najporządniejsi pracownicy, to ci z Francji z fabryki gumy. Nauczyli się już na hutników i umieją żyć w fabryce".

d) Następną kategorię pracowników fabrycznych, stanowią niektórzy rzemieślnicy, nieraz nawet pochodzenia wiejskiego. Uważani są w fabryce za fachowców jako ślusarze, tokarze, krawcy czy kowale. Muszą się oni oczywiście podciągać do poziomu pracy w fabryce, ale należą już do sił częściowo wykwalifikowanych.

e) Ostatnią wreszcie, dość zresztą nieliczną grupę pracowników fizycznych fabryk wrocławskich stanowią wykwalifikowani w określonym fachu robotnicy. Nieraz zostali oni przesunięci z ~~tych~~ różnych innych fabryk tej samej branży. Np. część wykwalifikowanych robotników Pafawagu to dawni pracownicy warszawskiej fabryki wagonów Lillpopa, zaś w Rafinerii Metali pewna grupa pracowników pochodzi z fabryk śląskich. Również w M.Z.K. jest około 10 % konduktorów i maszynistów ze Lwowa i z Warszawy. Pewna część wykwalifikowanych pracowników wykształciła się w swym fachu na robotach w Niemczech.

Wysoko wykwalifikowani robotnicy przechodzą do rzędu pracowników umysłowych jako majstrowie, technicy i stanowią oni znaczną część ogólnej liczby pracowników umysłowych we wrocławskich zakładach pracy. Tak więc warunki powojenne ułatwiają

dokształcanie zawodowe umożliwiły dawnym pracownikom umysłowym awans społeczny.

Problem awansu społecznego u pracowników wrocławskich zakładów pracy łatwo zilustrować wywiadami z P.K.P.

Oto przykład udanego awansu społecznego: "Mam w biurze pracownika, który swą karierę zaczął od woźnego, awansował i jest kancelistą i jeszcze przerabia gimnazjum wieczorowe".

Czasem pewne próby awansu społecznego dawnych pracowników nie udawały się mimo braku ludzi. Oto przykład: "Starzy pracownicy bardzo skrzętnie korzystali z możliwości awansu. Byli jednak tacy, którzy nie poradzili. Oto taki przykład: przed wojną był zwrotniczym, konieczne chciało być dyżurnych ruchu, ale kiedy daliśmy mu tę funkcję okazał się mało wydajny. Nie stać go było na komunikatywność z pracownikami, podkpiwali z niego i rezultat taki, że poprosił o dawną pracę. Pewnie, że nie było tak zawsze, ale najczęściej, Rutyna przytępia człowieka." Jest także zrozumiałe, że przystosowywanie się do nowych funkcji zawodowych znacznie łatwiej przebiega u młodych.

Największą rolę w uzyskiwaniu rąk do pracy w przemyśle wrocławskim odgrywało przesuwanie się zespołów ludności rolniczej (przeważnie bezrolnych i małorolnych) do pracy w zawodach pozarolniczych. Biorąc pod uwagę fakt, iż przeważającą liczbę pracowników fabryk wrocławskich stanowią pracownicy niewykwalifikowani pochodzenia wiejskiego trzeba rozpatrzyć proces szkolenia tych ludzi, wdrażania ich do pracy w danym zakładzie.

Materiału do tego zagadnienia dostarczyły przede wszystkim wywiady z majstrami oraz robotnikami fabrycznymi. Oto przykłady takich opisów szkolenia robotników wrocławskich:

W niektórych fabrykach i na kolei organizowało się kursy dla dokształcenia załogi, ale "co to dużo mówić, - było i tak: stary konduktor uczył- gwizdniesz tak - chorągiewką maczniesz tak, - to sygnał taki, - reszta głowa na karku. Dziś wydaje się to zabawne, ale tak było."

"Szkolenie to jest bardzo proste" - objaśnia robotnica fabryki konfekcyjnej. "Można przyjść do nas i nie umieć szyć, tylko trzeba się nauczyć jednej rzeczy np. przyszywać kiesze - nie, - zawsze szyje się potem to samo".

W innej fabryce robotnik opowiada: "Nauczyliśmy się już na hutników. Jeden to nawet pojechał do Jugosławii, aby się nauczyć pracować w miedzi".

Przy tym szkolenie nie zawsze daje poważniejsze rezultaty. "Ci wszyscy, którzy przybyli bezpośrednio ze wsi nie mogą się przyzwyczaić do tej pracy, często ją rzucają, zmieniają i nie zawsze umieją się nauczyć na hutników, zwłaszcza teraz przy konkurencji fachowców".

Na kolei szkolono młodzie starszą np. zdemobilizowanych wojskowych. Za późno już było dla nich zaczynać systematyczną naukę szkolną, więc garnęli się do zawodów, m.i. na kolej. Przy tym poziom ich był bardzo nierówny, niektórzy mieli po kilka klas szkoły średnich, byli zaś i tacy, którzy ledwie ukończyli szkołę powszechną.

Wszędzie obserwuje się znaczną ruchliwość społeczną ludności napływowej, a szczególnie robotników niewykwalifikowanych. Przy tym według danych z wywiadów bardziej ruchliwa ma być ludność pochodzenia miejskiego. Dowodzi tego m.i. określanie ludności pochodzenia wiejskiego jako elementu stosunkowo bardziej stałego. Oto wypowiedź, zasłyszana w jednej z fabryk:

" Ludzie są tu wszystkie ze wsi, bo tu różne pracowali, odeszli i ci zostali ".

Tak chwycona w kilku przykładowych rysach przedstawia się obecna struktura zawodowa u pracowników wrocławskich zakładów pracy. Jest ona niewątpliwie w chwili obecnej wynikiem ogromnych przemian i przesunięć społeczno zawodowych i wymaga bardziej systematycznego zbadania.

9. Pochodzenie społeczne kandydatów na studia wyższe we Wrocławiu.

Na marginesie rozważań nad przemianami struktury zawodowej ludności miasta Wrocławia celowym okazało się również rozpatrzenie pochodzenia społecznego kandydatów na studia wyższe pod względem zawodu ojca.

Dane ilościowe przedstawione w tabelce w liczbach względnych są wynikiem badań nad 3.922 kandydatami na pierwszy rok uniwersytetu i Politechniki we Wrocławiu w r.1947 r. Dane te zestawiono z danymi co do pochodzenia społecznego studentów Uniwersytetu Warszawskiego w r.1931. ¹⁾

1) Rychliński "Warszawa jako stolica Polski", Warszawa 1936 str.158.

Zawody	Dane o pochodzeniu społecznym studentów Warszawy w r. 1931	Dane o pochodzeniu społecznym kandydatów na studia wyższe we Wrocławiu w r. 1947.
rolnictwo	12,7	22,8
przemysł	15,1	18,5
handel	15,3	3,4
komunikacja	9,5	x)
służba publiczna	17,7	45,6
inne zawody	25,0	9,7

uwaga: x) Rubryka komunikacji nie była uwzględniona w badaniach nad pochodzeniem społecznym kandydatów na studia wyższe, ilość studentów pochodząca z tego zawodu mieści się w rubryce służby publicznej i w innych zawodach.

Rozpatrując porównawczo wyniki tych badań stwierdzić można znaczny wzrost liczby dzieci chłopów i robotników wśród kandydatów na studia wyższe w związku ze stanem przedwojennym. Niesłychanie wzrosła również liczba badanych, których ojcowie pracują w służbie publicznej. Wzrost liczby studiujących o wyżej wymienionym pochodzeniu społecznym odbył się kosztem liczby dzieci pracowników handlu oraz innych zawodów.

Ugólnie wypada stwierdzić, że dobór obecnych studentów uniwersytetu pod względem ich pochodzenia środowiskowego (społeczno-zawodowej przynależności ich rodzin) wykazuje w porównaniu z przedwojennymi stosunkami większe zbliżenie do ogólnej struktury zawodowej ludności badanego miasta uniwersyteckiego oraz całego regionu.

10. Ogólna charakterystyka przemian zawodowych u ludności miasta Wrocławia

Przemiany zawodowe u ludności miasta Wrocławia wywołane zostały wojną oraz przesiedleniem na Ziemię Zachodnie. Przy tym przesiedlenie to ~~posuwało~~ przesunęło poważną część ludności pochodzenia wiejskiego i małomiejskiego do dużego miasta. W związku z tym najbardziej masowe zjawiska przemian zawodowych dotyczą przesuwania się ludności pochodzenia rolniczego do wszelkich zawodów pozarolniczych tak produkcyjnych jak i usługowych, jakich wymaga życie w dużej mieście.

Ludność rolnicza najbardziej masowo przesunęła się we Wrocławiu do wielkiego przemysłu, - rozpoczęła pracę w fabry-

kach. Rozważane uprzednio wyniki badań we wrocławskich zakładach pracy ilustrują to zagadnienie szkolenia i przystosowania do pracy w przemyśle masy robotników niewykwalifikowanych. Mosowosci tego zjawiska nie zdołały uchwycić wyniki przemian zawodowych, opracowanych na podstawie ankiety szkolnej. Tłumaczy się to strukturą demograficzną grupy ludności zatrudnione w przemyśle. Tworzą ją bowiem w znacznej części ludzie młodzi pomiędzy 20 a 30 rokiem życia.

Rozpatrując dane, dotyczące przemian zawodowych, które wywołał dopływ pracowników do przemysłu i rzemiosła stwierdza się przede wszystkim, iż dopływa element pracowników młodych. Dane dotyczące pracowników starszych zatrudnionych w przemyśle wykazują raczej istnienie nieznacznego odpływu i przesunięć do innych zawodów.

Pewna część ~~tej~~ ludności napływowej pochodzenia wiejskiego i małopolskiego przesuwająca się do innych zawodów, np. do t.zw. "inicjatywy prywatnej" (drobny przemysł i handel) zakładając różne kioski i sklepy spożywcze. Właściciele pochodzący bezpośrednio ze wsi dobrze sobie radzą z handlem; wojna była zresztą dobrą szkołą pod tym względem. Także i kontakty ze wsiami podwrocławskimi są bardzo bliskie. Można by przytoczyć wiele przykładów właścicieli sklepów spożywczych, pochodzących ze wsi.

Inni pracują jako rzemieślnicy. Przy tym obserwuje się zjawisko przesuwania się wykwalifikowanych rzemieślników do innych zawodów nie wymagających tak ciężkiej pracy. Np. murarz pracujący obecnie jako kolporter Słowa Polskiego, czy szewc pracujący jako woźny. Zjawisko to można sobie wytłumaczyć częściowo większą atrakcyjnością lżejszej pracy. Z drugiej zaś strony wiejscy rzemieślnicy widocznie nie wytrzymali nieraz konkurencji z fachowcami miasta i dlatego usunęli się do innych zawodów.

Oprócz tej części rzemieślników i kupców należy wspomnieć o dość znacznej we Wrocławiu grupie ogrodników i drobnych rolników (4,6 % ogółu badanych mieszkańców) pracujących w dzielnicach willowych lub na wsi podwrocławskiej. Czasem łączą oni pracę w ogrodzie z jakąś posesją, rzemiosłem lub prowadzeniem sklepiku. Istnieją również zawodowi ogrodnicy. Na peryferiach miasta znajdują się także żółpnie wiejskie gospodarstwa hodujące cały inwentarz. Nie można jednak zapominać, że administracyjny obszar Wrocławia obejmuje znaczną liczbę wsi, np. obwód VIII oprócz Leśnicy obejmuje

wiele wsi okolicznych.

Natomiast obserwując przemiany w strukturze zawodowej mieszkańców Wrocławia stwierdzić łatwo dość znaczny przypływ pracowników do komunikacji. Z przytoczonych wywiadów zorientować się można łatwo, jaki element ludnościowy napłynął do tego zawodu i jak odbywa się szkolenie.

Stosunkowo dość znaczny napływ ludności obserwuje się również w handlu. To zjawisko wywołane jest warunkami powojennymi nieraz pewnymi przyzwyczajeniami do pracy w tym zawodzie. Napływ ten obecnie już prawdopodobnie ustał.

Rozpatrując przemiany zawodowe u pracowników umysłowych obserwuje się dość znaczny odpływ pracowników z zawodu nauczycielskiego.

Natomiast stwierdzono ogromny przypływ do służby publicznej w znaczeniu pracy w urzędach. Uderza on we wszystkich danych ilościowych o przemianach zawodowych w mieście. Wrocław jest niezaprzeczenie miastem urzędniczym, ma on bardzo rozbudowaną sieć administracyjną, sam Zarząd Miejski zatrudnia znaczną liczbę pracowników. Ta warstwa urzędniczo-inteligencka wysyła swe dzieci do szkół stosunkowo w bardzo znacznej liczbie, co obserwuje się z danych dotyczących rodzin młodzieży z wszystkich szkół ze studiami wyższymi włącznie.

Przemiany zawodowe, dotyczące pracowników zatrudnionych obecnie w wojsku i milicji są dość znaczne, nieraz zupełnie zmienił się skład pracowników w tych zawodach w stosunku do czasów przedwojennych.

Gdy chodzi o ~~zawody specjalnie robiące~~ ^{kobiety}, obserwuje się dość znaczną część ~~w~~ matek rodzin, które są bierne zawodowo, trudnią się jedynie pracą w domu lub zarobkują sposobami nieuchwytnymi dla ankiety.

Na podstawie badań w zakładach pracy stwierdzono odpływ kandydatek ze służby domowej. U wszystkich dziewcząt, nawet pochodzenia wiejskiego obserwuje się ogromną niechęć do pracy w charakterze służby domowej. Znaczna część obecnych pracownic fabrycznych została sprowadzona do Wrocławia w charakterze służących. Ale gdy rozejrzały się one w stosunkach, przeszły do fabryk. Praca ~~w~~ nich jest bardziej atrakcyjna, pozostawia więcej swobody i wolnego czasu.

Rozpatrując obecną strukturę zawodową badanej grupy mieszkańców Wrocławia stwierdzono, iż jest ona wynikiem znacznych przemian zawodowych we wszystkich rodzajach zatrudnienia.

Przemiany zawodowe zostały spowodowane:

- a) koniecznościami wojennymi, warunkami życia i zarobkowania podczas okupacji, gdyż przeżycia wojenne przyzwyczyły ludzi do częstych zmian sytuacji życiowych,
- b) przesiedleniem przeważnej części ludności ze wsi lub mniejszych miast do dużego miasta, jakim jest Wrocław. Przystosowanie się tej ludności do życia w dużym mieście wymagało od niej przejścia do innych zawodów tak produkcyjnych jak i usługowych.

Badając przemiany zawodowe u różnych grup mieszkańców Wrocławia obserwuje się, iż płynność i łatwość przemian u ludności pracującej w różnych zawodach jest znacznie większą u pracowników fizycznych niż u umysłowych. Zjawisko to łatwo zresztą wytłumaczyć dłuższym przygotowaniem się do pracy zawodowej wszystkich pracowników umysłowych mniej lub więcej wykwalifikowanych.

Do pracowników fizycznych należy we Wrocławiu znaczna część ludności przyjezdnej pochodzenia wiejskiego i małomiasteczkowego, która nie mając żadnych kwalifikacji zawodowych, łatwo zmienia swój rodzaj pracy.

Zaobserwowana w chwili obecnej płynność i ruchliwość ludności napływowej we Wrocławiu prawdopodobnie powoli ustaje w miarę stabilizacji stosunków, szkolenia zawodowego w szkołach i zakładach pracy, oraz wzrastających wymagań, co do kwalifikacji zawodowych pracowników w normalnych warunkach życia.

VI. Tworzenie się więzi społeczno-przestrzennej u ludności miasta Wrocławia.

a) Wstęp historyczny.

1) Rozważania ogólne.

Jednym z najpoważniejszych zagadnień w badaniach nad skupianiem się ludności w pewnych ośrodkach terytorialnych jest uchwycenie w nich więzi społeczno-przestrzennej. Terminu tego nie należy pojmować zbyt abstrakcyjnie. Nie chodzi tu bowiem o jakieś ogólne psychiczne przeżycia mieszkańców, lecz o związki pozostające w stałej korelacji z rozmieszczeniem i ruchami ludności danego ośrodka terytorialnego.

Badanie ~~środowiska~~ ^{więzi} społeczno-przestrzennej w mieście uwzględnia przede wszystkim ośrodki ^{skupienia} ~~zgrupowania~~ tej ludności, takiej jak targi, szkoły, kościoły, czy instytucje publiczne. Następnie chodzi w tych badaniach również o charakterystykę poszczególnych dzielnic, zawierające różne typy mieszkań, ze względu na ich skład ludnościowy.

Wreszcie dla uchwycenia więzi społeczno-przestrzennej pomiędzy różnymi dzielnicami miasta konieczna jest analiza codziennego i świętecznego ruchu ludności, przede wszystkim zaś jej dojazdów codziennych do miejsc pracy.

Z zagadnieniami wymienionymi obecnie należałoby się zająć przy analizie więzi społeczno-przestrzennej każdego większego skupienia ludności.

W pracy o obecnym Wrocławiu, mieście posiadającym prawie dziesięciowieczne tradycje historyczne musiano rozważyć pomocniczo cały szereg innych zagadnień.

Jak już wspomniano w dziejach Wrocławia nastąpiła w 1946 r. poważna przerwa. Przerwa ta została spowodowana z jednej strony czynnikami ściśle mechanicznymi, a mianowicie zniszczeniem miasta prawie w 65 % na skutek działań wojennych. Z drugiej zaś strony w przerwaniu ciągłości życiowej odgrywał rolę czynnik jeszcze poważniejszy - duże miasto kilkuset tysięcy zmieniło niemal że zupełnie swój skład ludnościowy w ciągu ostatnich lat i zostało jako skupienie ludzkie odbudowane z zesposzłów ludności napływowej.

Obok krótkiego przedstawienia rozwoju przestrzennego miasta Wrocławia w jego aspekcie historycznym okazała się konieczna charakterystyka obecnego stanu ludnościowego. Także w badaniach nad poszczególnymi obwodami i dzielnicami miasta trzeba było ogólnie uwzględnić skład ludności, która do nich napłynęła i określić jej pochodzenie.

Przy tym stwierdzić jednak trzeba, iż wszystkie te zagadnienia społeczno-przestrzenne, tak istotne dla charakterystyki miasta, mogły być w obecnym okresie badań uwzględnione jedynie w granicach częściowych i niedostatecznych materiałów, który udało się zebrać i opracować. Dlatego wyniki tych badań muszą być referowane z największą ostrożnością i nie można z nich wyciągać zbyt pośpiesznie wniosków ogólnych.

Wszystkie referowane tutaj wyniki i wnioski możnatraktować jedynie jako próbę charakterystyki istotnych problemów, które będą mogły być opracowane obszerniej i uwzględnione szerzej w dalszym etapie badań nad tym wielkim ośrodkiem wszelkich przemian społecznych, jakim jest dzisiejszym Wrocław.

2. Rozwój przestrzenny miasta Wrocławia w jego aspekcie historycznym.

Założenie słowiańskiej osady na miejscu dzisiejszego Wrocławia nastąpiło jakoby w pierwszej połowie X w., jednakże pierwszą pewną wiadomość o istnieniu takiego osiedla daje biskup wrocławski Thietmar około r. 1000. Wrocław był więc wtedy większą osadą, siedzibą biskupa. Położony był on w tym czasie na małym obszarze lewego brzegu starej Odry oraz na wyspach. ¹⁾

Intenzywniejsza rozbudowa Wrocławia nastąpiła dopiero po najeździe ~~W~~ Mongołów w 1241 r., w czasie którego część miasta została spalona. Odbudowę zajął się więc m.i. Bolesław, syn Henryka Pobożnego ²⁾.

1) Pfffelstein M., Lokal-Statistik der Stadt Breslau, 1866, str. 1

2) Müller E., Die Altstadt von Breslau, Breslau 1931, str. 78

Wkrótce po pożarze rozpoczęto odbudowę lewobrzeżnej części Wrocławia; powstaje tam plac handlowy, zwany Nowym Targiem. Następnie miasta rozbudowuje się dalej, posiadając tak wyraźny w miastach budowanych w średniowieczu układ szachownicowy. Powstaje nowy plac handlowy, obecny rynek wraz z przyległym placem zwany Polskim Targiem, na którym sprzedawano m.i. sól z Wieliczki, dlatego później został nazwany ~~z~~ Placem Solnym.¹⁾ Wrocław już był wtedy poważnym ośrodkiem handlowym całego regionu.

Już w końcu XIII w. obszar miasta graniczy na północy z Odrą. Poza tym zaś granice średniowiecznego Wrocławia stanowią mury, wały i fosy obronne budowane w ciągu wieków. Na miejscu tych fos istnieją obecnie kanały Odry i ulice określane nazwami Podwali (Mikołajskie, Swidnickie, Oławskie).

W ciągu następnych wieków obszar miasta ulega jedynie niewielkim rozszerzeniom. Utrudniają je umacniane ciągle fortyfikacje zburzone dopiero przez Francuzów w r. 1807.²⁾ Jak inne miasta średniowieczne ówczesny Wrocław dusił się w zamkniętych murach bez poważniejszych możliwości rozwoju. Do 1327 r. rozbudowana została niewielka część miasta, położona na wschód od Placu Tragowego (obecnego Placu Nankiera). Następnie już w XVII w. zostają przyłączone do obszaru miasta niewielkie grupy domów, położone już za murami obronnymi. Dopiero w samym końcu XVIII w. teren miasta rozszerza się, następuje jego ^{dalsza} rozbudowa. Przybywają narazie niewielkie przestrzenie, okalające dawny średniowieczny obszar miasta obronnego.³⁾ ←

Od początku XIX w. następuje stałe powiększanie się obszaru miasta i jego rozbudowa. Przy tym miasto rozszerza się stale w kierunkach promienistych, a dawny średniowieczny rynek i zabytkowa część miasta pozostaje jako centrum. Przestrzenie zielone nabierają coraz większego znaczenia dzięki zwiększającej się poważnie liczbie i wzrastającym zagęszczeniu ludności miasta. Np. Park Szczytnicki jako teren podmiejskich wycieczek odgrywał rolę już w pierwszej połowie XVIII w.⁴⁾

*Postępuję
szybciej*

1) Müller E., Die Altstadt von Breslau, Breslau 1931, str. 79

2) Siedlung und Stadtgeschichte I, Breslau 1926, str. 6

3) Müller E., Die Altstadt von Breslau, Breslau 1931

4) J. Herold, Von Scheidnitz, Breslau 1917, str. 10

W 1808 r. przyłączono do Wrocławia cały szereg nowych przedmieść, obecnych dzielnic miasta. Mianowicie w kierunku północnym miasta objęło obecnie cały obecny obwód III z największą ulicą Stalina i dworcem Nadodrze. W kierunku wschodni przybyła cała nowa dzielnica sięgająca aż do obecnego Pl. Grunwaldzkiego oraz południowo-wschodnia część obecnego obwodu III. W kierunku południowym obszar miasta nie uległ jeszcze w tym czasie znacznieszemu rozszerzeniu, przybyła natomiast zachodnia część miasta (część obecnego obwodu IV).

Tak gwałtowna rozbudowa miasta, przybywanie coraz to nowych dzielnic spowodowane zostało w pierwszym rzędzie przemianami gospodarczymi.

Miasto stało się bowiem poważnym centrum komunikacyjnym (pierwsza kolej we Wrocławiu została zbudowana w 1842 r.). ^{staje się} Zrazem ~~jest~~ ono poważnym ~~o~~ ośrodkiem przemysłowym całego regionu. W ciągu XIX w. liczba fabryk ustawicznie wzrasta. ¹⁾

Przemiany te wywołały potrzebę nowych ^{przeź to} roboczych, a co zatem idzie spowodowały ustawiczny wzrost liczby ludności w mieście, ~~co znow~~ ^a doprowadziło do konieczności dalszej jego rozbudowy.

Dalsze rozszerzenie się administracyjnej części miasta, łączący się jak najściślej z jego rozbudową nastąpiło w r. 1868. Wówczas została przyłączona do obszaru miasta jego część stanowiąca obecnie Pl. Grunwaldzki wraz z okolicami. Ta dzielnica miasta została w badaniach naszych określona jako obwód II b. Dalej weszły również w skład miasta Szczytniki i Dąbie z części obecnego Sępolna. W tym samym roku została przyłączona do Wrocławia południowa dzielnica miasta, sięgająca poza obecny Pl. Powstańców Śląskich.

Dalsze rozszerzenie obszaru miasta nastąpiło w latach ~~1885x~~ 1895 - 1897, kiedy w związku z rozbudową przemysłu została przyłączona do Wrocławia zachodnia dzielnica miasta fabryczno-przemysłowa, oraz południowa dzielnica miasta, dzisiejsze Krzyki. W r. 1899 obszar miasta rozszerza się nieznacznie w kierunku południowo-wschodnim.

Dalsze ^{złowid} poważniejsze zmiany nastąpiły w latach 1903-4, kiedy to przybywa miastu dalsza północna część Sępolna, Zalesie

1) Siedlung und Stadtgeschichte I, Breslau 1926, str. 7-9.

i znaczniejsza, mniej gęsto zabudowane obszary w południowo-
-~~zachodniej~~^{WS} części miasta.

Dopiero w 1911 r. została przyłączona do Wrocławia południowo - zachodnia część miasta, obecnie Grabiszyn. Od 1919 r. rozpoczęła się budowa osiedli robotniczych w formie dużych 1) bloków mieszkalnych przede wszystkim na Sępolnie i Popowicach. Takie bloki mieszkalne powstają również w różnych innych dzielnicach miasta np. przy ul. Piastowskiej. W związku z tą rozbudową rozszerza się w 1927 r. obecna dzielnica Sępolno.

~~Następnie zaś~~ ^{po raz ostatni} w 1928 r. miasto rozszerza znacznie swój obszar administracyjny, tak iż pozostaje on bez zmiany do chwili obecnej. Miasto obejmuje w tym czasie następujące nowe dzielnice: na południowo-wschód od centrum miasta przybywają wsie na lewym brzegu Odry Ciążyn oraz Biskupin. Dalej zostaje przyłączona do miasta obecna dzielnice Zacisze, Swojec, Kowale, Psie Pole; Karłowice, Różanka, oraz cały obwód VIII z miastem Lęśnicą w zachodniej części miasta.²⁾

Od 1928 r. Wrocław rozbudowuje się w dalszym ciągu, przybywa cały szereg bloków robotniczych z ogródkami, oraz pięknych willi, otoczonych zielenią w wielu dzielnicach miasta.

Ten rozwój przestrzenny - rozbudowę Wrocławia przerwała wojna, a ogromne zniszczenia, ~~poważna przerwa w dalszym jego rozwoju nastąpiła~~ w r. 1945. *wysunęły problem odbudowy*

3. Charakterystyka poszczególnych mieszkalnych dzielnic miasta w chwili obecnej (ze względu na rodzaj mieszkań).

Wrocław został w 1945 r. zniszczony prawie w 65 %. Takim znają go już wszyscy obecni jego mieszkańcy, którzy mając stale przed oczyma jego ruiny patrzą z podziwem na odbudowujące się powoli gmachy, na piękno parków, przestrzeni zielonych - jedynych świadectw dawnej jego świetności.

Obecnie można rozpatrywać i charakteryzować poszczególne dzielnice miasta jedynie mając stale przed oczyma obszary jego

1) Siedlung und Stadtplanung in Schlesien, I. Breslau 1926, str. 27-34.

2) E. Müller, Die Altstadt von Breslau, Breslau 1931,
Stein Rudolf, Die Siedlungsgeschichte Breslaus bis 1263
(Beiträge zur Geschichte der Stadt Breslau, Heft I, Breslau
1935.

Schmude Albert, Breslau ihre Heimatkunde, Breslau 1921
Breslau Lage, Natur und Entwicklung, Breslau 1901.

zniszczeń.

Pierwszy plan Wrocławia dokonany w obecnych badaniach przedstawia, bardzo zresztą niedokładnie i w przybliżeniu obszary zniszczeń oraz tereny mieszkalne tego miasta. Dokładniejsze, bardzo precyzyjne plany dotyczące tego zagadnienia zostały wykonane w biurze Planu Wrocławia. Plan przedstawiony obecnie ma na celu zorientować nas ogólnie w położeniu dzielnic miasta mniej zniszczonych, dlatego pomocniczo uwzględniono podział na obwody.

Rozpoczynając nasze rozważania od centrum miasta, które jest zarazem średniowieczną częścią zabytkową ^{możemy} łatwo się zorientować, iż zniszczenia obejmują ^{13.17} tak znaczną część przestrzeni zabudowanej, iż tylko niewielka ilość gmachów, przede wszystkim instytucji publicznych i sklepów oraz kompleks fabryk konfecznej na ul. Ruskiej i Rzeźniczej ~~z~~ udało się w zupełności wyremontować.

Szukając dalej niezniszczonych obszarów mieszkalnych stwierdzono, iż znajdują się one stosunkowo daleko od centrum miasta i zostały przeważnie włączone do jego obszaru dopiero w końcu XIX i początku XX w. Niemal całkowicie zniszczona została południowo-zachodnia dzielnica miasta, zbudowana w drugiej połowie XIX w. i położona stosunkowo niedaleko centrum. Mocno ucierpiała również nowa dzielnica - Popowice.

Z dzielnic starych, położonych stosunkowo blisko śródmieścia ocalała częściowo część miasta określona na planie jako obwód II. Została ona przyłączona do Wrocławia w 1808 r., rozbudowała się zaś w początkach XIX w. Większość mieszkań, znajdujących się w tej dzielnicy jest typu XIX-wiecznych kamienic czynszowych, w których miała się zmieścić jak największa liczba lokatorów. Dołączywszy do tego znaczne zniszczenia poszczególnych domów, trzeba stwierdzić, iż ludzie mieszkający w tej dzielnicy mają nieraz dość ciężkie warunki mieszkaniowe z punktu widzenia nowoczesnych wymogów higieny. Te same uwagi odnoszą się do części mieszkań, leżących w obwodzie I (okolice Dworca Głównego) oraz części ^{obwodu III i IV} położone bliżej śródmieścia.

^{Wyskoków} reszta dzielnic obecnie mieszkalnych jest położona raczej na peryferiach miasta, nieraz przy końcowych przystankach różnych linii tramwajowych. Dla najogólniejszej charakterystyki możnaby odróżnić w tych dzielnicach dwa typy mieszkań: wielkie

bloki i jedno- lub kilkurodzinne wille. Wszystkie te dzielnice charakteryzują się stosunkowo lepszymi urządzeniami technicznymi i otoczone są zielenią w przeciwieństwie do mieszkań, położonych w zniszczonym ~~przekaz~~ ^{śródmieściu} śródmieściu.

W badaniach nad zagadnieniami społeczno-przestrzennymi we Wrocławiu musiano przyjąć administracyjny podział miasta na 8 obwodów. Jednakże podział ten nie uwzględnia w pewnych wypadkach zupełnie charakteru poszczególnych dzielnic. Dlatego dla uzupełnienia i przynajmniej częściowego usunięcia tych trudności podzielono w części przytoczonych planów obwody I, II i III na 2 części a i b.

Część a obwodu I, to zabudowane gęsto i zniszczone śródmieście, podczas, gdy część b obejmuje przedmieścia i wsie podwrocławskie jak np. Opatowice. Oczywiście zupełnie inny jest charakter tych obu dzielnic.

Część a obwodu II została zabudowana w początkach XIX w. a więc jest znacznie starsza od dzielnicy obejmujące okolice Pl. Grunwaldzkiego. ^{ta okolica} Dzielnica ~~ta~~ przyłączona została do Wrocławia w r. 1868, rozbudowywała się więc później i posiada już bardziej nowoczesne urządzenia. Także i obwód III podzielony został na dwie części a i b. Dzielnica a, to część śródmieścia, okolice Dworca Głównego bardzo gęsto zabudowane i zaludnione. Natomiast część b tego obwodu to wyburzona południowa część miasta oraz zabudowane dzielnice na jego peryferiach jak Krzyki i Tarnogaj, o zupełnie innym charakterze mieszkań.

Inne obwody obejmują już bardziej jednolite części miasta. Obwód IV to zniszczona część śródmieścia, Grabiszyn, osiedla Pafawagu, a dalej właściwie już wsie jak Muchobór, Gądawa i zniszczone Popowice aż do Pilczyc. W całym tym obwodzie znajduje się dość dużo osiedli złożonych częściowo z dużych bloków otoczonych ogródkami.

Obwód V to piękne i mało zniszczone dzielnice willowe: Biskupin, Sępolno, Zacisze i Zalesie. Podobny charakter mieszkań ma częściowo obwód VI, który obejmuje Karłowice, Różankę i Osobowice.

Obwód VII obejmuje już zupełne peryferie miasta, osady Swojec i Kowale, oraz Psie Pole, a obwód VIII sięga aż do miasta Leśnicy i ma przeważnie wiejski charakter.

Nie rozporządzamy w chwili obecnej najnowszymi danymi liczbowymi dotyczącymi przeciętnej ilości osób wypadającej na mieszkanie ~~we Wrocławiu~~ we Wrocławiu. Jednakże rozpatrzenie materiałów ilustrujących pod tym względem stan przedwojenny ułatwia nam

orientację w przypuszczalnie istniejący stanie rzeczy w chwili obecnej.

Otóż w 1916 r. przed intensywniejszą rozbudową Wrocławia jakość mieszkań w tym mieście przedstawiała się następująco:

- 456 ^{0,4} mieszkań jednoizbowych nieogrzewanych, *a poza tym*
- 15 % ogrzewanych mieszkań jednoizbowych bez kuchni
- 30 % " " " z kuchnią
- 28 % " " dwuizbowych " "
- 21 % " " 3-4 izbowych 1)
- 5,6 " " 5 lub więcej izbowych.

Ten stan rzeczy uległ znacznej poprawie. Do 1939 r. rozbudowały się nieistniejące jeszcze w 1916 r. bloki osiedli robotniczych i całe dzielnice willowe.

W 1927 r. na jedno mieszkanie przypadało 3,5 osoby, na jedną izbę 1,1 osoby, w 1939 r. na jedno mieszkanie przypadało 3,1 osoby, a na jedną izbę ~~wy~~ 1,0 osoby, według zaś obliczeń ze spisu ludności na Ziemiach Odzyskanych w r. 1946 na jedno mieszkanie przypadało 3,5 osoby, zaś na jedną izbę 1,3 osoby. 2)

Z danych tych wynika, iż sytuacja mieszkaniowa była we Wrocławiu w 1946 r. gorsza niż w przedwojennych stosunkach niemieckich, *V Niemniej wiemy skąd się wzięła ona* lepsza jednak znacznie, niż w innych miastach Polski, a szczególnie w Warszawie.

Przy tym z mapy zniszczeń wynika, iż najbardziej zrujnowane zostały dzielnice budowane w XIX w., a stosunkowo mniej zniszczone dzielnice nowe, budowane po 1916 r. o większych i bardziej nowoczesnych typach mieszkań. Dzięki temu pewna część ludności osadniczej znalazła we Wrocławiu mieszkania stosunkowo lepsze niż w poprzednim miejscu pobytu.

4. Zaludnianie poszczególnych dzielnic miasta w powiązaniu z rozwojem linii tramwajowych.

Rozważając zagadnienia mieszkaniowe w obecnym zniszczonym Wrocławiu nie można zapominać, iż jest to miasto, które powstało wyłącznie niemal z ludności napływowej. Ludność ta przyjeżdżając do Wrocławia szukała pracy i mieszkania. napotykała ona przede wszystkim na liczne trudności komunikacyjne w tym mieście

1) Siedlung und Stadtplanung in Schlesien, I, Braslau 1926

2) Andrzejewski, Zagadnienia mieszkaniowe na Ziemiach Odzyskanych, Kraków 1946, Biuro Studiów Osadniczo-Przesiedleńczych, str. 134.

o wielkich wyburzonych przestrzeniach. Zaludnianie się poszczególnych dzielnic Wrocławia dokonywało się pod hasłem "gdzie tramwaj, tam osadnik". Dlatego kolejności zaludniania się pewnych dzielnic Wrocławia nie można rozpatrywać, nie mając przed oczami rozwijającej się komunikacji tramwajowej oraz nowych przybywających linii.

W pierwszych miesiącach akcji osadniczej zaludniały się przede wszystkim Karłowice, dalej część obwodu VI, położona stosunkowo bliżej ^{tramwajowej} linii 2 i 1, oraz okolice obu dworców: Głównego i Nadodrzańskiego. W 1945 r. tramwaje dochodziły już tylko do niektórych nowych dzielnic, do Sępólna, Karłowic i Pilczyc, a ponieważ w tych dzielnicach znajdowało się wiele domów niezniszczonych, zaludniały się więc one szybko.

W 1946 r. (plan 3.) przybyło wiele nowych linii tramwajowych które przede wszystkim miały za zadanie połączyć z centrum odległe dzielnice miasta. Ruszyła więc "czwórka" na Grabiszyn i Oporów (nieleżący w granicach administracyjnych obszaru miasta, pomimo, iż wszyscy niemal jego mieszkańcy dojeżdżają do pracy we Wrocławiu), "piątka" na Ciążyn, "szóstka" na Karłowice z "jedenastką" do Fabryki Jedwabiu na Kowalach. Uzyskały też połączenie z miastem Krzyki ("siódemka"), Osobowice ("ósemka") i Sępóln z Zalesiem ("dziewiątka"). W związku z ułatwieniem komunikacji tramwajowej dzielnice te zaczynają się coraz liczniej zaludniać. W r. 1946 liczba mieszkańców Wrocławia przekroczyła 200 tysięcy mieszkańców mimo stałych ^{ego odmienn} wysiedlań Niemców. Jednakże usprawnienie komunikacji wewnątrz miasta nastąpiło dopiero we wrześniu 1947 r., gdy naprawiono wielki most Grunwaldzki, łączący bezpośrednio całą wschodnią dzielnicę miasta z jego centrum. Wtedy dopiero usprawniła się komunikacja z Sępólnem i Zalesiem. Uzyskano bezpośrednie połączenie tych dzielnic z Dworcem Głównym.

W 1948 r. (plan 5.) nastąpiły do chwili obecnej dalsze usprawnienia i udogodnienia komunikacji tramwajowej. Idą one w kierunku ożywienia odbudowy i co zatem idzie osadnictwa w południowej części miasta w t.zw. Osiedlu Pafawagu, Tarnogaju i innych zniszczonych częściach obwodu III.

rozwoju i warunków Tak krótka i niezupełna charakterystyka poszczególnych dzielnic miasta jest podana tylko w celu objaśnienia nieznanego miastu czytelnika z rozwoju Wrocławia w jego zaledwie trzyletniej lecz ważnej historii jego odbudowy jako miasta polskiego.

ma ona jedynie charakter wstępu, po którym zostanie poruszony szereg dalszych zagadnień, a więc charakterystyka poszczególnych dzielnic miasta Wrocławia pod względem ich składu ludnościowego.

B. Charakterystyka składu ludnościowego w poszczególnych dzielnicach miasta Wrocławia.

5. Pochodzenie regionalne mieszkańców miasta Wrocławia w poszczególnych obwodach miasta.

niezwykle
ty jako jedno z poprzednich kwestii
 W badaniach nad składem ludnościowym miasta Wrocławia ~~konieczne~~ okazało się w pierwszym rzędzie uchwycenie pochodzenia regionalnego mieszkańców w poszczególnych obwodach miasta.

Jednakże ze względu na trudności techniczne i koszt nowych niezmiernie szczegółowych przeliczeń ilościowych ~~nie udało się~~ wprowadzić tego zagadnienia do badań nad wybraną metodą reprezentacyjną grupą mieszkańców miasta Wrocławia przez analizę kart meldunkowych.

Udało się jedynie uchwycić rozmieszczenie w dzielnicach miasta 5.085 mieszkańców Wrocławia, wybranych przypadkowo spośród poprzedniej grupy badanych (25.600 kart meldunkowych).

~~Jednakże z jednej strony sam wybór nie został przeprowadzony ściśle według zasad reprezentacji statystycznej, z drugiej materiał ilościowy jest tak niewielki, że jedynie ze względu na konieczność zreferowania całości wyników badań nad składem ludnościowym miasta Wrocławia podano tu jednak te wyniki ilościowe nie wyciągając z nich dalszych wniosków.~~

ograniczymy się niemal tylko do przedstawienia tego materiału w ujęciu tabelarycznym.

rozpatrując tabelę obserwuje się poważną przewagę przesiedleńców (75-80 %) wśród mieszkańców wszystkich obwodów. Pochodzenie mieszkańców poszczególnych obwodów z województw przypomina w swych wynikach ilościowych ogólne pochodzenie regionalne mieszkańców Wrocławia badanych metodą reprezentacyjną.

Pamiętać trzeba, iż wszystkie te wyniki liczbowe, dotyczące pochodzenia regionalnego mieszkańców Wrocławia w poszczególnych obwodach miasta oparte są jedynie na danych dotyczących miejsca urodzenia badanych, co bardzo zmniejsza ich wartość. Ogólnie stwierdzić można, iż pochodzenie regionalne mieszkańców poszczególnych obwodów jest bardzo różnorodne. Rozmieszczenie bowiem tak ~~siex~~ ^{głównie} przesiedleńców, jak repatriantów czy reemigrantów zależało ^{głównie} od tego, kiedy przyjeżdżali oni do Wrocławia, ~~a więc~~ ^{czyli} w jakich dzielnicach miasta trafiały się w tym czasie jeszcze wolne mieszkania. W każdym razie na podstawie tak ~~niezupełnych~~ ^{niepełnych danych} badań trudno ^{by} uchwycić ^{jakus} wyróżnianie się ~~pewnych~~ grup regionalnych w poszczególnych dzielnicach miasta.

6. Rozmieszczenie mieszkańców Wrocławia w różnych dzielnicach miasta ze względu na ich pochodzenie z różnych typów osiedli.

Na podstawie badań nad ludnością miasta Wrocławia, stwierdzono, iż jego mieszkańcy pochodzą z różnych typów ~~x~~ osiedli, a więc ze wsi oraz z małego i dużego miasta.

Dla uchwycenia więzi społeczno-przestrzennej tworzącej się u ludności Wrocławia okazało się istotnym poznanie pochodzenia tej ludności z różnych typów osiedli.

Nie udało się dokonać bardziej ^{znowa} szczegółowych badań, dotyczących tego zagadnienia. Wykorzystano ^{znowa} jedynie niewielką część rozpatrywanych ogólnie kart meldunkowych 5.085 mieszkańców Wrocławia.

Oto zestawienie, ukazujące wyniki tych badań:

Na podstawie naszego wstawkowego materiału przypuszczać by jest to o tyle możliwe, że

Obwody	Mieszkańcy Wrocławia urodzeni 35							
	na wsi		w małym mieście		w dużym mieście		ogółem	
	ilość	%	ilość	%	ilość	%	ilość	%
I.	505	49,7	360	35,5	150	14,8	1.015	20,0
II.	1224	50,6	794	32,8	402	16,6	2.420	47,6
III.	280	56,1	145	29,1	74	14,8	499	9,7
IV.	304	55,7	177	32,3	66	12,0	547	10,8
V.	58	39,0	52	35,6	36	25,4	146	2,8
VI.	29	48,3	16	26,7	15	25,0	60	1,2
VII.	115	60,9	48	25,4	26	13,7	189	3,8
VIII.	116	55,5	68	32,5	25	12,0	209	4,1
razem	2631	51,7	1660	32,7	794	15,6	5.085	100,0

Zestawienie to ukazuje pochodzenie grupy badanej mieszkańców Wrocławia, mieszkających w poszczególnych obwodach miasta różnych typów osiedli. Oparcie się na kryterium miejsca urodzenia badanych odbiera tym danym część ich wartości. Jednakże można jednak na podstawie tej tabeli zaobserwować znaczny odsetek mieszkańców Wrocławia, pochodzący ze wsi w następujących obwodach miasta: II, III i IV oraz VII i VIII.

Tak więc ludność Wrocławia pochodzenia wiejskiego grupuje przypuszczalnie z jednej strony w XIX-wiecznych zniszczonych nieraz kamienicach czynszowych, w obwodach najbliższych śródmieścia, z drugiej zaś strony zaludnia licznie słabo zabudowane przedmieścia Wrocławia, posiadające częściowo zupełnie wiejskich charakter, a położone w obwodach VII i VIII.

Rozpatrując dane umieszczone w tabeli należy zwrócić z drugiej strony uwagę na dość stosunkowo znaczny odsetek dawnych mieszkańców dużych miast w obwodach V i VII.

Materiały dotyczące tego zagadnienia są zbyt nieliczne, aby mogły stanowić o jakiejś ogólnej charakterystyce rozmieszczenia mieszkańców Wrocławia w poszczególnych dzielnicach miasta.

Jednakże dane te potwierdzają najzupełniej wywiady przeprowadzone z szeregiem mieszkańców Wrocławia pochodzenia wiejskiego. Otóż wszyscy badani (dwadzieścia kilka rodzin) są to ludzie, którzy przyjechali do Wrocławia bezpośrednio ze wsi. Mieszkają oni wyłącznie w śródmieściu, a więc w okolicach Placu Legnickiego, ulicy Stalina i Nowowiejskiej, lub

w pobliżu Dworca Głównego i koło Rynku. (ulice Pokutnicza, Igielna, Ruska, Ks. Witolda). Mieszkania, w których odbywano wywiady były conajwyżej dwuizbowe, a zdarzały się i jednoizbowe, bez kuchni, ciemne, zniszczone, nieraz bez kanalizacji, wilgotne z zaciekającymi dachami. We wszystkich tych niemal mieszkaniach konieczny byłby poważniejszy remont.

Każdy z badanych włożył już trochę trudu w odnowienie swego mieszkania, jednakże gruntowny remont przekraczał ich możliwości finansowe.

Rozmieszczenie w śródmieściu poważnej liczby mieszkańców miasta pochodzących ze wsi potwierdzają z innymi robotnikami w fabrykach: "tych ze wsi, to najwięcej mieszka w centrum miasta w zniszczonych domach." "Tym wsiowym, to tam nie zależy, w chałupie też duszno było i okien się nie otwierało".

Zdania te ukazują nową stronę rozpatrywanego zagadnienia. Otóż ludność pochodząca ze wsi była w Polsce centralnej do tak nieraz rozpaczliwych warunków mieszkaniowych, iż jej obecne mieszkanie w zniszczonym domu w śródmieściu jest w jej oczach poważnym awansem społecznym.

Np. jedna z badanych rodzin posiada wilgotną, nędzną izbę z w zrujnowanym domu, ale na wsi miała ona jeszcze gorsze warunki mieszkaniowe i wszyscy uważają przeniesienie się do Wrocławia za niezwykle korzystną zmianę w ich życiu. Przy tym nikt z rozmówców nie skarżył się na sąsiedztwo ruin i brak zieleni.

Kobiety cieszą się ułatwieniami technicznymi życia miejskiego. Jedna mówi np.: "cieszę, że w domu jest gaz i woda", że nie trzeba brudzić sobie ciągle rąk i chodzić po wodę na dziesiątą ulicę."

Przytoczone obecnie przykłady oświetlają tylko ^{jedną} ~~tytuł~~ stronę zagadnienia, mianowicie mieszkanie ludności pochodzenia wiejskiego w dziewiętnastowiecznych kamienicach czynszowych w śródmieściu. Jednakże ludność ta zamieszkuje z drugiej strony bardzo licznie peryferie Wrocławia i wsie okoliczne, połączone z miastem jedynie granicami administracyjnymi.

Dane ilościowe, dotyczące współzależności pomiędzy pochodzeniem ludności miasta Wrocławia ze wsi i z miasta oraz jej rozmieszczeniem w poszczególnych dzielnicach ukazują ~~naj~~ najlepiej plan VI. Został on opracowany na podstawie danych ankiety, przeprowadzone we wszystkich wrocławskich szkołach powszechnych. Dane te dotyczą więc 5.311 rodzin, przy tym opierają się one na miejscu zamieszkania badanych w 1939 r.

114

wobwoy
ObwodyRodziny dzieci uczęszczających do szkół powszechnych,
zamieszkałe w 1939 r.

36

	na wsi		w mieście	
	ilość	%	ilość	%
I. A.	73	14,7	423	85,3
I.B.	18	12,4	127	87,6
II.A.	314	18,2	1542	81,8
II.B.	24	20,0	96	80,0
III.A.	186	37,8	306	62,2
III.B.	139	25,1	413	74,9
IV.	82	23,8	261	76,2
V.	99	18,4	426	81,2
VI.	107	25,0	321	75,0
VII.	71	41,2	101	58,8
VIII.	101	66,5	51	33,5
	1244		4067	

Z danych tych wynika, iż przewaga ludności pochodzenia wiejskiego znajduje się jedynie w obwodzie VIII. Badani ci mieszkają przeważnie na wsi i w miasteczku Leśnica. Następnie ludność w 41,2 % pochodzenia wiejskiego stanowią mieszkańcy obwodu VII, który obejmuje również przedmieścia Wrocławia i wsie położone na peryferiach miasta. Wreszcie 25 % ogółu mieszkańców stanowi ludność pochodzenia wiejskiego w obwodzie VII, które ma również podobny charakter.

Z danych tych wynika, iż część ludności Wrocławia pochodzenia wiejskiego zajęła gospodarstwa położone na peryferiach miasta i tam prowadzi wiejski tryb życia.

Z drugiej zaś strony ludność pochodzenia wiejskiego zamieszkuje dość licznie (37,8 oraz 25,1 %) obwód IX III, którego część A są to zniszczone okolice Dworca Głównego, gdzie stan mieszkańc pozostawia wiele do życzenia, zaś część B obejmuje oprócz dzielnicy Krzyki zniszczone obszary o typach domów, budowanych przeważnie w ciągu XIX w.

Z drugiej strony obserwuje się dość znaczną przewagę ludności pochodzenia miejskiego przede wszystkim w obwodzie V, w którym znajdują się nowoczesne dzielnice willowe.

Badania, w których wyniki uwidocznia plan 6 maja stosunkowo większą wartość, gdy chodzi o charakterystykę całej ludności miasta Wrocławia, niż wyniki badań, które

ukazuje poprzednio przytaczana tabela.)

Vi jako obejmujące szerszą grupę ludności

Dane te dotyczą pochodzenia ojców rodzin dzieci uczęszczających do wrocławskich szkół powszechnych. *Więc* mimo wszystkich swych wielokrotnie podkreślanych braków pozwalają na wysnucie pewnych wniosków na temat rozmieszczenia w poszczególnych dzielnicach miasta Wrocławia ludności pochodzącej z różnych typów osiedli. *Wnioski mają oczywiście*

Charakter hipotezy i mogą być modyfikacji w toku dalszych badań.

Obecnie zostaną posane pewne hipotezy robocze, ~~dotyczące~~ które mogą być zupełnie obalone po uzyskaniu *szczęśliwszych* materiałów. *Pierwszy wniosek*

hipotezy te dotyczą przede wszystkim ludności pochodzenia wiejskiego, *która* mianowicie grupuje się albo w starych zniszczonych domach, pochodzących z XIX wieku, przeważnie o małych i niewygodnych mieszkaniach, albo też na peryferiach miasta, gdzie prowadzi całe gospodarstwa o zupełnie wiejskim charakterze.

Natomiast dawni mieszkańcy dużych i średnich miast mieli konkretne dążenia i wymagania mieszkaniowe. Szukali oni mianowicie większych mieszkań nowoczesnych o wygodnym rozkładzie i urządzeniach technicznych. Oczywiście znajdowali je oni najliczniej w nowych, wybudowanych po wielkiej wojnie dzielnicach willowych miasta, i tym tłumaczy się ich przewaga w tych właśnie dzielnicach.

Tak więc we Wrocławiu, tak jak w różnych nowoczesnych wielkich miastach obserwuje się zjawisko przesuwania się ludności ~~mięskiej~~ ^{do} bardziej nowoczesnych dzielnic, oddalonych od centrum miasta, a zarazem grupowanie się nowych przybyszów w dzielnicach starszych.

Hipoteza, obejmująca wyniki badań, dotyczących pochodzenia ludności Wrocławia z różnych typów osiedli zostanie w ustępie następnym udokumentowana dzięki materiałom dotyczącym rozmieszczenia w dzielnicach miasta tak umysłowych jak i fizycznych pracowników różnych zawodów we wrocławskich zakładach pracy.

Ogólnie więc wykryto pewien związek, jaki zachodzi pomiędzy rozmieszczeniem mieszkańców Wrocławia w poszczególnych dzielnicach miasta, a ich pochodzeniem z różnych typów osiedli.

7. Charakterystyka struktury zawodowej ludności miasta Wrocławia w związku z rozmieszczeniem tej ludności w różnych dzielnicach miasta.

Charakteryzując poszczególne działy miasta Wrocławia z punktu widzenia ich składu ludnościowego nie można pominąć związku zachodzącego pomiędzy rozmieszczeniem ludności w poszczególnych dzielnicach miasta, a zajęciami przez nią wykonywanymi. W ten sposób bowiem można będzie uchwycić znaczenie poszczególnych dzielnic w strukturze zawodowej całego miasta.

Zagadnienie to zostało opracowane na podstawie materiałów pochodzących z trzech różnych źródeł:

- a) na podstawie wyników ankiety przeprowadzonej w szkołach powszechnych
- b) na podstawie oficjalnych danych o ilości kart zaopatrzenia, wydawanych w poszczególnych obwodach miasta i
- c) na podstawie materiałów z wrocławskich zakładów informujących o rozmieszczeniu poszczególnych pracowników umysłowych i fizycznych w różnych dzielnicach miasta.

Poznanie struktury zawodowej ludności miasta Wrocławia w poszczególnych dzielnicach miasta stanowi podstawę dalszych rozważań. Danych do tego zagadnienia dostarczyły badania ankietowe przeprowadzone we wszystkich wrocławskich szkołach powszechnych.

w liczbach względnych

Wyniki ilościowe tych badań przedstawione zostały w tabeli oraz na planie nr. 7. Odsetek obliczony został z sumy 5.311.

Struktura zawodowa	mieszkańców miasta Wrocławia w poszczególnych obwodach										
	I. a	I. b	II a.	II b.	III. a	III b.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
rolnictwo	5,25	6,90	5,55	8,35	3,66	7,03	1,75	4,00	4,20	15,70	26,31
przemysł rzemiosło	14,10	19,31	13,10	8,35	15,21	21,00	28,29	11,40	26,83	22,00	23,64
przemysł	25,02	23,54	27,50	19,10	29,13	19,13	11,97	14,40	16,31	19,80	25,06
handel	9,25	0,69	7,61	4,16	4,89	4,35	5,52	5,71	2,11	1,74	2,63
komunikacja	10,51	29,50	10,90	9,15	16,66	14,60	7,35	12,17	11,44	7,55	3,95
milicja	1,22	0,69	1,48	2,50	2,24	0,91	0,29	-	1,64	0,58	3,95
wojsko	4,45	1,38	4,02	3,34	1,62	2,16	4,37	2,47	3,04	-	0,67
urzędnicy państw.		15,23	15,30	14,20	18,97	12,85	18,00	26,70	19,26	10,50	3,95
nauczycielstwo	1,61	0,69	8,20	5,85	0,61	1,80	9,88	6,30	1,84	5,22	0,67
wolne zawod.	8,65	0,69	3,70	25,00	5,29	5,80	6,41	9,89	8,40	8,75	-
bezrobotni	0,20	1,38	0,20	1,62	1,62	2,52	2,97	0,57	1,64	1,16	1,97
praca w domu	2,41	2,41	2,44	-	6,10	6,85	12,20	6,49	3,37	7,00	7,20
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

~~Wyniki tych badań są podane niezupełnie ściśle, gdyż powinno się zawody przemysł i rzemiosło rozpatrywać łącznie.~~

Rozpoczynając rozpatrywanie wyników tej pracy od części a. obwodu I. stwierdzono, iż w obwodzie tym najliczniej reprezentowany jest przemysł i rzemiosłem, następnie zaś urzędy oraz komunikacja, która w obwodzie I b. znalazła się na pierwszym miejscu, jest to bowiem dzielnica położona blisko Dworca głównego, w której licznie zamieszkują kolejarze.

Obwód II a. ma podobną strukturę zawodową, charakterystyczną dla całego Wrocławia. Ojcowie dzieci, uczęszczających w nim w do szkół powszechnych najczęściej zatrudnieni są w przemyśle i rzemiosle, następnie zaś pracują również w urzędach i komunikacji.

Natomiast zupełnie inaczej przedstawia się część b. obwodu II. Tam na pierwszym miejscu w strukturze zawodowej badanych znajdują się wolne zawody. Jest to więc przede wszystkim dzielnica lekarzy, skupiających się w pobliżu klinik uniwersyteckich.

Obwód III a. poza normalnie najliczniej reprezentowanymi zawodami odznacza się dość znaczną liczbą biernych zawodowo mieszkańców, a jego część b. ma dość znaczną liczbą rolników, pracujących w gospodarstwach na południowych peryferiach miasta.

Obwód IV ma przewagę mieszkańców zatrudnionych w przemyśle i rzemiosle oraz w urzędach, odznacza się również dość znaczną liczbą badanych biernych zawodowo.

Obwód V jest dzielnicą urzędników, wolnych zawodów i nauczycielstwa. Piękne wille ściągnęły do tej dzielnicy poważną część inteligencji wrocławskiej.

W obwodzie VI przeważa przemysł i rzemiosłem, komunikacja i wolne zawody.

Obwody VII i VIII zamieszkują obok robotników zatrudnionych w przemyśle wrocławskim, przede wszystkim rolnicy, którzy w obwodzie VIII stanowią w ogóle najliczniejszą reprezentowaną grupę zawodową. Zjawisko to tłumaczy się podmiejskim charakterem tych dzielnic miasta.

Zanim przejdziemy do ogólnego omówienia przedstawionych powyżej danych należy porównać je z materiałami uzyskanymi z innych źródeł, a mianowicie z analizy rozdzielnika kart zaopatrzenia w styczniu 1948 r. Materiał uzyskany ze źródeł oficjalnych został przedstawiony w tabelkach.

Rozdzielnik kart zaopatrzenia na styczeń 1948 r.

38

Obwody	Osoby czynne zawodowo		Osoby bierne zawodowo powyżej lat 12		Osoby bierne zawodowo-dzieci do lat 12		ogółem	
	ilość	%	ilość	%	ilość	%	ilość	%
I.	8.614	49,6	5.278	30,4	3.479	20,0	17.371	100,0
II.	4.363	46,3	3.000	31,8	2.066	21,9	9.429	100,0
III.	3.578	51,6	2.034	29,3	1.328	19,1	6.940	100,0
IV.	993	46,4	642	30,0	505	23,6	2.140	100,0
V.	282	45,0	193	30,6	154	24,4	629	100,0
VI.	620	44,9	454	32,8	308	22,3	1.382	100,0
VII.	434	43,0	347	34,4	229	22,6	1.010	100,0
VIII.	190	32,9	239	41,3	149	25,8	578	100,0
Zarząd Miejski	15.387	47,9	9.883	30,7	6.898	21,4	31.168	100,0
ogółem	34.461	48,1	22.070	30,8	15.116	21,1	71.647	100,0
katęgo								
Kategoria dodatkowa R.C.A.								
I.	4.656	61,2	1.230	16,2	1.719	22,6	7.605	100,0
II.	64	45,6	43	30,4	35	24,0	142	100,0
III.	841	46,3	582	32,0	395	21,7	1.818	100,0
IV.	2.385	55,0	1.116	25,8	832	19,2	4.333	100,0
V.	-	-	-	-	-	-	-	-
VI.	1.389	54,6	641	25,2	515	20,2	2.545	100,0
VII.	2.800	53,3	1.370	26,2	1.065	20,5	5.235	100,0
VIII.	1.087	49,2	652	29,5	469	21,3	2.208	100,0
Zarząd Miejski	5.615	51,1	3.018	27,4	2.365	21,5	10.998	100,0
ogółem	18.837	54,0	8.652	24,9	7.395	21,1	34.884	100,0

Tabela 1 i plan 8 przedstawiają ogólny rozdzielnik kart zaopatrzenia, podczas gdy następna tabelka i plan 9 przedstawiają rozdzielnik kart dodatkowych R.C.A., które były wydawane w niektórych zakładach pracy zamiast właściwych kart zaopatrzenia. Dane te tym się różnią od siebie, iż pierwszy rozdział kart zaopatrzenia był wydawany mieszkańcom miasta na podstawie ich miejsc zamieszkania. Natomiast karty R.C.A. były wydawane w zakładach pracy poszczególnych badanych. Tak więc ostatnie dane informują jedynie o rozmieszczeniu poszczególnych zakładów pracy w dzielnicach miasta.

Charakterystyka poszczególnych obwodów miasta ze względu na rodzaj i ilość wydawanych kart zaopatrzenia przedstawia się następująco:

W obwodzie I mieszka stosunkowo największa liczba pracowników otrzymujących kartki żywnościowe, znajduje się w nim też najwięcej zakładów pracy^W, których są wydawane karty zaopatrzenia R.C.A.

W obwodzie II mieszka znaczna liczba mieszkańców Wrocławia, otrzymujących karty zaopatrzenia, ale zakłady pracy, wydające kartki R.C.A. są w nim nieliczne. Tak samo niemal można określić obwód III.

Natomiast w obwodzie IV znajduje się jedynie niewielka liczba pracowników, otrzymujących karty zaopatrzenia, natomiast znajduje się w nim znaczna liczba zakładów pracy.

Obwód V odznacza się dość nieznaczna liczbą pracowników w nim zamieszkałych, oraz zupełnym brakiem jakichkolwiek zakładów pracy, *gdzie nie wydaje się w nich wcale kart R.C.A.*

Natomiast obwody VI, VII i VIII posiadają znaczną liczbę fabryk na swym terenie. W fabrykach tych pracownicy otrzymują karty zaopatrzenia R.C.A.

Porównanie liczby tych kart wskazuje na pewne przewidywania w dziedzinie administracji m. Wrocławia co już wykazywały dawniejsze badania.

Poważną część wszystkich kart zaopatrzenia Zarząd Miejski rozdziela bezpośrednio swoim pracownikom.

Charakteryzując poszczególne obwody ze względu na stosunek ilościowy pracowników czynnych zawodowo i rodzin pozostających na ich utrzymaniu sposobem otrzeżeno, iż najpoważniejsza część dzieci tych badanych znajduje się w obwodach V, VI i VII, a więc na peryferiach miasta, gdzie mają one lepsze warunki.

Liczba pracowników nie posiadających rodzin jest natomiast poważniejsza wśródmięsciu, np. w obwodzie I i III. Ogólnie wydaje się to zrozumiałym, iż mieszkańcy Wrocławia posiadający rodziny szukali raczej przedmieść dających dzieciom zdrowsze otoczenie, natomiast samotnym bardziej zależy na bliskości miejsca pracy.

Materiały, na podstawie których można będzie dokonać charakterystyki poszczególnych dzielnic Wrocławia uzyskane zostały z jednego jeszcze źródła. Mianowicie wykorzystano materiały dotyczące miejsca zamieszkania pracowników poszczególnych zakładów pracy we Wrocławiu.

Dane te zostały przedstawione na jedenastu planach, przy tym pojedynczy pracownicy zostali ~~skreślone~~ oznaczeni punktami.

Niestety nie można było zbadać w ten sposób dokładnie liczniejszych zakładów pracy. Tylko w mniejszych zakładach dane obejmują rozmieszczenie w poszczególnych dzielnicach miasta wszystkich pracowników.

Oto plan 10. Przedstawia on rozmieszczenie w dzielnicach miasta 554 pracowników jednego z oddziałów Pafawagu, największej fabryki we Wrocławiu mieszczącej się w obwodzie IV. Pafawag odnawia dla swych pracowników osiedla robotnicze. Największe z nich - to osiedle ~~z~~ Pafawagu w południowo-zachodniej dzielnicy miasta, inne mieszczą się w Muchoborze i na Pilczycach. mimo jednak dość znacznej ilości mieszkań fabrycznych większość pracowników jest zmuszona do mieszkania w najrozmaitszych dzielnicach miasta, nieraz jego krańcach przeciwnego miejscu pracy. zauważyć przy tym można, iż pracownicy umysłowi skupieni są jedynie w jednej kolonii fabryki, reszta mieszka w centrum oraz w dzielnicach willowych oddalonych od ich miejsca pracy (Karłowice).

Pracownicy fizyczni skupiają się raczej w osiedlach oraz w centrum miasta. Niektórzy tylko dojeżdżają z bardziej odległych dzielnic.

Następna badana fabryka (plan 11) to ośrodek konfekcyjny na ul. Ruskiej koło Rynku. Tylko niewielka liczba pracowników tego zakładu pracy została zbadana pod względem ich rozmieszczenia w poszczególnych dzielnicach miasta. Fabryka ta nie posiada osiedli, mieszkań dla pracowników, są oni rozrzućeni po całym mieście. "Ci, co dawno przyjechali to mieszkają na Karłowicach, Sępolnie, koło Dworca Odra; teraz to już wielu mieszka daleko: na Pilczycach, Psim Polu. Najwięcej w centrum miasta mieszka w tych ruinach. Ci, co przyjechali teraz to mają okropne warunki mieszkaniowe."

Badani dojeżdżają istotnie ze wszystkich dzielnic miasta. Charakterystyczne jest przy tym, iż pracownicy umysłowi mieszkają przeważnie na Sępolnie, lub Daniu, -dzielnicach willowych.

Plan 12 ukazuje rozmieszczenie 25 % wszystkich pracowników ~~Państwowej~~ Państwowej Fabryki Obrabiarek na Grabiszynskiej. Fabryka ta nie posiada mieszkań dla pracowników. Ulokowali się oni samorzutnie blisko fabryki na Muchobórze Wielkim i na Oporowie, skąd dochodzą piechotą, lub dojeżdżają na rowerze. Reszta załogi jest nieskrychanie rozrzućona po całym mieście, kilku dojeżdża nawet z Kowal i z Psiego Pola, pracownicy ci mają około 2 godzin jazdy do miejsca pracy. Pracownicy umysłowi mieszkają przeważnie na Oporowie, w okolicy

ul. Grabiszyńskiej oraz na Sępolnie i Zaciszu.

Obok tych kilku wielkich fabryk zbadano również rozmieszczenie w dzielnicach miasta wszystkich pracowników sześciu mniejszych fabryk (poniżej 100 osób), podlegających Dyrekcji Przemysłu Miejscowego.

Oto plan 13, ukazujący rozmieszczenie w poszczególnych dzielnicach miasta pracowników Zakładów Budowych Maszyn i Urzędzeń Młyńskich, mieszczących się niedaleko Dworca Nadodrza. Wszyscy pracownicy mieszkają rozrzućeni po całym mieście, najliczniej jednak grupują się w śródmieściu w pobliżu zakładu pracy.

Plan 14. ilustruje to samo zagadnienie w Zakładzie Regeneracji Narzędzi na Ciężynie. Charakterystyczne jest, iż podczas gdy pracownicy fizyczni grupują się przeważnie w centrum miasta i w pobliżu fabryki pracownicy umysłowi dojeżdżają nieraz z dzielnic willowych, nawet z Pilczyc.

W Państwowych Zakładach Przeróbki Włosa (plan 15) pracownicy dość licznie grupują się w centrum miasta i w okolicach Pl. Grunwaldzkiego i Dworca Głównego w bardzo zniszczonych dzielnicach miasta.

Pracownicy trzech małych fabryk konfekcyjnych (plan 16) są rozrzućeni po całym mieście. Pracownicy umysłowi mieszkają w okolicach Pl. Grunwaldzkiego lub ul. Grabiszyńskiej, fizyczni zaś albo w centrum miasta, albo też na jego peryferiach, a więc Kowalach, Ciężynie czy Pilczycach.

Pracownicy fabryki Luster i Szlifierni Szkła (plan 17) są również rozrzućeni po całym mieście, przede wszystkim jednak skupiają się w śródmieściu i na Ciężynie.

Odlewnia Metali (plan 18) skupia pracowników fizycznych ze śródmieścia i z okolic zakładu, podczas gdy nieliczni pracownicy umysłowi dojeżdżają z dzielnic willowych, Sępolna i Karłowic.

Wszystkie badane obecnie zakłady pracy zatrudniają pracowników fizycznych w przeważającej liczbie. Aby się więc móc zorientować w rozmieszczeniu w poszczególnych dzielnicach miasta pracowników umysłowych zbadano pod tym względem pracowników dwóch wydziałów uniwersytetu oraz wszystkich pracowników Politechniki.

Wyniki tych badań ilustrują dwa plany (19 i 20). Na podstawie tych planów można się zorientować, iż pracownicy

umysłowi tak samo zresztą jak w uprzednio badanych zakładach pracy są rozmieszczeni w ogromnej większości w dzielnicach willowych, a więc w okolicach Pl. Grunwaldzkiego, na Sępólnie, Zalesiu; Karłowicach i Oporowie. Natomiast pracownicy fizyczni z małymi wyjątkami mieszczą się w śródmieściu, najczęściej w obwodzie II.

Wszystkie obecnie zreferowane dane uzyskane z trzech różnych źródeł mają swe braki. Braki danych pochodzących z ankiety szkolnej były wielokrotnie podkreślane. Największa trudność obecnie polega na tym, iż grupa badanych rodzin dzieci ze szkół powszechnych 5311 osób nie może stanowić reprezentacji całej ludności Wrocławia, gdy idzie o jej rozmieszczenie w różnych dzielnicach miasta. Dane te są po prostu zbyt nieliczne, aby można było na nich oprzeć wyczerpujące wnioski ogólne, jakkolwiek istotnie we wszystkich dzielnicach miasta znajdują się rodziny, które posyłają dzieci do pobliskich szkół powszechnych.

Oficjalne dane dotyczące rodzelnika kart zaopatrzenia we wszystkich obwodach miasta mają przede wszystkim ten brak, iż dotyczą jedynie osób pracujących w pewnym określonym zawodach, a więc w służbie publicznej, ~~przemysłowej i komunikacji~~ ^{przebiegowej, państwowej i samostanowionej} oraz ich rodzin. Nie dostarczają one natomiast żadnych danych dotyczących ~~innych zawodów i w ogóle informują jedynie o ilości osób czynnych zawodowo zatrudnionych w pewnej grupie zawodów oraz o ilości członków rodzin biernych zawodowo i o rozmieszczeniu tych wszystkich rodzin w poszczególnych dzielnicach miasta.~~

Wreszcie trzecie źródło: badania na temat rozmieszczenia w poszczególnych dzielnicach miasta pracowników pewnych fabryk wrocławskich dostarcza stosunkowo bardzo nielicznych danych, z których nie można wysnuwać zbyt ogólnych wniosków.

Jednakże zestawienie danych, ze wszystkich trzech źródeł pozwala na postawienie pewnych hipotez, dotyczących charakterystyki pewnych dzielnic miasta pod względem ~~ich~~ struktury zawodowej i składu społecznego ich mieszkańców.

~~Uwaga~~ Najogólniejszy wniosek, dotyczący rozmieszczenia w pewnych dzielnicach miasta osadników, którzy mieszkali dawniej w dużych miastach uprawiających różne zawody poza rolnicze ~~w porównaniu z~~ rozmieszczeniem innego typu osadników reprezentowanych bardzo licznie we Wrocławiu, którzy przeszli w ostatnich latach dopiero do zawodów pozarolniczych i przyjechali nieraz bezpośrednio ze wsi.

Osoby pracujące w przemyśle, w przemyśle i w wolnych zawodach.

Pomiędzy tymi dwoma kontrastującymi typami osadników istnieje oczywiście wiele rodzajów pośrednich, jednakże dla uchwycenia zasadniczego zagadnienia właśnie te przeciwieństwa wzięto pod uwagę.

Otóż na podstawie wszystkich źródeł stwierdzono, iż osadnicy pochodzący raczej ze wsi lub z małych miasteczek, zatrudnieni obecni dość licznie przede wszystkim w przemyśle jako pracownicy fizyczni zaludnili najliczniej dzielnicę miasta najbliższą jego centrum, pomijając oczywiście tych, którzy zajmują się rolnictwem lub ogrodnictwem na peryferiach miasta.

Natomiast inteligencja, pracownicy umysłowi, dawniejsi mieszkańcy dużych miast dążą raczej do mieszkań w dzielnicach willowych z otoczeniem zieleni mimo trudności komunikacyjnych, na jakie czasem trafiają. Przy tym zdaje się, iż chodzi im nie tylko o wielkość i jakość mieszkań, w śródmieściu można przecież spotkać wygodnie urządzone mieszkania, lecz właśnie o otoczenie zielenią, o mieszkanie w dzielnicach nie mających cech dużego miasta.

Zjawisko to uchwycili już amerykańscy i angielscy socjologowie, badający rozmieszczenie różnych typów ludności w poszczególnych dzielnicach miast. We Wrocławiu zagadnienie rozmieszczenia różnych typów ludności w poszczególnych dzielnicach miasta ukształtowało się podobnie, mimo różnych warunków zewnętrznych, a mianowicie zniszczenia miasta i utworzenia go wyłącznie z ludności napływowej. ~~W następnym~~

W następnych ustępach charakterystyka poszczególnych dzielnic Wrocławia uzupełniona będzie przez uchwycenie pewnych ośrodków skupienia ludności, znajdujących się na całym terenie badanego miasta.

g. Ośrodki skupienia ludności na terenie miasta Wrocławia.

8. Rozmieszczenie instytucji publicznych w mieście jako w ośrodku skupienia ludności.

Przy obecnie rozpatrywane plany pozwalają na uchwycenie pewnych ~~ośrodków~~ ośrodków skupienia ludności w mieście, jakimi są pewne instytucje publiczne.

Otóż na planie 21 przedstawione jest rozmieszczenie szkolnictwa na terenie miasta Wrocławia. Stwierdzono, iż jedynie szkoły powszechne mieszczą się we wszystkich dzielnicach miasta i skupiają dzieci ich mieszkańców. Przy tym spostrzec można, że ich zagęszczenie odpowiada przeważnie gęściejszemu

*W amerykańskich
i angielskich*

zaludnieniu tych dzielnic mniej zniszczonych. Tak więc szkoły powszechne są jedynymi niemal instytucjami publicznymi, które skupiają mieszkańców danej dzielnicy, ułatwiając nawiązywanie znajomości wśród rodzin, posiadających dzieci w szkołach. Odgrywają więc one niewątpliwie pewną rolę w tworzeniu się więzi sąsiedzkiej wśród mieszkańców poszczególnych dzielnic miasta.

Szkoły średnie, tak ogólnokształcące jak i zawodowe różnego typu są raczej skupione w centrum miasta, lub w jego najbliższych okolicach, ściągają więc one w swoje mury młodzież całego miasta. To samo można powiedzieć o rozmieszczeniu Uniwersytetu i Politechniki Wrocławskiej.

Plany 22 i 23 przedstawiają rozmieszczenie innych instytucji publicznych na terenie miasta Wrocławia. Znowu łatwo zauważyć, iż jedynie urzędy pocztowe, komisariaty Milicji Obywatelskiej, oraz w pewnych wypadkach szpitale, kina i apteki rozmieszczone są bardziej równomiernie na terenie całego miasta. Inne instytucje skupiają się przede wszystkim w centrum miasta oraz w okolicach obu dworców i Pl. Grunwaldzkiego.

Niewątpliwie tego rodzaju rozmieszczenie wszystkich niemal instytucji publicznych w mieście Wrocławiu wywiera ogromny wpływ na kierunek ~~całego~~ stałego codziennego ruchu ludności, która albo jest zatrudniona w tych instytucjach, albo też podąża do nich z różnymi sprawami istotnymi dla życia mieszkańców.

Omawiając sprawę orśdków skupienia ludności w poszczególnych dzielnicach miasta nie można przeoczyć znaczenia miejscowych placów targowych, które w całej historii Wrocławia odegrały poważną rolę.

W 1945 r. najważniejszym niemal punktem skupienia ludności był olbrzymi Plac Grundwaldzki, na którym było można ~~ponosić najfantastyczniejsze~~ ^{robić} zakupy. Następnie przeniesiono ten targ na Pl. Staszice obok Dworca Nadodrza, oraz hala targowa przy ul. Swiercze

Obecnie odgrywają poważną rolę w codziennym ruchu ludności przede wszystkim hala targowa na dawnym placu targowym oraz niewielki plac w pobliżu Pl. Grunwaldzkiego i niewielkie plac^e w innych dzielnicach miasta.

Wszystkie te place targowe cieszą się dotychczas ^{ciężko} ~~ogromną~~ frekwencją mieszkańców Wrocławia, można na nich sprzedawać i kupić różne rodzaje towarów. może powoli będą traciły one

swoje znaczenie przy poważniejszej konkurencji licznych ogrom-
nych domów towarowych.

Wszystkie te ośrodki skupienia ludności ściągają w cią-
gu dnia mieszkańców Wrocławia z nich mieszkań na peryferiach
miasta do jego centrum.

9. Parafie, jako ośrodki skupienia ludności miasta Wrocławia

Biorąc pod uwagę wszelkie instytucje publiczne odgry-
wające rolę u ludności miasta nie można przeczyć roli kościo-
łów, które wpływają niewątpliwie na kierunek świątecznego
ruchu u ludności miasta Wrocławia. W badaniach dotyczących te-
go zagadnienia wzięto jedynie pod uwagę kościoły i parafie
katolickie, gdyż świątynie innych wyznań nie są reprezento-
wane we wszystkich dzielnicach miasta.

Plan 24 przedstawia podział miasta na parafie, ukazując
rozmieszczenie kościołów. Podział ten jest wzorowany na dawnych
planach niemieckich i nie uwzględnia w wielu wypadkach liczby
ludności i jej obecnego rozmieszczenia. Zasadniczo
z powodu zniszczenia miasta uległo poważnym zmianom. Zasadniczo
mieszkańcy miasta uczęszczają zwykle do kościołów położonych
najbliżej swego miejsca zamieszkania niezależnie od przynależ-
ności parafialnej. Jednakże obserwuje się pod tym względem
większe odchylenia.

Kolorowe linie na planie 24 nie mogą oznaczać ilości
uczęszczających do kościołów parafian, usiłują one jedynie
z zilustrować zjawisko, na które natrafiono w badaniach wrocław-
skich. Np. kościół św. Bonifacego na pl. Staszica był 1945 r.
pierwszym kościołem we Wrocławiu, w którym odbywały się wy-
łącznie polskie nabożeństwa, był więc on w tym czasie parafią
dla całego niemal miasta. "Dotąd jeszcze ludzie (prawdopodob-
nie pierwsi osadnicy) z Sępolna i innych dalej położonych
dzielnic ślubowali, że będą stale chodzić do tego kościoła
i przyjeżdżają co niedzielę tramwajem czy motorem."

Zjawisko to stwierdzono również w innych parafiach.
Np. w parafii św. Stanisława i Doroty na pl. Wolności spotyka
się ludność z dalszych dzielnic Wrocławia, natomiast tamtejsi
parafianie uczęszczają częściowo do kościołów św. Antoniego
oraz św. Macieja na pl. Uniwersyteckim. Zjawisko to tłumaczy
się w tym wypadku trwałością dawnych więzi regionalnych.
Mianowicie organista w tym kościele pochodzi ze Lwowa i gra
melodie i pieśni lwowskie, co pociąga ludność z tego miasta,

*Znajdują się one
zasadniczo we
wszystkich dzielnicach
miasta*

centrum

a zraza przesiedleńców. W parafii św. Macieja na pl. Uniwersyteckim udzielono informacji, iż część parafian uczęszcza do kościoła św. X Bonifacego na pl. Staszica.

Dalej zaobserwowano, iż do kościoła św. Karola (Gajowicka 164) uczęszczają parafianie z kościoła św. Elżbiety, który leży na terenie parafia św. Stanisława i Doroty, jest parafią garnizonywą i obsługuje przede wszystkim wojskowych i milicję. uczęszczają tam równie mieszkańcy najbliższych ulic i dojeżdżają nawet trocnę ludności ze wsi, "gdy kościół znajduje się we środku miasta, blisko kolegi, kolejki i x tramwaju."

Ciekawie przedstawia się również zasięć terytorialny kościołów św. Rodziny na Sępólnie oraz ~~kościół~~ kaplicy OO Redemptorystów na Dąbiach. Mianowicie mieszkańcy przychodzą do tych kościołów nawet z miejsc odległych ze względu na kult w jednym Matki Boskiej Częstochowskiej, w drugim zaś Matki Boskiej Nieustającej Pomocy.

Stwierdzono również, iż parafianie od św. Michała (ul. Prusa) uczęszczając raczej do wszystkich okolicznych parafii, Podobne uwagi dotyczą wszystkich niemal kościołów, które niedawno zostały wyremontowane x, ludność ✓ przyzwyczała się do chodzenia g do innych parafii.

Z badań tych wynika, iż wymieszanie ludności pod względem jej uczęszczania do danych parafii jest dość znaczne, przy tym tego postępowania nie możnażumaczyć jedynie bliskością poszczególnych kościołów, ale również bardziej skomplikowanymi względami.

Ogólnie obserwuje się stałą frekwencję parafian do tych samych kościołów. Są więc one obok szkół drugim poważnym czynnikiem w tworzeniu się więzi społeczno-przestrzennej i nawiązywaniu bliższych kontaktów sąsiedzkich.

Na podstawie wywiadów z księżmi uzyskano ciekawe charakterystyki mieszkańców poszczególnych parafii pod względem ich zawodów i rodzaju pracy. Z określeń księży wynika, iż np. do parafii koło Dworca Nadodrze uczęszczają przede wszystkim robotnicy z najbliższych okolic. Te same uwagi robią księża z parafii św. Antoniego i św. Macieja. To samo się słyszy w innych parafiach, położonych w centrum miasta lub w pobliżu osiedli robotniczych, a więc na ul. Gajowickiej, Grabińskiej, Alei Pracy czy Pilczycach, oraz innych parafiach III-i IV obwodu, z wyjątkiem Krzyków, gdzie jakoby uczęszcza do kościoła dość znaczna liczba inteligencji. Również w pa-

*Kas' mienią się
w jaoblizim*

rafiach na ul. Prusa, Stalina, Krakowskiej czy Traugutta księża twierdzą, że do kościołów przeważnie uczęszczają pracownicy fizyczni, robotnicy i kolejarze.

Natomiast księża w parafiach na Sępolnie, Ząciszu oraz na Karłowicach obserwują w swych kościołach ogromną przewagę inteligencji, pracowników uniwersytetu, nauczycielstwa, urzędników, studentów i wolnych zawodów, którzy starali się znaleźć mieszkania w osobnych willach otoczonych zielenią.

Dane te potwierdzają hipotezę podaną przy charakterystyce poszczególnych dzielnic Wrocławia, iż pracownicy umysłowi, inteligencja zamieszkuje przede wszystkim dzielnice willowe, zaś w zniszczonych ^{starszych} dzielnicach położonych bliżej centrum miasta zamieszkuje w ogromnej przewadze pracownicy fizyczni.

Uwagi te uwydatniają socjologiczne znaczenie kościołów jako ośrodków skupienia ludności ściągających ją z określonych dzielnic miasta, *niezawnie res' z najbliższych*

okolic kościoła

D. Charakterystyka codziennego ruchu ludności.

10. Dojazdy do miejsc pracy z poszczególnych dzielnic miasta lub z poza jego obszaru.

Zagadnienie to zostało rozpatrzone na podstawie materiałów dotyczących przejazdów ludności tramwajami i kolejami podmiejskimi. Autobusy jako droższy środek lokomocji zostały pominięte chwilowo w tych badaniach.

Oto wykres pierwszy ukazujący ruch pasażerski na wszystkich liniach tramwajowych ^{miasta Wrocławia}, poczynając od października 1945 r. aż do czerwca 1948 r. obliczony na podstawie ilości przejazdów.

Na wykresie tym uwidocznił się stosunek ilościowy ~~wn~~ biletów normalnych oraz wszelkiego rodzaju biletów ulgowych. Stosunek ten przedstawiał się rozmaicie w okresie tych trzech lat. W r. 1945, gdy cena biletu normalnego wynosiła 2 zł wykupywano jeszcze niewiele biletów ulgowych. Ilość ich wzrastała stale od marca 1946 r., a w sierpniu tegoż roku przekraczała po raz pierwszy liczbę biletów normalnych, i wzrastała w dalszym ciągu coraz poważniej.

Zjawisko to jest specjalnie charakterystyczne dla struktury zawodowej miasta Wrocławia. Obserwuje się bowiem, iż mieszkańcy tego miasta są w przeważającej liczbie zatrudnieni we wszystkich instytucjach państwowych, tak w zawodach

produkcyjnych, jak i usługowych. Natomiast widocznie stosunkowo niewielka liczba c.zw.inicjatywy prywatnej znajduje się na terenie miasta, lub bez niego, i licznie jeździ tramwajami.

Przy tym pamiętać należy, iż bilety normalne wykupują dość licznie przyjeźni i stąd coroczna wyraźna nadwyżka tych biletów w miesiącach letnich, natomiast znaczny spadek w miesiącach zimowych.

Konieczność znacznej liczby biletów ulgowych wynika z rozproszenia ludności po całym terenie tego wielkiego miasta. Zjawisko to ilustrowały plany 10:20 ukazujące rozmieszczenie w poszczególnych dzielnicach miasta mieszkańców poszczególnych zakładów pracy. I zawsze tylko nieliczna część mieszkańców posiadała mieszkania blisko swych miejsc pracy reszta dojeżdża ~~z~~ zawsze jednym lub większą liczbą tramwajów nieraz z najodleglejszych dzielnic miasta. Nieraz sam dojazd i powrót z miejsca pracy zajmuje przeciętnemu mieszkańcowi Wrocławia od półtorej do trzech godzin dziennie. Komunikację utrudnia w wielu wypadkach promienisty układ linii tramwajowych dzięki któremu nie ma nieraz ~~o~~ bezpośredniego połączenia pomiędzy poszczególnymi dzielnicami miasta.

Duże natężenie ruchu pasażerskiego obserwuje się w 1945 r. na wszystkich istniejących liniach 1,2,3. W 1946 r. zanotowano również najznaczniejszy ruch pasażerski na liniach 1 i 2, następnie zaś na linii 4.

W 1947 r. na pierwszym miejscu pod względem natężenia ruchu pasażerskiego stoją linie 1 i 2, ale obciążone są również pasażerami linie 5,6 i 4. Wreszcie w 1948 r. ruch pasażerski zanotowano na linii 2, następnie zaś 1,12 i 9.

Dane te wskazują na zjawisko ogromnej decentralizacji zarówno zakładów przemysłowych, jak ~~o~~ mieszkań pracowników. Zjawisko to wprowadza pewne przypływy i odpływy, obserwowane w miejskim ruchu tramwajowym, godziny ogromnego przepełnienia wozów tramwajowych.

Obok dojazdów ludności tramwajami usiłowano uchwycić również ilość sprzedanych biletów kolejowych okresowych, szkolnych i ulgowych miesięcznych w najbliższych okolicach Wrocławia w ciągu ostatnich lat.

Porównując te dane z wynikami badań Rychlińskiego¹⁾,

1) Województwo stołeczne, jego obszar i zadania, Warszawa 1936, str.9

rozproszenia

zwiększone z tym

który uchwycił przeciętną ilość mieszkańców Warszawy, dojeżdżających ze stacji podmiejskich w ciągu jednego ~~miesiąca~~ dnia ~~na~~ 1931 r. Liczba ta wynosiła 14.266 osób.

We Wrocławiu wypadki stałych dojazdów z okolic podmiejskich nie są tak częste. W czerwcu 1948 r. sprzedano 6.403 biletów miesięcznych. Liczba tych biletów była szczególnie znaczna w maju 1946 r. - 9.667 osób, następnie zaś spadła zupełnie i zaczęła powoli, ale progresywnie wzrastać i rośnie ciągle aż do chwili obecnej.

Wykres ten sygnalizuje zjawisko zwiększającego się rozproszenia pod względem mieszkaniowym czynnej zawodowo ludności miasta Wrocławia poza jego obszar, rośnie bowiem liczba mieszkańców przyjeżdżających do miejsc pracy z pobliskich miasteczek.

Ogólnie więc w badaniach nad ludnością miasta Wrocławia obserwuje się zupełny brak koordynacji pomiędzy miejscem zamieszkania a miejscem pracy mieszkańców. Przy tym ~~obserwuje~~ ^{zauważa} się, iż mieszkanie jest przeważnie elementem bardziej stałym, zmienia się go ogółem rzadziej niż miejsce pracy.

Godziny stracone na codzienny dojazd do miejsca pracy stanowią poważną pozycję w rozkładzie dnia niemal każdego czynnego zawodowo mieszkańca Wrocławia. Względny koszt biletu odgrywałby przy tym zbyt poważną pozycję w budżetach rodzinnych i dlatego uzyskano dla wszystkich pracowników, ich żon i dzieci bilety zniżkowe.

Ale trzeba wziąć również pod uwagę poniesione trudy, stratę godzin spędzonych w drodze dla snu, odpoczynku, kształcenia się lub życia rodzinnego. Energia zużyta na jazdę w tłoku pogarsza jakość pracy i wyczerpuje najsilniejsze organizmy.

Na podstawie wyników z poprzednich badań nad ośrodkami skupienia ludności w mieście i po zestawieniu tych ~~na~~ danych z uwagami na temat największego nasilenia ruchu pasażerskiego w tramwajach przeważnie dowożących ludność Wrocławia z jego odleglejszych dzielnic, stwierdzono, iż śródmieście jest wielkim ośrodkiem, który ściąga co rana mieszkańców Wrocławia czynnych zawodowo z najodleglejszych dzielnic, a nieraz i spoza terenu miasta. Tak więc jego siła przyciągania ludności jest dość znaczna.

Pojęcie śródmieścia jest w tym wypadku ujęte dość szeroko, terminem tym przeciwstawia się dzielnice położone

(okolicą rynku)

stosunkowo bliżej ~~centrum~~ aż do okolic pl. Grunwaldzkiego i obu dworców.

Osobne zagadnienie stanowią dojazdy do miejsca pracy ~~par~~ pracowników licznych zakładów przemysłowych we Wrocławiu. Zakłady te są położone w różnych odległych dzielnicach miasta i ich pracownicy zmuszeni są nieraz jeździć do miejsca ~~pracy~~ pracy na drugi koniec Wrocławia, co im zajmuje kilka godzin dziennie. Większe zakłady np. Paławag starają się zaradzić częściowo tym niedogodnościom zakładając osiedla robotnicze w pobliżu fabryki. Jednakże ~~wpk~~_w na podstawie badań dotyczących rozmieszczenia pracowników poszczególnych dzielnic miasta stwierdzono, iż osiedla te dostarczają mieszkań jedynie dość nielicznej części pracowników.

Z danych tych wynika, iż problem codziennych dojazdów do miejsc pracy jest niezwykle aktualny w warunkach wrocławskich przy tak znacznym rozproszeniu ludności i poważnych obszarach ruin, oddalających dzielnice mieszkalne od centrum miasta.

11. Dożenia mieszkańców Wrocławia do zamieszkania w określonych dzielnicach miasta.

To ostatnie zagadnienie zostało opracowane dodatkowo na podstawie zestawienia odpowiedzi szczegółowych ankiety przeprowadzonej we wszystkich szkołach wrocławskich powszechnych i średnich.

W badaniach tych szło o rozpatrzenie zagadnienia, w jakiej dzielnicy (z określonym typem mieszkań) odpowiadają najbardziej mieszkańcom Wrocławia, są przedmiotem ich marzeń i dążeń.

Przeliczenia ilościowe odpowiedzi badanych wykazują, iż jedynie 35,7 % dzieci ze szkół powszechnych oraz 45,9 % młodzieży ze szkół średnich chce mieszkać dalej w tej samej dzielnicy, w której mieszka dotychczas.

Wszyscy zaś na pytanie, w które dzielnice chcieliby mieszkać dają następujące odpowiedzi:

Pragnienie mieszka- nia w obwodzie:	Odpowiedzi ze szkół powszechnych		Odpowiedzi ze szkół średnich	
	ilość	%	ilość	%
I.	347	10,1	340	12,6
II.	629	18,4	265	9,8
III.	279	8,1	229	8,4
IV.	256	7,5	173	6,5
V.	1130	33,1	100	37,0
VI.	695	20,2	555	20,5
VII.	34	0,9	19	0,7
VIII.	59	1,7	119	4,5
razem	4429	100,0	2100	100,0

Z danych tych wynika, iż największym powodzeniem cieszy się wśród młodzieży obwód V jako dzielnica willowa, posiadająca stosunkowo dość wygodną komunikację tramwajową ze śródmieściem. Na drugim miejscu w tych odpowiedziach zaznacza się obwód VI, mający podobne typy mieszkań i warunki komunikacyjne. Następnie zaś mieszkanie w obwodzie I i II cieszy się dość dużym uznaniem młodzieży, prawdopodobnie ze względu na bliskość szkół i wszystkich miejsc rozrywkowych.

Dane te potwierdzają dążenie poważnej części ludności Wrocławia do mieszkań w dzielnicach willowych. Dążności te istnieją pomimo dość znacznych niejednokrotnie trudności komunikacyjnych, poważnej straty czasu na codzienne dojazdy.

Na podstawie wszystkich zreferowanych powyżej wyników badań nad zagadnieniami więzi społeczno-przestrzennej w poszczególnych dzielnicach miasta stwierdzono, iż w chwili obecnej można uchwycić pewne ^{już} dążności, ^{oraz} zarysowujące się tendencje do wytwarzania się jej u ludności miasta Wrocławia.

A więc stwierdzono przede wszystkim ^{iż} skład ludnościowy pod względem pochodzenia mieszkańców Wrocławia z różnych typów osiedli oraz rodzaju ich pracy nie jest jednolity we wszystkich dzielnicach miasta. Przeciwnie, można scharakteryzować wszystkie niemal dzielnice miasta na podstawie ich składu ~~ludnościowego~~ *społeczno-zawodowego*

Drugie zagadnienie dotyczy dążeń różnych rodzajów ludności Wrocławia do pewnego typu mieszkań w określonych dzielnicach.

Następnie udało się ucnwycić we Wrocławiu pewne ośrodki skupienia ludności, znaczenie niektórych instytucji publicznych w rozwoju poszczególnych dzielnic miasta, oraz ich zasięgu oddziaływania na terenie tych dzielnic.

W związku z tym dokonano analizy codziennego ruchu ludności, stałych jej dojazdów do miejsc pracy przy pomocy tramwajów i kolei podmiejskich.

Najważniejszym celem tej części pracy było zbadanie sposobu życia ludności Wrocławia w poszczególnych dzielnicach miasta, jej warunków mieszkaniowych, korzystania z pewnych usług miejskich oraz rozwijania się życia sąsiedzkiego.

Wszystkie te zagadnienia dotyczące tworzenia się więzi społeczno-przedtrzennej u ludności miasta Wrocławia rzucają światło na problem tworzenia się tego wielkiego ośrodka terytorialnego z różnych grup ludności napływowej.